

észet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művésze: társadalomtudomány irod

2

IRODALMI, MŰESZETI,
TÁRSADALOMTUDOMA-
NYI FOLYÓIRAT / ALAPI-
TÁSI EV: 1934. XXV. EVF.
2. szám. 1961.

F E B R U Á R
SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ACS KÁROLY / MAJOR
NÁNDOR / SAFFER PÁL
/ VÉBEL LAJOS / VUKO-
VICS GEZA / FELELŐS
SZERKESZTŐ MAJOR
NÁNDOR

JEGYZŐKÖNYV

A HÍD IRODALMI DÍJ BÍRÁLÓ BIZOTTSÁGÁNAK 1961. I. 20-ÁN MEGTARTOTT ÜLÉSÉRŐL

A Forum Kiadói Tanácsa által alapított Híd Irodalmi Díj bíráló bizottsága — Gál László, Juhász Géza, Major Nándor, Szeli István és Vukovics Géza — Gál László elnöklétével megtartott ülésén határozott a 200 000 dináros díj odaítéléséről.

A bizottság a Díj szabályzata értelmében a jugoszláviai magyar írók 1959. december 1-től 1960. december 1-ig könyv alakban megjelent összes műveit elbírálta. Bár az 1959. évi irodalmi termés gazdagabb volt, mint az 1960. évi, a bizottság mégis számos értékes alkotás között válogathatott, s az említett időszakban megjelent összes művek közül a következőket vette figyelembe: Ács Károly: Csönd helyett vers, Bori Imre: Az ember keresése, Fehér Ferenc: Szelek szerelmese (a Fehér-Antic: Színek és szavak kötetből).

A bíráló bizottság értékelt az említett műveket és megállapította, hogy Ács Károly Csönd helyett vers című kötete egyöntetűségével, modern hangolásával, művészi igényességével, lírájának gazdagságával, gondolatainak mélységével kiemelkedik a figyelembe vett művek közül, s ezért a Híd Irodalmi Díjjal Ács Károlyt jutalmazta.

Noviszád, 1961. január 20-án.

A bíráló bizottság tagjai:

Gál László, Juhász Géza, Major Nándor,
Szeli István és, Vukovics Géza

A Hid Irodalmi Díjat 1961. január 22-én délelőtt 10 órakor ünnepélyes keretek között adta át a ki-tüntetettnek Farkas Nándor, a Forum kiadóvállalat igazgatója. A bíráló bizottság döntését Gál László, a zsüri elnöke közölte, s egyben méltatta a díjnyer-tes művet. B. Szabó György és Kalmár Ferenc fém-plasztikáját, a Hid Irodalmi Díj jelképét ugyancsak átadták Ács Károlynak.

Farkas Nándor igazgató ugyanakkor adta át az elmúlt évben alapított, s ezúttal első ízben odaitélt Forum Képzőművészeti Díjat Ács József festőmű-vésznek. A képzőművészeti díj zsürijének döntését Aleksandar Kostić, a zsüri elnöke közölte és indo-kolta meg, néhány bensőséges szóval.

Köszöntő

Gál László

A szót keresi a költő, a bűvös szót, a csodateremtőt, az igazit, az egyetlen. A szót, amely megnyitja a titkok kapuját, a szót, amely az életet jelenti, s amelyből a mesék kék tavában *új életre nyílik* a virág és a leány.

És haragszik a szóra, mert úgy érzi, nem találta meg az igazit, a szép új élet szép, új szavát. Haragszik és kimondja, hogy az „élet szavaktól nem lesz szebb, se rútabb”. Pedig nem igaz, tudja, hogy nem, hiszen halott virág helyett élő szavak illatoznak a csokorban, amelyet átnyújt annak, akit mindenekfölött szeret és e virágszavak „jó élni — mondják örvendezve”.

Harcol a költő a szavakkal, mert tudja, hogy a szó öröm is, bánat is lehet, élet is, halál is. És akkor — örömeiben vagy bánatában — játszani kezd a szavakkal

*akár a kisgyerek
tündérvár homokjában...*

Miért éppen Ács Károly kapja az idei Híd Díjat, amely — mondjuk ki — nem kétszázezer dinár, sokkal több annál. Nem is a zsüri öt tagja mérlegelésének ingadozó mérlegnyelve, sokkal több annál. Nem márvány, nem arany, nem ékszer, nem is babérkoszorú, sokkal több annál. És miért éppen ez a könyv kapja, a *Csönd helyett vers*?

Valaki, nagy költő, egyszer azt írta, hogy egyetlen mondatnál is lehet valaki halhatatlan. A bírálók azonban nem keresték ezt az egyetlen mondatot — bár találhattak volna többet is —, és nem álltak meg, például, annál a csodálatos hangszerelésű mondatnál sem, hogy

*a két szemed két tavában
két gyönyörű kék halál van...*

pedig hittél hiszem, hogy ez, ez is az igazi szó, amelyet most már végig elviszünk magunkkal a szívünk fölött, és amely — csak ez a néhány igaz szó is — szebbé tette életünket.

Igenis: igaz szó, mert azt is hiszem, hogy nem csupán az a szép, ami igaz, hanem igaz is csak az lehet, ami szép.

Herceg János azt írta, hogy egy költő művéhez ihletét, anyanyelvének hitelét, Babits ünnepélyességét, Ady indulatát, Vörösmarty sötéten izzó szenvedélyét adta, „ami ott van a nyelve alatt s ha szavakat formál, ízzel és zamattal siet a segítségére...”

Ács Károly az a költő, akiről, íme, ezeket írta egyik legjelentősebb prózairónk, a jugoszláviai magyar irodalom szerelmese. Nem, az a vers, az a műfordítás nincsen e kötetben, de a szín, az íz, a zamat, a szépség, a hit igenis benne

van Ács Károly minden költeményében, mert magában a költőben van, mert magában az emberben van, Ács Károlyban. És az őszinteség is benne van, ami nélkül nincsen költő, mert ha ír, vallja, nem tudja, vérzik-e vagy versel, s mert akarja, hogy amit tesz, végigtehesse, és mert azt akarja, hogy mások legyünk ma, hogy virágok legyünk — tehát szépek, tiszták, tehát emberek, tehát szocialisták — és még azért is, mert hisz az ünneplőruhás jövődében.

Hát ezért éppen Ács Károly. És azért is, amit a bírálók ezúttal nem jutalmazhattak, hogy ő emelte minálunk a magyar műfordítók tradicionálisan gyönyörűséges magasságába a műfordítást. Igen, azért is, mert a *Csönd helyett vers* című kötet nem elválasztható Ács Károlytól és ha Ács Károlyról van szó, csakis az egész emberről, az egész költőről, a művészi igényességű, a modern hangolású, az elmélyedten gondolkodó költőről van szó — és magáról a szóról, amely igenis szebbé tette életünket.

A bírálók és az olvasók nevében köszönöm Ács Károly verseinek boldog ékesszólását és köszönöm azt is, hogy ünnepet szerzett nekünk azzal, hogy Neki ünnepet szerezhettünk.

És megköszönjük a kiadónak, a Forumnak is, hogy immár másodszor teszi lehetővé, hogy magunk elé állíthassunk ismét egy olyan valakit, aki — és ezt teljes szívvel állítjuk — meg is érdemli. De ez az ünnep, ez a tisztesség, ez az elismerés és elsősorban ez a szeretet Téged is kötelez, Ács Károly!

Vérezz és verselj! Az ünneplőruhás jövőd, amit ennek a szép, ennek a bátor, ennek az igaz országnak népe épít, ezt várja Tőled. Nem a díj, hanem a szeretet, amivel ma körülveszünk, az öröm, amit érzünk, mert Te is örülsz, s a csillogás, ami a szemünkből és szemedből árad és maga a Csillag is, amely sose hull le, munkát és munkát várnak Tőled. Nem szebbet, nem jobbat, olyat, mint eddig is

Hiszen magad is tudod, az ünneplőruhás jövődöig

„... nincs megnyugvás,

Addig folyvást küszködni kell. —”

És szívből köszöntlek még egyszer.

Bomlás vagy szép halál

Stevan Raičković

*E meglehetősen szabályos test, mely méregeti
Egyszerű rongyokba burkoltan a kövezetet, szerényen és halkán,
Eltűnik majd a földről. Talán majd egy hangya kényezteti.
Egész hangyaboly vesz lakást e fehérlő hajban.*

*E kéz, mely egyazon ajtót tárja minden éjszakán,
S fejemre a paplan egyazon sarkát hajtja,
Darabka szén lesz. Halkan kúszik majd a láng,
S alig hint röpke fényt fekete, barna és szőke hajra.*

*E lábak, melyek labdát kergettek s a háborús félelem határán
Óvóhelyre röptettek karcsún, óva rettentő haláltól,
Porladó kővé válnak. Mellettük gyíkot rejt majd a páfrány.
S fölöttük felhők kiterített szennyes tancol.*

*E száj, mely annyiszor csókolt, ó, elvész nyomtalanul.
E szem s e fül, melyet az egy-két földi szó alig suhint,
Fűvé válik. A folyó ezüstje mentén majd a nyár nyája vonul
Legelészve. Valaki fájdalomának magas fűszál lesz majd az írja.*

*E haj, melyet fiatalon úgy hordtam, hosszan, hanyavetin,
S mint augusztusi mezőt, borzolta szél,
Elporlad majd. Szél hordja hátán omló hajfürtjeim,
És lengeti komor fonalán a sűrű, holdfényes éj.*

*Mielőtt szénné válna, fogjatok kezét e kézzel.
Fűvé lesz egyszer, csókoljátok a szám.
Súgjatok még valamit fülembe, mely hangért jajveszékel,
S hogy hiába ne járjon, nézzetek az utcán alakom után.*

Távol

Stevan Raičković

*Nagy, hideg házban méz és téglafoglya —
valami mardos, hogy utazzam el valahova,
már régóta hív a favágók tompa fejszehangja
az erdőbe, ahol minden goromba vagy puha.*

*Itt, a kövezeten füveim zavartan hajlongálnak.
S amott, már látom: az olvadó nap a vízbe réved.
Ott a gyengédség elől már el nem zárnak
sem páncélok, sem vérték.*

*Ott létezem én, ahol nincs dal, s dal mégis minden.
A földön hangyák. Mindent az avar és harmat szaga hat át.
A festő nem fest, s a fű sarjad, megállása, álma sincsen.
Fésűje sem: a szél fésűli csak az árpa aranyhaját.*

*Ott létezem én. Itt esőt egyengető eresz, szimmetriák.
Ott: végtelen függöny fedi a világ ravatalát.
Az ablakban bús illatú, vérszegény virág.
S künn, az ég alatt: napraforgó tányérján játszik két dévajmadár.*

*Hagyd, hogy a homály miatt az utcán lehunyt szemmel járjak,
még ha bűdogeresz-homlokom be is verem.
Szeretem a tökéletes homályt. Ott, simítsd hozzám vállad,
és vezess kézen, ha kinyúl majd érted kezem...*

*Értem, ki vagyok nagy, hideg házban méz és téglafoglya.
Valami mardos, hogy utazzam el valahova.
Valahova, ahol minden goromba vagy puha.
A fülemben favágók tompa fejszehangja.*

Nap

Stevan Raičković

Itt az ideje.

*Egyakarattúlaga oda kell menni az első naphoz
és sokáig ottmaradni ahol az jelen van.*

*El kell indulni és nekiiramodni és eljutni
oda ahol a föld folytatja*

a kvarc a virágok és az árnyékok ős játékát.

El kell jutni a felhő összhangjáig amely magányosan olvad.

Nemtörődömmül belerúgni a hangyabolyba a sík mezőn.

*(A hangyák csodálatos rendben oszlanak a fekete primasitól
mint ahogy a vízkör távolodik a váratlan kődarabtól.)*

*Ideje hogy kibújjunk ebből a bőrből amely téglával és habarcsból
sárga ajtókból és üvegezett lyukakból áll.*

Ideje hogy elmenjünk. Ideje hogy feledjünk. Ideje

*hogy karunkat fölemeljük a keskeny vállak fölé
a madarak első hulláma és az első kergén szállingó toll előtt.*

Ideje lenyესni az első zöld vesszőt

és megpöccinteni vele az első gyikot.

Ideje felállni. Ideje letérdelni. Ideje eldőlni a fűben.

*Hunyd le a szemed hogy ajkadon ne másszanak át szemérmesen
[a hangyák.*

A hangyáknak is át kell mászniok a hangyáknak is el kell

[menniök

óriás partjukra békés vizükre.

*Nyisd ki a szemed csinálj hidat egy szóból
amely meggyógyítja majd a levegőben a keserűszívű madarat.*

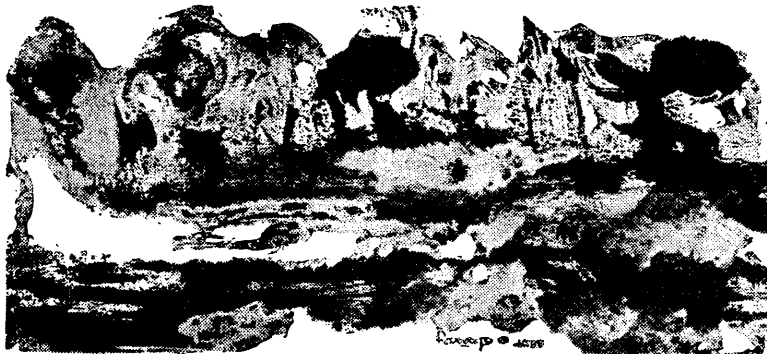
Ideje hogy elmenjünk. Ideje hogy feledjünk. Ideje

hogy léptedtől a legzsengőbb levél is fölnevesen.

Ideje fölállni. Ideje letérdelni. Ideje eldőlni a fűben.

Ideje, hogy ki tudjunk mondani egy szót amelyetől kéklenni fog az ég.

Fehér Ferenc fordításai

Aron szerelme

Sinkó Ervin

És ettől kezdve nekem már nem volt mit mondanom, csak hallgatni akartam Aront. Fülelem már a *bistrot* lár-májához is hozzászokott, de azonkívül Aron, aki eddig a kis asztalnál szemben ült velem, most mellém húzta székét, és időnként oly közel hajolt hozzám, hogy még a suttogását is jól megértettem volna.

V.

— Megvallom — hangzott Aron szava —, az utóbbi időben több ízben irigységgel gondoltam azokra az emberekre, kiknek tehetségük van szép-irodalmi művek írásához. Nekem ugyanis — hogy ezt is megvalljam — már az is megfordult a fejemben, hogy megírjam, mi történt énvelem. Visszatartott többek között, hogy nincs elbeszélőkészségem, s a meggondolás, hogy, tapasztalataim szerint, mindenki természetesen borzasztó érdekesnek találja azt, ami vele történt, amiből még nem következik, hogy az másoknak a figyelmét csakugyan megérdemli. Mégis, a magam számára megkíséreltem volna, ha mindennél inkább nem tart vissza az, hogy nem tudom elkép-

zelní sem, hogyan kezd az ember valamely történet megírásához. Kezdi az elején, és szép sorjában, ahogy a dolgok egymás után következtek, szóba foglalja, leírja? De épp ez az: az elején! Hol az én történetemnek a kezdete? Bizonyos értelemben Párizsban — a történet Párizsban kezdődik —, de hogy a történet érthető legyen, érthető kell, hogy legyen az is, akié. S hol kezdjem a magamról való elbeszélést? Kezdem Béccsel? Kezdem a pogrommal a lengyel kisvárosban? Ámde kinek lesz világos, hogy ki ez az „én”, ha nem látta soha az anyámat? És így, látod, akármilyen nevetésesen is hangzik — azt szeretem benned, hogy nem szokásod bárkit is kinevetni —, ahhoz, hogy meg tudjam írni, mi történt velem Párizsban, egyre hátrálnom kell, vissza kell mennem múltból múltba, megállás nélkül, s kezdhethném, ha nem a Salamon templománál, de legalábbis a Jeruzsálemet leromboló Titus római császárral.

Óriási különbség, hogy az ember ír-e, vagy élőszóval próbál-e valamit elbeszélni. Akihez beszélek, lát engem. S ezzel máris egész csomó, rólam szóló ismeret birtokába kerül anélkül, hogy nekem ennek érdekében bármit is ten-

nem kellene. Különösen, ha az, akihez beszélek, ismer már régebből, egyet-mást tud rólam, s ezért anélkül, hogy adatokkal kellene bizonyítanom, elhiszi, hogy nem vagyok csaló, nem vagyok hazug, sem rosszabb a legtöbb embernél. Mint ahogy például te tudod rólam, hogy — épp ellenkezőleg — lelkiismeretes pártmunkás vagyok, aki szorgalmasan törekszik megfelelni azoknak a magas követelményeknek, melyeket Lenin állított fel a pártnak mint a proletariátus élcsapatának tagjaival szemben. Így se könnyű, de legalábbis lehetséges az elbeszélés. Ha neked mondom a szót: „én”, ez nem a személyes névmás első személyét, mindenkit és senkit, hanem számodra azt az Áront jelenti, aki egész sor konkrét képzettársítást hoz mozgásba. Részletekben ez természetesen lehetséges, talán hamis a róla való képed, de bizonyos dolgokat nem kell előbb bebizonyítanom, bizonyos dolgok, remélem, eleve kizártak. Ennyiben megvan a garanciám, hogy amit mondok, azt úgy érted, ahogy mondom, s nem magyarázod egész helytelenül, amit megtudsz rólam. Nem mintha könnyű volna helyesen magyarázni... és ezt, ha úgy tetszik, magam is sóhajtva, tanács-talanul mondom.

Hálás vagyok figyelmedért. Köszönöm, hogy nem vagy türelmetlen, s nem sajnálsz feláldozni az éjszakai pihenésedet, mely pedig annyira fontos nemcsak általában az egészség, hanem a másnapi munkateljesítmény szempontjából is. Épp most dicsértelek, hogy nem nevezsz ki, és tessék... Elfelejtettem, hogy te inkább bohém vagy, én azonban, ami engem illet... Hidd el, sokszor úgy tűnik nekem, kispolgárnak születtem. Ez egyébként mégis számárság.

Kideríthetetlen, hogy minek születünk, minthogy az életünket legkevésbé az egyéniségünk és sokkal nagyobb mértékben külső feltételek, a társadalom karaktere befolyásolja. Olyan életet, mely teljesen megfelel egész belső lényünknek, ilyen életet ma senki nem élhet. Ez olyanira igaz, hogy az ember már maga se tudja, mi volna, ha az lehetne, aki. Persze vannak, akik temperamentumuknál fogva forradalmárok. Marx, Engels biztos ezek közül valók, mint ahogy ezek közül valók az orosz óriások is. De vannak, akik temperamentumuk ellenére állnak harci sorba. S én talán inkább ez utóbbiak közül való

vagyok, noha... nem, még ezt se tudom biztosan. Az osztálytársadalmat fel kell váltani az osztály nélküli társadalomnak, s az ehhez vezető utat Marx és Lenin mutatta meg: ez az, amit biztosan tudok. De amit az ember magáról kezd beszélni, illetőleg én, akkor, legalábbis ma már igen kevés az, amiről azt állíthatom, hogy biztosan így és nem úgy van. A lényünk! Emlékezz csak a Luxemburg Róza virágokkal, madarakkal, képpel, verssel, muzsikával teli, börtönből írt leveleire! Az eredeti lényünk? Úgy vagyunk, mint a régi nagymestereknek azok a festményei, amiket durva kezek a maguk mázalmányával fednek be. Csakhogy a festményekről a kémia eszközeivel el lehet távolítani a felső réteget és felfedni egész szépségében az eredeti remekművet — az élő embernél erre semmiféle tudomány, hanem csak az összes társadalmi létfeltételek gyökeres megváltozása lesz képes. Csak ha majd meglesznek a feltételek hozzá, hogy az osztályharcok eddigi történetét egy más történelme, az emberiség igazi történelme váltsa fel... De te az én történetemre vársz. Nem vetted észre, hogy másról se beszélek? Abból a zűrzavarból tör fel a szavam, melyben elvesztettem és nem találom magamat.

Itt, Párizs közepén nehéz elképzelni egy zsidó munkáscsaládnak az életét egy lengyel kisvárosban. Egyetlen szűk szobában, mely konyha, lakó- és hálószoba, dolgoztunk akkordba egy konfekciós áruháznak. Levegőbe, ágyba, ételbe a vasaló faszénzsga úgy beleette magát, hogy hiába lett volna minden szellőztetés. Egyébként jobb nem kinyitni az ablakot, mert az udvarban még rosszabb a levegő, mint a naptalan szobában. A főszezonban annyi a munka, hogy az egész családnak, beleértve a gyereket is, éjszaka is dolgoznia kell. De az iskolát éppoly kevésbé szabad elhanyagolni, mint a templomot. Nem emlékszem, hogy ha csak beteg nem voltam, egyszer is elmulasztottam volna eljárni a *héderbe*. Így hívják az iskolát, ahová nem egyszer hajnalszürkületig való munka után vonszoltam el magam, s ahol csak héberül tanultam meg írni és olvasni. Ha nem a héderben, akkor otthon ültem a szobában, ahol a déli órákon kívül mindig félhomály volt. A városba csak akkor mentem be, ha le kellett szállítanom a munkánkat. Ezen a feladaton igyekeztem minél gyorsabban túlesni, mert különösen úgy

felpakolva, de anélkül is, védtelen voltam az ellenséges utcagyerekekkel szemben. Eszembe se jutott, hogy meghatározott gyakorlati cél nélkül is el lehetne menni otthonról. Nem tudtam, mi az: elmenni sétálni. Így éltem, és sohasé éreztem valami lázadásfelét. Éppoly kevésbé, mint az anyám. Ő úgy találta, hogy jó dolgunk van. Egyetlen gyereke voltam, másutt pedig ugyanolyan kis szobában mint a miénk, csak úgy hemzsegtek az éhes gyerekek. Szerencsésének fogta fel a betegségét, mely a további gyermekáldástól megóvta; legalább jobban gondozhatja az apámat és engem.

Ha kiléptem a szobánkból, különösen nyáron, a félhomály után vakított a világosság. De az kint volt. Éppúgy tudtam, mint ahogy az anyám is tudta, hogy nem mindenütt van úgy, mint nálunk, vannak, akik vidámabban és könnyebben élnek. De mint ahogy az anyámnak, úgy nekem se jutott eszembe, hogy ebből az ellentétből valamire következzek. A szó: „mások” magyarázat, mondhatnám, kielégítő magyarázat jelentésével hatott. Még csak az a gondolat se merült fel, hogy irigyelni lehetne ezeket a „másokat”. Nem mintha alázatosak lettünk volna. Annak, hogy irigyelni lehessen valakit, előfeltétele a sorsközösség lehetősége. A mi életünk túlságosan külön, magabizart volt, semmiféle út belőle nem nyílt a „mások” más, miénktől mindenben különbözőnek látszó, összehasonlíthatatlan életébe. Hogy csak egy példát mondjak: ahogy semmit abból, amit „mások” az ő iskoláikban tanultak, én nem tudtam, úgy számukra én is idegen voltam, mai életükkel semmiféle kapcsolatot nem tartottam, kizárólag többezer éves könyvek fölött görnyedtem.

Maga Sztálin állapította meg, hogy a párthoz a legkülönbözőbb utakon találunk el az emberek. Attól tartok, hogy még ő is megütközne, komolytalannak találja azzal az állítással, hogy ami nekem az első lökést adta, ami engem, mielőtt még tudtam volna, hogy létezik a lázadóknak egy nemzetközi tábora, minden időkre és eltérhetetlenül eljegyzett ezzel a táborral, az nem a szegénység, nem is az apám korai halálával rámszakadt nyomor, hanem... hogy is mondjam... Nem tudom másképp nevezni, igen, az erotikus fantázia.

Mint mondtam, minden szellemi táplálékom héber szentkönyvek és

azok az ugyancsak ősrégi héber szövegek voltak, melyek azoknak a magyarázatával foglalkoznak. Mindenki, aki volt már hosszabb ideig börtönben, olvasnivalótól, külvilágból való hírtől elzárva, tudja, hogy egyetlen becsempezett újságlapon, vagy pláne egy egész újságon mennyit s milyen izgalommal lehet olvasni. Számomra minden sor — most már nem a börtönbeli újságokról, hanem a gyerekkori tanulmányaimról beszélek — csak úgy duzzadt a titkos és messzire mutató jelentésektől. Iparkodtam én később is alaposan olvasni, de minthogy sokkal több, áttekinthetetlenül nagy anyaggal állunk már szemben, sajnos, azóta se tanulmányoztam könyveket azzal a minden betűt megmérő, megfontolt alaposággal, mint akkor.

Alig múltam tizenhárom éves, mikor egyszerre úgy fennakadtam Eszter könyvének egy lapján, egy mondatán, mintha tölem őrzött titkok hirtelen kinyílt ajtajának csapott volna meg a huzata. Az van ott megírva, hogy mi-nekútána Ahasvérus perzsa király parancsára a birodalom minden tartományából összeszedik a szép ábrázatú szüzeket és nagysok leányok gyűjtetének a király lakhelyébe, Susánba, még e legszebb leányokat sem bocsátják mindjárt a király elé, hogy az válogasson köztük. Előbb — és ez az a mondat, melytől többé szabadulni nem tudtam —, előbb „hat hónapon *mirtus-olajjal és hat hónapon drága kenetekkel kenettetnek és olyakkal, melyek után az asszonyok megszépülnek. És ekképpen megyen a leányzó a Királyhoz és valamit kíván a maga ékesíttetésére, megadják néki, hogy azzal menne a Király házáig*”.

Az utcákon továbbra is csak átsiettem, s csak akkor léptem ki a szobából, ha muszáj volt, de amit azelőtt nem tettem, lopva már nyugtalanul sandítottam az idegen, magukat prémeikkel és selymekkel ékesítő, távoli s mégis mellettem elhaladó nőkre. Most már figyelmessé lettem nevetésükre, észrevettem, hogy a hangjuk madárcsicsergésre emlékeztet, s hogy nemcsak a nevetésük, nemcsak a hangjuk más, mint amit otthon, a mi szobánkból és a mi szobánk körüli világban tapasztaltam. Felfedeztem, hogy másképp is járnak, különös, magassarkú kis cipőkben elrejtett lábuk alig érinti a földet, mintha, akkor is, ha megállnak, akkor is, ha mennek, valami titkos muzsikára libegnének.

Valami kimondhatatlan jószag, rózsaszínű, csak számomra látható felhő jár előtűk és a nyomukban.

„*Hat hónapon át mirtusolajjal és hat hónapon át drága kenetekkel*” — forgott egyre a fejemben, s úgy nem tudtam tartósan másra gondolni, mást hallani, mint ahogy éjszaka nem tudok elaludni, ha egerek rágcsálnak a szobában. Leselkedve figyelnem kell rájuk, értelem nélkül őket kell hallgatnom.

„*Hat hónapon át mirtusolajjal és hat hónapon át drága kenetekkel és olyakkal, melyek után az asszonyok megszépülnek*” — és mint ahogy az ember rossz, álmatlan éjszakákon mindig újra nyitott szemekkel mered a sötétbe, s csak a saját halántéka lüktetését hallja, s nem azért, mert valami különös fájdalommal vívódik, hanem csak mert nem tud aludni — úgy üldözött, sokáig úgy üldöztek a szavak, hogy nem is tudtam, mit akarnak tőlem, mért kell mint az ajtó mögött, visszafojtott lélegzettel állnom meg mellettük, hallgatózva.

„*Hat hónapon át mirtusolajjal és hat hónapon át drága kenetekkel...*” — ezek voltak a szavak, amik nemcsak hogy felébresztették az öntudatomat, de ezeknek a szavaknak jegyében maradt is ébren az én öntudatom.

„*És ekképpen megyen a leányzó a Királyhoz...*” Lassan jöttem csak rá, de mind világosabban, hogy mért foglalkoztatnak annyit azok, akiknek megadják mindazt, amit a maguk ékesítésére kívánnak. Lassan, de mind világosabban úgy néztem rájuk, mint bitorlókra, mert... Hogy értessem magam? Őket az ellenségnek a kíváncsiságával néztem, szerelmes azonban azokba a lányokba és asszonyokba voltam, akik nagyon ritkán nevetnek, s akkor is szinte megijednek attól, hogy nevettek, agyonstoppolt harisnyákat, ócska, nagyon bő vagy a kelletnél rövidebb ruhákat viselnek, s járnak rossz cipőikben, bánatra is fáradt, korán kialudt tűzzel a szemükben. Mint az anyám. Az olcsó konyhának vagy a rossz faszénnek a szagát ma se tudom még közömbösen érezni. Nem tudtam meztlábba, ápolatlan nő lényre pillantani anélkül, hogy gondolatban le ne fejtsem róla minden ócska rongyát, s megéledett testét ne paskoltassam márványmedence kristálytisztá vizében, ne kenettessem hat hónapon át mirtusolajjal és hat hónapon át drága kenetekkel, és el ne képzeljem, hogy

milyen, és mint bontakozik ki a maga külön, tündöklő szépsége, mikor majd mindazzal, amit kíván a maga ékesítésére „*megyen a leányzó a Királyhoz*”.

„*Mirtusolaj*” és „*drága kenetek*” misztikus szavak voltak számomra, határozatlan objektumok, mint valami zenei akkord, de képzeletben annál inkább, mint valami fürdőmester, fáradhatatlanul mosdattam és fürdettem, vetkőztettem és öltöztettem. És Hégai — így hívják az *Eszter könyvében* „*a nagy sok leányoknak*” őrzőjét — hozám képest henye naplopó volt, s nem szépített meg tizedannyi lányt se Ahasvérus király számára, mint én, az én fantáziámban egy-egy óra alatt. És én az enyéimbe nemcsak szerelmes voltam, de szerettem is őket — azzal a fájdalmas gyengédséggel, melyet csak a szerelmes koldus ismer, aki kevésnek érezné, ha tűzijátéknak csak pár nyomorult csillagot hozna le az égről, de mégseire való olajjal se tudja megajándékozni azt, akit szeret.

Az apámra csak homályosan emlékszem, de az anyám, bármily valószerűtlenül is hangzik, ha a fiát nézed, szép, még romjaiban is gyönyörű volt. Mai napig sokszor gondolok rá. Sokat gondolkozom róla. Mint ahogy azon a vidéken, az ő köreikben ez általános, akkor látta először a férjét, mikor összeházasították őket azok, akik elhatározták a házasságukat. Mint ahogy a lánynak, akit apácává avatnak, a tradíciókat őrző zsidóknál a földi ember menyasszonyának is levágják a haját. Ezzel kezdődik a lány asszonyélete — és ennek jegyében folytatódik. Legalábbis, ahogy én láttam, az anyámnál ebben a szellemben történt a folytatás is. Feleség és anya, oly mindenestül a családjáé, hogy nincs az a középkori apáca, aki teljesebben a Krisztusé lett volna. A családján kívül az egész világ nem létezett az ő számára. Azóta se láttam következetesebb öncsonkítást, de ő azt érezte volna élete megcsonkításának, ha valaki ebben az önmegsemmisülésben akadályozni próbálta volna.

Ha lyukas cipőmet a saját bőrének egy darabjával talpaltathatta volna meg, meggondolás nélkül hasította volna le magáról. Ez biztos.

Azok közül való volt, akiknek élet-szükséglet a szerető és feltétlen odaadás. Az ezeregy éjszaka meséinek palackba zárt szelleme jut eszembe, amely nagyságával elhomályosítja a látóhatárt, mikor kinyitják a palackot.

Ez azonban inkább szubjektív megjegyzés. Beszorítva a képzelhető leg-szűkebb életkeretekbe, az anyámnak nem jutott más, mint egy mások által kiválasztott férj, majd férje halála után már csak a fia. Szentebb oltár hiján, neki, akinek kellett oltár, ez volt az egyetlen, amin bemutathatja áldozatát. És mert mint általában azok, akiknek sok az adnivalójuk, fanatikus volt. Hajlandó lett volna mind ön-magát, mind az egész emberiséget is az ő oltárán feláldozni.

Mondtam már, abból éltünk, hogy szabtunk és varrtunk otthon, s az áruhá-z, melynek dolgoztunk, darabszámmra fizette a munkát. Apám halálával lényegesen csökkent a keresetünk, s hogy ezt pótolja, anyám kijárta ma-gának, hogy mint az áruház a mi nyomorunkat, ő a másokét vehesse bérbe. Az áruháznál ő afféle főbérlelőként szerepelt, ami azt jelentette, hogy az amúgyis siralmasan rosszul fizetett munkát még alacsonyabb akkordbér mellett adta ki másoknak. Abban a reményben, hogy a különbözet pótolja majd a kidölt családfő keresetét. A terv nem sikerült. Nem azért, mert anyámból hiányzott az elszántság, hogy fiának kenyere érdekében kihasználja a mások nyomorát, hanem azért, mert ehhez semmi más képessége nem volt, mint épp csak az elszántság. Soha ad-dig nem mozgott önállóan a világban, és nem egy azok közül, akiket ő áldo-zatnak szemelt ki a maga oltárán, őt tette a maga áldozatává. Egyszer el-vitték a szöveteket, és soha többet nem jelentkeztek, másszor az elszámolásnál csapták be. Hamarosan oda jutottunk, hogy többet dolgoztunk mi ketten, mint valaha, de már nem azért, hogy kapjunk valamit a munkánkért, ha-nem hogy az áruház szaporodó köve-teléseit törlesszük.

Míg egyre ki-bejártak a kis szobá-ban az „albérlelők”, a fiú tüvel a kezé-ben, szövettel a térdén, látszólag csak a munkájával elfoglalva, érezte, mint nyilik meg a szeme napról napra job-ban és jobban. Érezte a folyamatot, mint ahogy szürkülő hajnalban kö-vetni lehet, mint bontakoznak ki egy-más után a tárgyak körvonalai. Szám-talan kérdést fedezett fel, melyekre feleletet ugyan nem talált, de... Sok-szor úgy tűnik nekem, hogy a filozófia történetének nem kis része, szellemi szempontból nézve is meddő fejtörés, aminek legfőbb oka, hogy rosszul fel-tett kérdésekre kerestek feleletet a

gondolkozók. Egy jól feltett kérdés vi-szont már félig-meddig felelet. És a kérdéseket, ami engem illet, jobban ma se tudnám megformulálni, mint tettem akkor, amikor alig voltam túl az első gyermekkoron. A kiindulás, ne felejtse el, az a különös szerelem. Az, hogy szerelmes voltam minden nőbe, akit, ma úgy mondanám, osztályhely-zete fosztott meg attól, hogy megvaló-síthassa a természet szándékát, hogy kifejtse a rejtett, csábító és boldogító szépségét.

Ami a ti számotokra, akik gyerek-korotoktól kezdve uszodába, strand-fürdőre jártok, hétköznapi látvány, aminek a misztériuma számotokra in-kább az el nem érhetőben, a meg nem tapinthatóban rejlik, énelőttem rejtély, borzongatóan rejtett rejtély maradt. Észrevetted-e, hogy mennél rosszabbul vannak felöltözve nők, annál inkább el van rejtve, el van takarva a formájuk? Láttam az utcán a „mások” lányait és asszonyait, amikor nyáron napbarní-tottan, tisztán és világos ruhában jöttek a fürdőből, s egy-egy izzadt arc, poros, térdig meztelen láb csak annál inkább foglalkoztatta lázas kép-zeletemet.

Itt közbe kell szúrnom valamit: ne gondold, hogy csak unalmas volt az, amire engem a héderben tanítottak. Egészben véve természetesen kripta-szagú, muzeális tudomány, és szörnyű-ség, hogy fiatalokat, kiknek két kézzel az eleven életben kellene dúskálniok, évről évre múmiák sírboltjában ne-velnek fel. De, mint tudod, nincs az a múzeum, mely csak dohos múlt annak a számára, aki maga nem tud halott lenni.

Anyám már jóideje elvesztette az iszonyú főbérlelői üzletét, s mi, bár va-kulásig dolgoztunk, hogy törlesszük az áruház követeléseit, a nyomornak olyan mélyébe süllyedtünk, mint ad-dig soha. Engem ezáltal s ennél is job-ban kínzott az a kaotikus belső nyug-talanság, melyet a mondtok után s hozzávéve azt, hogy már tizenhétéves elmúltam, tán el tudsz képzelni.

Ekkor történt, hogy a mi városunk-ba, illetve a mi városunk zsidó negye-débe különös ember érkezett, afféle szentéletű vándorrabbi. Kívülről úgy festett, mint többi kartársra, csak éppen öregebb volt náluk. Némelyek azt mondták, hogy már nyolcvan felé jár. Azon a vidéken gyakoriak az olyan atléta termetű zsidók, akik késő agg-korukban is, mint ő, egyenes derék-

kal, órákat, napokat gyalogolnak. Nem volt senki, aki nem kereste volna fel, mert nagy bölcs, sőt csodatevő hírében állt. A korombeli fiatalok közül egyedül én nem járultam a színe elé. Talán azért, mert akkor már, bár öntudatlanul, féllábbal mégis kint voltam a talmudi világból, vagy pedig — s ez valószínűbb —, mert ha én elmentem volna hozzá, az idő helyett, amit azzal vesztettem volna el, hogy várok az előszobájában, míg sor kerül rám, az anyámnak éjjel még tovább kellett volna fennmaradnia.

Meglepetésünkre a szent ember, fehér szakállával és fekete kaftánjában, az öles termetű, mesebeli varázsló egy napon maga állított be hozzánk. Valószínűleg hallott a mi szerencsétlenségünkről, és mint kiderült, valami távoli rokonsági kötelék is volt közte és az anyám között. Afféle demonstrációnak is számhatta, megmutatni, hogy a legszegényebbeket se veti meg.

Az anyámat úgy meghatotta a kivételes tisztesség, hogy szót se tudott szólni, de én, minthogy az aggastyán leereszkedően szent tanulmányaimban való előmenetelem felől kérdezett, hirtelen elhatározással, életemben először, szóvá tettem, amit félelmes és többé-kevésbé szégyenletes titkornak éreztem. Csak úgy általánosságban és egyáltalán nem közvetlenül nevén nevezve, hiszen az anyám jelen volt. Nem annyira beszéltem, mint amennyire dadogtam, de izgatott dadogásom értelme az érthető kérdés volt: — Miért teszik minékünk mestereink legfőbb kötelességünké a tudományt, a tanulást, mikor a szent könyvben azt tanuljuk, hogy a tudás fájának gyümölcséből enni végzetes bűn volt?

Ne vedd zokon, hogy mindennek a tetejébe még afféle teológiai kérdések elbeszélésével is terhellek. Látni fogod, hogy mindez összefügg, s azonkívül megtörténik néha — s ebben az esetben az történt —, hogy önmagában érdektelen kérdést meg nem érdemlően érdekes felelettel jutalmaznak meg. Nekem legalább még ma is úgy tűnik, hogy a felelet, amit kaptam, semmiképp se érdektelen. Lehet, hogy tévedek, és a felelet súlyát az óriási benyomással tévesztem össze, melyet akkor gyakorolt rám. Nem hogy a bőrből, de úgy látszik még a kamaszkorbeli bőrből se tud az ember egészen kibújni. Mindenesetre a rabbi okos ember lehetett. A csupa csont öreg kezével az államhoz nyúlt, fel-

emelte fejem, hogy szemébe néztek, és egy mosollyal, mint aki régi, de már fullánkját vesztett emlékeket idéz föl magában, bizalmasan és ravaszul, mint aki külön nekem fog valami titkot elárulni, lassan és csendesen így szólt:

— Csak nem gondolod, hogy Isten nem volt okosabb a kígyónál? Minden apa tudja: ha azt akarná, hogy fia biztosan megnézzze, mi van a szekrény tetején, csak azt kellene neki mondania, hogy fiam, most magadra hagylak a házban, itt vannak a kulcsok minden szekrényhez, ajtóhoz, ládához, mindent megnézhetsz, de azt, hogy a szekrény tetején mi van, csak azt nem szabad. Minden apa tudja, hogy a fia első útja épp ennek következtében feltétlenül a szekrény tetejéhez vezetne. S amit minden apa tud, azt az égnek és földnek teremője ne tudta volna előre? Könnyen lehet, hogy a jó és rossz tudásának fája — csak egész közönséges, rendes almafa volt. Mért teremtett volna az Isten egy olyan gyümölcsfát, ha azt akarta volna, hogy az ember ne ismerje gyümölcsét? Én mondom neked, az egész csak arra kellett neki, a fa és a tilalom, hogy életre hívja az emberben az embert — a kíváncsiságot. Amit a porból gyúrt, az még nem volt az ember. Emberré akkor lett, mikor kíváncsivá vált. Vajon nincs-e igaza bölcs Salamonnak, neki, aki bölcsességében még a madarak nyelvét is értette, mikor azt tanítja: „Bizodalmad legyen az Ūrban teljes te *elmédből*”? Teljes te *elmédből*! Érted most, hogy mit jelent a szó: bizalom a teljes te *elmédből*?

Te nevelsz. Azt gondolod, hogy ez az én rabbim rabbinak cinikus, volta-képp titkos ateista lehetett? Tévedsz. Ő hitt, de az istene az öreg, jó néhány világot, jó egynéhány évezredet már megpróbált, ifjúkori hiúságait már rég levetkezett, nagyon öreg zsidó isten volt. Én hálásan őrzöm az én rabbim emlékét. Ő nemigen tudhatta, hogy útravalót ad nekem hosszú, nehéz és messzire elvezető útra.

Pár nappal az ő látogatása után tört ki az a pogrom, mely megfosztott az anyámtól, s engemet kidobott a nagyvilágba. Szeretném hinni, hogy nem unatlatlak. Folytathatom?

VI.

Míg Áron beszélt, az éjszaka mindinkább beleolvadt a szürkülő hajnalba, s a lármás *bistrot* képe is fokozatosan megváltozott; a sofőrök, kocsisok, te-

herhordók és mindkétnebeli piaci árusok lassanként eltűntek, az ajtóban se állt már meg senki, hogy a szemével vagy hangosan keressen valakit — mintegy jelül annak, hogy ez éjszakára a *bistrot* eljátszotta szerepét, az ajtó sem állt már tárva-nyitva. Az élet forgalma és forgataga teljességgel kiköltözött e falak közül az utcára. Mint falun a kakaskukorékolás, itt a távozó tehergépkocsik egyre sűrűbben hangzó, egyre követelőzőbb túlkölése sürgette és jelezte a hajnal kezdetét. A mi fészünk úgy maradt vissza teleszórva hulladékokkal, mint valami kis sziget árvíz után. Földredobott papirzacskókon, gyűrött újságlapokon, lerágott csirkecsontokon és eldobott tojáshejakon keresztül taposva jött a *les Halles* egy-egy leánya egy-egy tejeskávéra a söntéshez. A patron mind-egyiket *Mademoiselle*-ként és keresztnevének üdvözölte, a vendégnek kijáró fáradhatatlan szívéllyel, ha az éjszakai munkától fáradt lányok nem is időztek tovább a söntésnél, csak épp a meleg kávéjukat hörpintették ki.

A bekövetkezett hajnal biztos hírnökeként egy, a bejárat előtt megálló kis zárt gépkocsiból tele kosár fehér péksüteményt hoztak; a patron darabszám vette át és rakta ki a süteményeket maga elé.

Áron beszéd közben a *bistrot* életének minden mozzanatát azzal a figyelemmel követte, mely nekem a nagybetegeket juttatta eszembe, akik ágyukból sajtóságon nagyranyitott szemüket nem veszik le rólunk, s mégse tudhatjuk soha biztosan, hogy látják, felfogják-e azt, amire a súlyos tekintetük irányul. Néha Áron szünetet tartott a beszédben, mintha minden figyelmét környezetünk szemlélésére összpontosítaná, hogy aztán hirtelen felkapva fejét, újra felém forduljon.

Már nem voltunk mi az egyetlen ülő vendégek, oldalt tőlünk, a kijárat irányában szintén helyet foglalt egy ember. Áront én az asztalra dőlve, fejemet tenyeremre támasztva hallgattam, de valahányszor oldalt pillantottam, láttam, hogy magunkra vontuk a vendég figyelmét. Ő sűrűn járt a söntéshez, ahonnan kezében kisebb-nagyobb pohár pálinkával tért vissza helyére, s minden ilyen esetben úgy ment el az asztalunk mellett, mint aki habozik, ne tegyen-e kísérletet, hogy hozzánk telepedjék. Nem jutott azonban el a kísérletig se, mert Áron úgy el volt mélyedve elbeszélésében és én a hall-

gatásában, hogy ez minden kívül állólól elkerített bennünket. De mikor Áron a friss péksüteményektől elcsábítva a söntéshez ment, s mi az omlós, még meleg *brioche* mellett hallgaton ittuk a tejeskávékat, az idegen, mint aki eddig zárt kapun rég várt rést fedezett fel, egyszerre csak asztalunkhoz furakodott.

— Ha nem tévedek, Önök is idegének — szólt, s mintha ez már magában elegendő jogot biztosítana társaságunkra, máris odahúzta székét, sőt egészen átköltözött asztalunkhoz, amennyiben magával hozta az előtte felgyült kis alsótányérokat is, melyeket az italokkal együtt kapott, mindegyiken az árat jelző nyomtatott számmal. — Látják kérem — mutatott az alsótányérokra —, ilyen módon lehet leegyszerűsíteni az ellenőrzést, és megtakarítani a fizetőpincért.

Nem volt annyira részeg, hogy egyszerűen el lehessen kergetni, bár az elénk rakott alsótányérok elárulták, hogy nem ivott keveset. Áron az ő sajtóságon mozdulatlan tekintetével, melyről sose lehetett biztosan tudni, hogy kivételesen erős figyelemmel téged néz-e, vagy rajtad keresztül egy, csak a számára látható távolba mered-e, Áron nem vette le róla a tágra nyílt szemét attól kezdve, hogy megállt asztalunknál.

Az idegen ezt csak az ő személyének és szavainak szóló érdeklődéssel magyarázhatta, s ezzel annyira elégedett volt, hogy amint elhelyezkedett asztalunknál, mélyszóval megbeszédéssel igyekezett megérdemelni Áron érdeklődését, engem azonban az én türelmetlenségem minden látható jelével, észre se vett, vagy semmibe vett.

Ami kezdettől fogva valósággal ingerelt ellene, az a mozdulata volt, mellyel oda-odakapott a csuklójához, hogy visszatolja kabátja ujja alá a keményített manzsettáját. Ahányszor szájához emelte a cigarettáját, közelője, melynek eredeti fehérségét barna piszok lepte el, előrecsúszott, s ő valahányszor odakapott, hogy visszatolja, nem mulasztotta el, hogy egy-egy gondos pillantást ne vessen a maga széles, sima kezefejére s külön rövid ujjaira, tiszta és gonddal ápolt körmeire. Ezenkívül minden olyan volt rajta, mint az egykor fehér közelője. Kék ruhája, melyen még most is, kifényesedettten és elpiszkolódottan is meglátszott az egykori jó szabás, sőt még a vasalás is, a keményített ingén a szintén ke-

Foto: Brezsán Gyula

1952. 11. 12.

mény, de kirojtosodott gallér, minden megszőrkülve, mint maga az arc is. Ötven körül lehetett. A kissé kiugró pofacsontok, széles vállakon a kopaszra borotvált feje, s ahogy egyenes derékkal ült és mély hangon beszélt, mind ebben volt valami túlságosan hangsúlyozott férfiasság. Dobogtattam az asztal lapján, de tehetetlenül. Nem küldhettem el a hívatlan asztaltársat, míg Aron úgy tesz, mint valami láthatatlan súly alatt meggörnyedt sovány bálvány, amelyet a pattogó szavak lármája hipnotizál.

— Ismételtem és előre bocsátom és nem tudom eléggé hangsúlyozni: nem szeretem a franciákat. Nincs lelkük, csak modoruk. Született aggastyánok, mandarinok. De nemcsak ma, mindig is azok voltak. Ez a nép sose volt fiatal. A franciának nincs érzéke semmi iránt, ami meghaladja a kétszer kettő négy bölcsességét. Minden, ami misztikum, felülmúlja az ő felfogóképességét. Képtelen az extázisra. A föld neki a talajt jelenti, melyen búza nő vagy szőlő — és semmi többet. A vér piros folyadék, fiziológiai funkciókkal, és semmi több. A tűz bizonyos anyagok égési folyamatának terméke — és semmi egyéb. Ebből a szellemből születnek meg az ő vértelen absztrakciói, mint amilyen az ember, a minden emberek egyenlősége és egyenjogúsága a szabadságra. Az erdő csupa kockázat, veszedelem, rejtély — a francia parkirozza, mert az életből ki akarja zárni az ösztönt, az irracionalist, magát a vitalitást.

Aron, mintha annyira lebilincselné érdeklődését az, amit hall, csak akkor emelte szájához a csészéjét, mikor az idegen dobpergészzerű mondatai között szünet támadt. Hiába vártam, hogy ha már nem tesz semmit azért, hogy lerázza, egy szóval vagy legalábbis egy gesztussal tudtára adja, hogy semmiképp se ért vele egyet. Ehelyett azonban, amint az idegen újra beszédbe kezdett, Aron megint mozdulatlanul figyelő szemekkel valami láthatatlan teher alatt meggörnyedő sovány bálvánnyá vált.

— Mindezt hangsúlyozva és előre bocsátva, sajnos ki kell jelentenem, hogy van mit tanulnunk a franciáktól. Sajnos, uram, igenis van mit. Láttam asztalom sarkából, milyen éber figyelemmel kísérte Ön ennek a kis kávéháznak éjszakai életét. Vajon észrevette-e, hogy az a már nem ifjú ember, aki egész éjszaka egymaga szolgálta

ki a vendégeket s akit, nézze csak, uram, épp most vált fel helyén a felesége — vajon megfigyelte-e, hogy ez az ember mekkora munkát végzett? S nem egy éjszaka megy ez így, hanem minden éjszaka, s mindig hajnal felé váltja fel a felesége. Ön nem tudja, de én tudom: ennek az embernek, uram, ennek az igénytelen külsejű, inkább szegénynek látszó embernek a vagyona már több százezer frankra rúg. Több százezer frank! Kérdem Önt, van-e valaki Franciaországon kívül, aki ezzel a vagyonnal még tovább is így, ilyen szorgalmassan dolgozna — s nemcsak ő, de nap nap után fáradhatatlanul a felesége is? Másutt bérbe adná az üzemet, ómaga saját autóján járna, gyerekeit nevelőnkre bízna, hogy a felesége teljesen szabad legyen, egy héten hét estélyt adna. S hogy él ez a francia? Megmondom. Minden évben egy hónapra *à la campagne* megy, talán a saját kis házába, s aztán megint tizenegy hónapon keresztül éjre ugyanezen a helyen ül, hajnalig, mikor is feleségének adja át a munkát. Nálunk? Minden cseléd hölgy és minden munkás legalábbis úgy akar élni, mint az igazgatója, minden kis igazgató pedig feltétlenül versenyezni akar életmódban a vérbeli arisztokráciával. Senki a maga határain belül, senki. Nincs egyensúly, nincs tekintély, nincs mérték, nincs rang, nincs társadalmi hierarchia. Tiszteletlen és féktelen élvezetvágy, mint valami lázas hideglelés, mely elhatalmasodott a társadalom minden rétegén.

A csak Aronhoz beszélő idegen féloldalt fordult, felém félig háttal, és szorgalmasan igazgatta a minduntalan előrecsúszó, piszkos manzsettáját akkor is, ha az történetesen nem is csúszott előre. És minden esetben meggyőződött róla, hogy mind a jobb, mind a bal kezén gondosan manikűrözött körmei mind megvannak. Aron azonban legcsekélyebb türelmetlenséget se árult el. Némáságát, mely ekkora figyelemmel párosult, a másik a kettőjük egyetértése biztos jeleként magyarázta.

— A betegségnek legsúlyosabb következménye: a nemzetek létfenntartási ösztönének katasztrofális elsatnyulása. Még száz évvel ezelőtt minden európai embernek megsúgta az ösztöne, hogyha zsidóval került szembe, hogy az zsidó. Ma? Velem személyesen hányszor megtörtént, hányszor láttam, hogy a legjobb társaságban gyanútlá-

nul ültek együtt, s az egyetlen, aki megéreztem, hogy ki a zsidó köztük, az én voltam. Sokszor hitetlenül fogadták állításomat, de mindig, kivétel nélkül bebizonyosodott, hogy az ösztönöm nem csal. Ez a szimat ma napról napra destruálódik népekben és a nemzetek minden rétegében. Kérdem, uram, ha pedig így van — holott így van, lehet-e még remélnünk, van-e még a betegségnek ebben a stádiumában hathatós orvosság? Még egyszer: a betegség diagnózisa. Ez így hangzik: a felső rétegeket megfertőzte a zsidó élvezetvág, s az alsóbb néposztályokat, ugyanennek az élvezetvágynak következtében lelkileg szabadon pusztítja a szocializmus, a bolsevizmus. A diagnózis egyszóval kifejezve: romban a társadalmi disziplína. Az orvosság? Kézenfekvő. Kirurgiai beavatkozás kell. Exstirpálva a zsidóságot, óriási materiális gazdagság kerül vissza a nemzetek birtokába. De nem elég ez sem. Folytatni kell, keresztül kell vinni a kirurgiai beavatkozást a társadalom mindazon rétegeiben, melyek már menthetetlenül inficiálódtak. A nagyvárosok proletariátusa elsősorban. Érti, uram, érti?

Már nemcsak bosszantott, hanem felháborított Áron. Eddig kételkedhettem, hogy mozdulatlanul figyelő tekintete egyáltalán tudomásul veszi-e az ideget, de most felelt is a kérdésre, s nyugodtan és határozottan:

— Értem.

A piszkos, keményített manzetta a jól szabott, de rojtos kabát ujjá alól újra elö akart bújni, az idegen a körmeit megint rendben találta. Miután mélyen mellére szívta cigarettája füstjét, egy ritmusban folytatta, mint aki vezényszavakat ereget kemény, energikus ajkai közül!

— Ezt elvégezvén, elő a konstruktív munkával. Restaurálni a társadalom elitjének vezető szerepét. Abszolút autoritással. Megteremteni a társadalmi disziplinát. Komandó és szubordináció. Élvezetvág helyén spártai szellem. Nemzetközi méretekben s gyökeresen spartaizálni az életet. Újra jogaiba iktatni a természetet, a kasztopok misztériumát. A fent és lent rendjét azzal a benső feszültséggel, mely megteremti a nagy, férfias kultúrákat. A piramisok a tanúság, minden, ami nagy, emellett tanúskodik. A piramisok...

— Nem érek rá tovább — szólalt meg minden átmenet nélkül szavába

vágra Áron, és felállt. Az elképedt idegen tanácstalanul nézett fel helyéről Áronra, várt valami folytatásra, legalábbis egy udvariassági formulára. Áron azonban megközelíthetetlenül hallgatott. Az idegen végül is felemelkedett helyéről, összeszedte alsótányérjait, és amennyire az ilyen körülmények között lehetséges volt, méltósággal fordult sarkon, a söntésnél kifizette számláját, és aztán a mi asztalunkat elmenőben tekintetre se méltatva, kemény léptekkel hagyta el a kávéházat.

Még be se csukódott mögötte az ajtó, Áron, mellettem ülve, e szavakkal fordult felém:

— A pogrom megfosztott anyómtól és engem kidobott a nagyvilágba — ennyi elég róla. Nincs értelme, hogy magáról a pogromról próbálgass neked képet festeni. Megközelítőleg se érte el a kisenevi vagy más, hasonlóan nevezetessé, quasi történelmivé vált pogromok méreteit. Csak afféle...

Szavába kellett vágnom. Nem tudtam érdeklődni történetének folytatása iránt, mielőtt szóvá nem tettem azt, ami ebben a pillanatban foglalkoztatott.

— Jól félórán keresztül ellentmondás nélkül hallgatsz meg egy, enyhén szólva, már kezdettől fogva se bizalomgerjesztő alakot. Annyira ellenvetés nélkül, hogy az joggal hihette nemcsak azt, hogy érdekel, hanem hogy gondolkodóba ejt, sőt hogy egyetértes vele. Te — övele! Te, te! Érted mit akarok mondani, s most, hogy így, valósággal szakszerű brutalitással, amilyenre öszténen szólva nem tartótalal képesek, a szájára ütöttél, ő még most se nem tudhatja, hogy volta-képp te mit gondolsz...

— Új oldalamról ismertél meg? Szakszerű brutalitás, ezt jól mondtad. Van pár olyan oldalam, amit nem ismeresz — szólt Áron olyan jóízűen felnevetve, hogy a tulajdonos zinc mögött ülő kövérkés kis felesége felüttötte fejét, és a csészek, péksütemények és üvegek sövénye mögül diszkrétén biztató, tétova mosollyal csatlakozott ekorka jókedvhez. — Először is — s Áron arca csak lassanként komolyodott el megint — már sokszor gondoltam, mikor a mi baloldali íróink műveit tanulmányoztam, hogy ha én szépíró volnék, ellentétben velük, én nem a mi hőseinket, hanem ellenségeinket portretíroznam, az osztályellenséget. Ritkán tudok ellenállni a csabításnak, hogy akár a legbutább ellenünk írt

könyv mellett is úgy menjek el, hogy kézbe ne vegyem, sőt el ne olvassam. Hát még ha beszélhetek ellenséggel! Beszélni halljam, szemtől szemben lássam az osztályellenség egy-egy képviselőjét — erre igazán ritkán nyílik alkalom. Ez az a kíváncsiságom, amit az én boldogult rabbim oly jól megértett, sőt amire felbuztatott. Ez az első. Másodszor... mért nem tettem ellenvetést? Mert neki majdnem teljesen igaza van abban, amit mond. Ő magát ama bizonyos elithez számítja, az ő szempontja ennek az elitnek szempontja, s aki innen nézi a világot, nagyjában nem is juthat más következtetésekre, mint ő. De mért nem közöltem vele — s ez volna a harmadik kérdés — az én szempontomat és az én következtetéseimet? Egyszerűen azért nem, mert köztünk szóbeli vita felesleges, mert köztünk a szóbeli meggyőzés nem lehetséges. Szeretem hallani, tudni az ő gondolatmenetét, de tökéletesen mindegy nekem, mit gondol ő arról, hogy mik az én nézeteim. Köztünk egy a kérdés: ők fognak-e bennünket, vagy mi fogjuk-e őket falhoz állítani. Negyedszer... nem, nincs semmi más. Amit zsidókról, élvezetvágyról, misztikumról beszélt, az csak az ideológiai cafrang. A lényeg: osztály oszta-ly ellen. A lényeg, hogy... Meglehet, még százezerszámra állíthatnak ők bennünket falhoz, de a halálraítéltek ők. A történelem halálraítélteji. Érted?

— Folytasd a történetedet — feleltem a kérdésre ugyanúgy, mint ahogy Áron a befejező szavait mondta: egészen halkán.

VII.

Mint ahogy zongorán a megérintett billentyűre a megfelelő hang csendül fel, Áron vagy azért, mert nála minden szervesen összefüggött, vagy azért, mert, ellenkezőleg, több, egymástól külön életet élt, minden átmenet nélkül, mintha egy fiókot becsukna s egy különválasztott másikat kinyitna, tért át egyik témáról a másikra. Csak épp egy halvány, futó mosollyal, székét kissé közelebb hozzám, eredeti helyére húzva vissza, folytatta, ahol abba hagyta, mielőtt a hivatlan asztaltárs megzavart volt bennünket:

— Afféle, azon a mi vidékünkön köznapi kis pogrom volt. Néhány bevert fej, pár felgyújtott ház s nők,

szintén nem sokan, kiknek konyhakés vágta át a nyakát. Ha beszélsz róla a tömegborzalmakhoz szokott világban, úgy jársz, szegény ördög, mint aki a maga kitört aranyfogát kínálja megvételere bőrüzegynököknek, akik csak milliós üzletekkel és nem lappáliakkal foglalkoznak. Téged azonban, mint szépíró-talán érdekelni fog egy részlet, mely inkább lélektanilag szembe-tűnő. A pogrom este, nem sokkal fél tíz után kezdődött. Az anyámat előbb megölték, s aztán kezdtek csak kirakodni. Nekem kellett segítenem a varrógépünket szekérre rakni, mert mindjárt szekérral érkeztek. Úgy, ahogy voltam, mindjárt a szekér mellől kellett útnak indulnom, nem engedtek vissza a házba, sodortak magukkal más, nálam tapasztaltabbak, akik tudták, hogy menekülni kell nemcsak a házból, hanem magából a városból is. Az országútról vissza-visszanéztem a város felé, de csak úgy, mint ahogy az ember meg-megáll az utcán, mert az az érzése, hogy valamit otthon felejtett. Eleinte mint a többiek, nagysietve, majd hogy távolabb kerültünk, bandukolva mentem folyvást síró gyerekek, jajveszékélő nők és öregek között, akik épp csak fel-felnyögtek. Május, különösen meleg, egész nyáris május volt. S hajnalban, mikor a többiek már a fáradságtól eltörődöttek, némán vonszolták magukat, egyszerre úgy megcsillogott minden, hogy be kellett hunyni a szemem, és a nap rá-sütött arcomra, én akkor zokogtam föl először, de olyan hevesen, mintha még a csontjaim is fel akarnának mind olvadni valami ellenállhatatlan, keserű és forró patakzásban. Ez érdekes, nem? Szeretném tudni, hogy a lélektan tudománya miként magyarázza a lassúságot az öntudat működésében.

A kis csoportot, mely engem hurcolt magával, mindenütt úgy fogadták, mintha nem mi volnánk a szerencsétlenek, hanem ők, akik a pusztá meg-jelenésünket a sors csapásának érezték. Egyszer se támadhatott az a benyomás, hogy a hittestvérek, valaki is örült volna annak, hogy megmenekültem. Legjobb esetben kötelességet jelentettem, kellemetlen, de alig eluta-sítható kötelezettséget.

Ó, voltam én azóta egynéhányszor menekült! Hol börtönből, többször börtön elől, s ekkor sokan voltak, akik nemcsak barátságosan, hanem szinte vidám áldozatkészséggel fogadtak. De nem azért, mert „felebarátjuk”, hanem

azért, mert bajtársuk vagyok. A felebaráti szeretet csak valami tehetséges kitalálás. Szeretünk egy eszmét, szeretünk enni, szeretünk élni — de az embereket csak azért, mert ők is emberek s még kevésbé azért, mert szerencsétlenek, senki se szereti. Hogy szerethetnénk másokat, mikor önmagunkat se tudjuk szeretni. Nem igaz az se, hogy magunkat szeretjük, mert ehhez túlságos sok bennünk, rajtunk a boldogtalanság. Legerősebben a magunk szükségleteit érezzük, legtöbbit a magunk szenvedései miatt szenvedünk.

Nem az ösztön, amit ez az orosz emigráns, portugál trónkövetelő vagy tán csak tönkrement ügyvéd itt az imént magasztalt, hanem csakis és mindenek fölött az öntudat termi a testvériséget, termi a hőt a lélegzetfagyasztóan hideg emberközi térben. Csak az öntudat emel magunk fölé és képesít szélesebb közösségben való részvételre és együttérzésre.

A csoportban, mellyel hónapokig hányódtam falvakon keresztül városokig s városból megint faluba és városba, volt egy asszony két kislánnyal. Az egyik alig öt, a másik tizenhárom éves. Az asszony férje, más fegyver híján, bottal a kezében állta el a fosztogató banda útját, tehát leütötték. Az özvegynek tapasztalnia kellett, hogy szerencsétlensége senkire se tesz akkor a benyomást, mint tett órá szegényre magára. Akinek segélykérő útján elmondja, hogy miként ölték meg a férjét, az már száz ennél is rémesebb történetet hallott, és neki mégis mindig újra el kell mondania számtalanszor, segélykérő útján ezt a történetet. Túlságosan sokszor kell elmesélnie, nagyon sokszor, és soha a várt hatással, hogy másokban is kiváltsa az ő mérhetetlennek érzett fájdalmát. S egyszer aztán hallom, hogy az özvegy már meglehetősen szárazon s nagyon röviden beszéli el a történetet, hogy vesztette el férjét, és folytatja a történetét, kezét tördelve, azzal, hogy ölték meg szemeláttára férje után még az egyetlen tizenöt éves fiúgyermekét is. Ott álltam mellette az előszobában, ahol a jómódú polgár fogadott bennünket, és láttam, hogy fia halálának történetét befejezve az özvegy konvulzív zokogásba tör ki. Nyilván a fájdalom miatt, hogy másoknak nem elég a férje pusztulása. Egyébként mért sírt volna? Soha fia nem volt.

Mért beszélem ezt el? Remélem, meg fogod majd érteni, légy türelmes, kérlek.

Most veszem észre, s nem véletlen, hogy a háborus 1915-ös évben kerültem ki a világba. A háborúról olymódon tudtam, mint ahogy az emberek tudják a földről, hogy forog. Ami fontos volt, az az áruház követeléseinek törlesztése.

A maguk lelkiüdvével elfoglalt katonakombabeli őskeresztények viszonyulhattak így a cézárak trónja körül tobzóadó véres intrikákhoz, kegyencekről és kegyvesztettekről szállongó, más polgárokat lázasan izgató hírekhez. Ez a zsidó lélek meg van nyomorítva, riadt, szűk, vak. A gettón kívüli világgal szemben még csak nem is irigy, hanem reménytelen, időnként többé-kevésbé homályosan szenved a maga sejtett megnyomorítottsága melankóliájától. A híres szolidaritása? Minden, csak nem szeretet. Szeretetet csak cselekvő, csak bajtársi közösség teremt. Egymás miatt szenvednek, és minden ebből következik. Sok mindenben meglepően hasonló állítólagos antitéziséhez, a maga földjén élő paraszthoz. A paraszt éppúgy be van zárva a maga falujába, családjá, kalendáriuma, pár hold földje és trágyadombja szűk világába, mint az a gettójába. Csak a paraszt él ma hasonlóan korszerűtlenül, az individuálisan gazdálkodó paraszt, kinék életföltételeit, ezúttal is fején találva a szöveget, Lenin idiotikusnak nevezte. Egyik hullát cipel magával, holt múltat, a másik meg vak és szűk jelennek a foglya. A földhöz kötött paraszt és a földönfutó zsidó — ez így van, csakugyan így! — emberileg egyformán megnyomorított egzisztenciák.

Ki állíthatja, hogy egy lelki nyomorék képes önmagát és másokat élvezni, hogy képes arra az önfeledt elfogadásra és szabad odaadásra, mely nem ismer gyanút, számítást s főleg nem ismer semmilyen félelmet — ki állítja, hogy lehet képes arra, ami megérdemli, hogy szeretetnek nevezessék? Állítom — és amit mondtam, csak azért mondtam, mert arról akarok beszélni, miként kaptam én mindent, öntudatot, szeretetet, egész magamat. A szerelemtől. Minden emberi érték az öntudat eredménye, de én soha nem jutottam volna el az öntudatig, sohase láttam volna meg magamon a kaftánt, tehát soha le sem vettem volna, ha a szerelem ki nem nyitja a szemem.

Még azokban a hónapokban is, mikor földönfutóként először ismerkedtem meg az új világgal, a számomra újjal, csak valami állandó és tompa kábulatban éltem, magamat minden nappal csak még magányosabban elveszítettnek hittem, és az életet magát minden nappal közömbösebb szemmel néztem, mert magammal szemben közömbösenek éreztem. Nem tudom igazán, hogy van-e katasztrófa, mely valakit hirtelen megőszíthet. Magamról azonban tudom, hogy ha nem is hirtelen, de engem az én katasztrófám megnémított. Se másnak, se magamnak semmi mondanivalóm se maradt. S csak akkor tudtam meg, hogy ez alatt az idő alatt mégis láttam, mégis élő voltam, mégis hatottak rám benyomások, mégis forogtak a fejemben gondolatok, mikor valaki kíváncsi lett rám, s én dadogva és elképedve azon, hogy mi minden ért meg bennem, felkutattam a magam némaságba temetett sötétjét. Szóba foglaltam, mert volt, akivel megoszthattam, ami az enyém. S mert volt, akinek ez kellett, akkor s ezáltal lett enyém, ami az enyém.

Levettem a kaftánt, de nem azért, hogy áruhába öltözök. Csak az tudja magát szeretni, akit szeretnek, s mert ő szeretett, megtanultam szeretni az én örökségemet, szeretni, mint az anyám emlékéit. És tudom, kevesebb volnék, ha el akarnám vagy valaha is el tudnám felejtetni, hogy honnan jöttem.

Akkor már hosszú vándorút után, több, mint egy hosszú éve lézengtem ezer meg ezer más kaftános menekülttel együtt zsúfolódva az akkori császári Bécsben. Láttam azóta már sok emigrációt. Mind a reményből élt, hogy egyszer majd, méghozzá diadalmasan hazatér. Ennek az emigrációnak azonban még az se adatott meg, hogy vágyódjék valahová vissza. Az egyetlen szándék, vágy, remény, az egyetlen feladat, ami előtte állt, hogy megéljen a jég hátán.

Csodálkozva láttam, hogy az idegen nagyvárosban, ahol nekünk, hivatlan jövevényeknek, semmi dolgunk, mindenki minden nappal jobban el van foglalva. Bámultam csak, hogy milyen gyorsan talál nem munkát, hanem elfoglaltságot. Kezdték azzal, hogy egymás között kereskedtek. Kereskedtek mindennel, még a személyek címével is, akiktől segélyt lehet kapni. S mert az élethez legszükségesebb dolgok is hiányoztak a városban, a feladat csak az volt, felhajsolni valamit, ami meg-

ehető vagy felvehető és több pénzért eladni, mint amennyiért te vetted. Csak én nem tudtam, mihez kezdjek. A császárváros számára afféle problémát jelentettünk, mint például itt Párizsban a patkányok. Nem lehet tőlük szabadulni, de legalább időnként meg kell zavarni, nehézzé kell tenni az életüket. A mi esetünkben erről a rendőrség gondoskodott. Minden terv nélkül le-lecsaptak itt három, ott tíz, másutt meg nyolc kaftánosra — s nem tudtak velünk semmi okosabbat kezdeni, mint egy vagy két nap vagy hét után megint szélnék eresztetni.

Azóta volt már alkalmam megpróbálni másfajta üldöztetést, veszedelmebbet, irgalmatlanabbat, de megalázóbbat, olyan megalázót, mint az az idő volt, nem éltem át azóta sem. Mert nemcsak a rendőrök, akik találmra ki-kihalásztak az idegen nagyváros zavaros forgatagából, hanem én magam is úgy éreztem, hogy a világon minden más e világon élő lénytől elütő, haszontalan idegen vagyok, akinek egyetlen és megvalósíthatatlan feladata volna, hogy láthatatlanná váljék. Szervenadni mindig rossz, de inkább százszor annyit szenvedni valamiért, ami vagyok, valamiért, amit akarok, egy célért, melyet szeretek, mint csak öröklött szerencsétlenség törleszthetetlen adósságát fizetve. Mondd kérlek, lehetségesnek tartod-e, hogy a szegény nők között, kiket mindig boszorkányokat máglyán égettek meg, akadtak olyanok, akik maguk is csakugyan hitték, hogy ők boszorkányok? Ha voltak ilyenek, akkor az ilyenek voltak a szerencsésebbek. A leg-szerencsétlenebbek, akik félreértés áldozatainak, ártatlanoknak, nem a személyüknek szóló szenvedélyes harag, hanem pusztá tévedés áldozatainak érezték magukat. Mert ellentétben a szépírókkal, akik szeretik az ártatlanságot magasztalni, én úgy találok, hogy méltósággal, a maga sorsát szeretve, csak az tud szenvedni, aki meg-szolgált a büntetést. De nincs, nem lehet méltósága annak, aki nem tudja, mért rugdalják, aki ebben az értelemben ártatlan. Pontosan: Szókratész tudta, mért itatják meg vele a bürökpoharat, Krisztus tudta, mért feszítik őt keresztre papi fejedelmek, s Luxemburg Róza is tudta, hogy megérdemli a porosz junkerek gyűlöletét, s hogy megérdemelje, ez hozzá tartozott élete szeretett feladatához. De az anyám? Ártatlan volt, és esküszöm rá, semmi méltóság se volt abban, hogy sirt és

ajveszékelt, míg csak el nem vágták a... a hangját.

Rendőrségi razzia után negyvened- vagy ötvenedmaggal csak ácsorogtam egy kopasz és üres szobában, ahová beteretlek bennünket. Már órák óta csak tompán várva — mire? Hogy megint egyszer megállapítsák: nincs hová toloncolni bennünket. Némelyek idegesen jártak fel-alá, órák hosszat, fáradhatatlanul, mindegyik a maga külön, láthatatlan ketrecében. Mások az órájukat nézték sűrűn. Olyanok is voltak, akik egy-egy percre szóba elegyedtek egymással, mindegyik a maga ügyéről, mindegyik a maga papírjait rángatva elő, de aztán, gyorsan elfogyott egymáshoz való türelmük, és mindegyik csak a maga szakállába mormogott tán saját maga számára is értelmetlen szavakat. Mindnyájan félték s mindegyik magáért és azokért, akik valahol hiába várják őket vissza. Emlékszem egy nem is öreg emberre, aki mozdulatlanul ült, csak a szakállát tépdeste egész idő alatt. Én egyedül gubbasztottam egy sarokban és nehezen tudtam volna megmondani, gondolok-e valamit és hogy mit. Inkább csak éreztem: hozzájuk tartozom, az én fajtám ez. Ha nem így volna, mért szégyellném magam, mikor ijedten merevednek meg vagy ugrálnak föl, valahányszor valami egyenruhás alak megy keresztül a szobán. S milyen arccal haladtak át az ilyen alakok! Mintha felsőbbrendű lények volnának, arcukon hideg utálkozással e tolaikodóan meghunyászkodó keleti csöcselék közt!

Ezek a rendőrtisztviselők nem gyanították, hogy nemcsak nem imponálnak, hanem hogy ezek között a meghunyászkodottak között senki sincs, aki nem tartja magát náluk különbnek, főleg okosabbnak, és hogy a tiszteletnyilvánításuk a sóhajtó, de fölényes eszes emberé, aki óvatosan igyekszik a harapós kutya mellett úgy megállni, hogy lehetőleg ne ingerelje. Számomra a legfájdalmasabb az volt, hogy én se tudtam megvetés nélkül nézni az enyéimre — az enyéimre és saját magamra. És ahogy így ülök, nem tudom, esztelen dühkitöréshez vagy még esztelenebb kétségbeesett síráshoz vagyok-e közelebb, felpillantok, és ebben a szürke, sivár rendőrségi előszobában fekete kaftának, széleskarimájú, fekete kalapok s hasonlóan sötétképű emberek között, kik mind valami tébolyda nyughatatlan, de megfélemlített lakóinak a benyo-

mását keltik, a szemem nyugodt, szinte vidáman érdeklődő, elfogulatlan szempárral találkozik. Hogy fejezzem ki a pillanat meglepetésének erejét? Nem jut eszembe semmi eléggé szemléltető hasonlat, de talán megérted az első benyomás erejének nagyságát, ha... Szóval azok a szemek, valószínűleg a környezettel való ellentét folytán, olyan hihetetlenül világosaknak tündek nekem, hogy azóta se tudok rájuk másképp gondolni — és valahányszor viszontláttam őket, egy pillanatra megleptek, tudniillik a valóságban legkevésbé sem világosak. Inkább barnák, helyesebben zöldek, tán sárgásbarnák... Ezt azonban csak tudom, de benső meggyőződés nélkül, mert bennem, abban a valóságban, mely enyém, az ő szemei nekem máig mindvégig nevetőn, szinte kékek maradtak meg. Az ember benső életében ilyen rendkívüli és sajnos ennél sokkal súlyosabb logikai ellentmondások is lehetségesek... Az egészben volt valami káprázatszerű. Nemcsak a szem, de az egész nő, az egész testi valóság, a ruhája is valami olyan valószínűtlenül friss, tüneményesen rezolút. A rosszlevegőjű, füledt szobában nagy szabad mezőknek, kék, igen kék tavaknak hírét hozó léghuzat. Csak ne mosolyogj rajtam, gondolván, hogy úgy beszélek mint a költők, ha szerelmesek. Ez nem volt szerelem. Életem legnagyobb meglepetése volt. Komikus lehettem, de ő nem nevetett s nem fordította el rólam a továbbra is elfogulatlan, különösen figyelő tekintetét. Mióta az anyámat elvesztettem, senki így, senki szeme ennyi őszinte érdeklődéssel nem pihent meg rajtam. Már-már arra gondoltam, hogy felállok, közelebb megyek, egy szót szólok hozzá, de nyílt az ajtó, s egy aranycvikkeres rendőrtiszt, miután ágaszkodva nézett körül a kaftánosok feje fölött, felfedezte hátul az idegen fiatal nőt, és más arccal és más hangon, mint ahogy a közülünk valókat szokta, a nevén szólította. A sok kaftán rebbenve nyitott utat neki. Ő sietség nélkül, de könnyű léptekkel ment előre s tűnt el a mindjárt megint becukodó magas ajtó mögött. De a nevét megjegyeztem: Korn Liza.

VIII.

A *bistrot*-ban, mely oly elhagyatottnan csendeskedett, mint egy vidéki vasútállomás váróterme vonatindulás

után, a tulajdonos kis kövérkés felesége a puha, párnázott karszéken, kezével az előző napi *Paris Soir*-ral édesdeden bóbiskolt. Az éber alvásnak azzal a technikájával, melyet házőrző kutyák és elfáradt menetelés közben alvó katonák oly jól ismernek. Kisebbség nagyobb időközökben rángott egyet a felsőtteste, mint aki csuklik, hogy majdnem ijedelemmel meredjen a két vendégére, akik továbbra is úgy ültek, előttük az üres csészekkel: egyik beszélve, még mindig beszélve, a másik az asztalra könyökölve, még mindig éppúgy könyökölve és a másikat hallgatva. Ha a diszkréciónak s nem kevésbé a szunnyadozás csábító gyönyöre a következő percben megint lehunytatta szemehéját, egy idő múlva s mindig újra mintegy felriasztotta állhatos és változatlan jelenlétünk tünényére.

Számomra a várakozás és szeszélyes ritmusban be-bekövetkező ébredésekre némi változatosságot jelentett, mert Aron hangjában volt valami monoton, és szavát időnként annyira halkította és lassította, mint aki valami rosszul olvasható s elmosódott írás betűit böngészi. Attól kezdve, hogy a rendőrségi előszobában töltött órákról beszélt, ritkán s csak úgy nézett fel rám, mint aki könyvről emeli fel egy pillanatra tekintetét, hogy meggyőződjön róla, hogyan s követi-e hallgatója. Nem egyszer támadt kedvem, hogy egy-egy kérdést közbevessek, vagy hogy valamiben ellentmondjak, de mindig újra visszatartott a sápadtságában sajátságosan védtelenre vetkőzött sovány arcával. Csak mikor a Korn Liza nevét kimondta, vált bennem egészen tudatossá, hogy mennyire elütött az az Aron, akivel az éjjel összetalálkoztam attól, akit azelőtt ismertem. Különbözik nem történhetett volna meg, hogy ott a téren, ahol találkoztunk, hiába törtetem a fejem, mit kérdezhetnék tőle. Ha nem lett volna ő annyira más, mint megszoktam, magától értetődő lett volna eszembe, hogy Liza után kérdezősködjem, mert hiszen gondolni se lehetett Aronra anélkül, hogy az ember vele ne gondolja Lizát.

— Hogy felejtettem el! Nem is kérdeztem még, hogy van Liza? Mi van vele? Hol van?

Aron lassan emelte rám a szemét.

— Várj még kicsit. Majd elmondom ezt is. Mindent — mondta végül, s fejét féloldalt hajtva, könnyű kézzel, öt kinyújtott hosszú ujjával lassan úgy simogatta meg a sűrű olajfestékes

kávéházi asztal szélét, mint valami élő testet.

Voltaképp nem kételkedhettem. Van egy arckifejezés, mellyel az ember halálról hoz hírt. Az ember érti: meghalt, halott — de azonnal úgy zsong fel benne a kérdések sora: hol? hogyan? mikor? — mintha a halál tényében valami megszokhatatlan, meglepő, valami „természetellenes” volna, s mint hogyha a türelmetlen kérdésekre való válasz a felfoghatatlan megértéséhez segítség, magyarázat lehetne. Mintha a halál bevégzett ténye mellett még egyáltalán jelentőségük volna a körülményeknek, melyek között bekövetkezett.

S mégis, mint a érkezésre türelmetlenül váró utas, kinek a közbeeső állomások alig tudják lekötöni figyelmét — csakugyan meghalt? hol? hogyan? mikor? — ezt akartam volna mielőbb megtudni, Aron azonban folytatta történetét az előről, s láttam, magával való küzdelmébe került, hogy tovább beszéljen, mintha hitzegést követne el eseményekkel és viszonylatokkal szemben azzal, hogy egyáltalán kitépi őket csendjükből idegen, hangos szóba foglalva őket. Úgy segített magán, hogy egy-egy végsőig személyes kitérés után igen tárgyilagos hangot ütött meg, általános formulázásokat keresett, ami más körülmények között nála, az örök tanulóval és éppoly szenvedélyes tanítóval semmiképp se hatott volna erőltetettnek.

Elkerülhetetlen, hogy ezeknek a feljegyzéseknek szerzője itt közbe ne szűrjön a maga részéről is egy személyes vallomást, épp Aronnal való találkozásának, ennek a felejtethetlen éjszakájának jobb megértése érdekében.

Aron létezéséről először épp Lizától, Korn Lizától hallottam. Most már sose többé meg nem tudhatom, vajon Aron mennyire volt beavatva a mi ifjúkori szerelmünk titkába. Se utolsó találkozásunk alkalmával, se azelőtt soha erről Aron és én közöttem egyetlen szó se esett. Mégse kételkedhettem benne, hogy tudott róla, s közel húsz év után itt Párizsban kapocsnak érezhette, hogy egykor, hogy igen fiatalon és fiatalosan is enyém volt a lány, akit ő vett el éntőlem. Ez volt az, ami nehezé, de ugyancsak ez volt az, ami lehetségessé tette, hogy épp velem, vagy legalábbis előttem úgy beszéljen, ahogy az ő életének ezen a döntő éjszakáján az ő túlterhelt szívének az kellett.

— Olyan valószínűtlenül világos tünény volt, annyira nem illett bele

semmibe abból, ami nekem valóság volt — így beszélt róla Áron —, s mégis majd két év után egyszerre megint felbukkan a szemem előtt. Akkor kórházban feküdtem, s Liza betegét jött látogatni. Ha csoda folytán emlékezett volna is rám, nem ismerhetett volna rá arra a kaftános fiatal zsidóra, akit a rendőrségi előszobában egy pillanatra észrevettem, mert a kórházi szabályzatnak megfelelően megnyírva és megborotválva feküdtem a nagy kórteremben, más harminc beteg közt. S mint akkor, a rendőri előszobában, Liza ezúttal is megint csak átsuhant a színtéren. Sietett, csak épp felszaladt, hogy csokoládét hozzon egyik szobatársamnak. Ez az a háború utáni idő volt, amikor az éhező Bécsben megszámlálhatatlanul elszaporodtak a kis, sokszor fényűző cukorkás boltok. Hozott azonban szobatársamnak olvasni valót is. Ezek voltak életemben az első politikai brosrák. Ekkor már, ha nem is jól, de tudtam németül olvasni, és a fiatal szabómunkással ezután még inkább összebarátkoztam.

A barátkozás se a brosrákkal, se a fiatal osztrák munkással nem ment könnyen. A fiatal munkás és a brosrák ugyanazokról a dolgokról s egy-

forma vehemenciával beszéltek. Addig én szociáldemokratákról éppoly keveset tudtam, mint kommunistákról, és a fiatal munkás éppúgy, mint a brosrák, hévvel magyarázta, hogy a szociáldemokraták árulók. Leginkább ez a heveség riasztott vissza. A betegszobában azonban mások is részt vettem a beszélgetésekben. Ezek majdnem mind a fiatal munkással szemben a szociáldemokraták mellett kardoskodtak. Az egyetlen én voltam, aki még egyik táborhoz se tartozott. Elkeseredett szóharcokban csaptak össze a fiatal szabó és a többiek. S én, aki eddig senkinek se kellettem, aki létezésével mindenkinek csak egy lerázhatatlan kellemetlenséget jelentettem, ámulva láttam, hogy ennyire izgat, ennyi szenvedélyt vált ki körülöttem a kérdés, hogy én — én! — kivel tartok, kinek az álláspontját helyeslem. Mert nekem, értem, az én megnyereséért vitatkozott a fiatal szabó a többiekkel s a többiek is velem, s lesték az én — az én! — szavamat. Hogyan, hát nem mindegy mindenkinek, hogy olyasvalaki, mint én, gondol-e valamit, mit gondol, él-e, vagy megdöglik?

(Folytatása a következő számunkban.)

Sörös bácsi

Gál László

*a pad tudja-e
és a kövek a ház előtt
és az utca
a borbélyműhely kirakata
és a fűszerüzleté
és az autóbusz miért nem szalutál?*

*itt állt reggel a járda szélén
s ha nap sütött a kispadon
a nyugdíjasok padján üldögélt*

*beszélt adóról színvonalról
félte a háborút
a csöndnek örült a bársony estéknek
a vacsorának
és hogy holnap ismét a kispadon üldögél*

*ez jó volt szerkesztő úr ki mondja nékem
vagy ejnye-ejnye miért ily haragos?*

*meghalt a szomszéd
a Sörös bácsi*

Tanú

Gál László

tanú vagy költő szép a szó
a nyurga t
a hájas a
a hullámozó n
és az ú
szépmívű boroskancsó
amiből csorog a lázas
a boldog pincék aranya ó!
s tanú vagy költő
szép a szó

írd meg a zászlót a szemekben
írd a nevető sok-sok ablakot
a szeretetet és a haragot
ami a köveket égig emelte
és a hitet amiből virágos új ruhát
húzott a koldus ákácokra a tavasz
azért is!

a halottakat se feledd hiszen
enné már őket a kukacok szégyene
s ne engedd hogy hálót fonjanak
még sötét szegletek mélyén a pókok
világíts költő te vagy a tanú
s maga a fény ha fényről énekelsz

világos világ nőtt a szíveden költő
énekelj!
s a dallamgyilkos dobokat ne hagyj dobogni
csak a hárfát a lantot a hegedűt
és a gyerekek boldog kacagását
csilingelő szánkókat és az anyák mosolyát

énekelj költő nem azért mert szabad
de mert muszáj és mert te vagy a tanú
s a dal sohasem szakad szét atomra

Egy történet, két hangra

Pál Ferenc

A játékos meséje

Higgyék el, nem könnyű elmesélni azt, ami történt, túlságosan gyorsan és váratlanul ért, kissé meg is zavart a dolog, de azért megkísérlem elmondani.

Sanyival, így mondják a kívülállók, már régen barátok vagyunk. Az igazság azonban az, hogy tetszett nekem annak a fiúnak letagadhatatlan írói tehetsége és a szinte angyali tisztasága és tapasztalatlansága. Jólesett, hogy mellette úgy érezhettem magam, mint valami milliomos, aki roppant kincseiből nagy gesztussal időnként jelentéktelen értékeket osztogat, hogy élvezhesse az elmaradhatatlan halát.

Lassan összemelegedtünk, és így ez a játék is egyre érdekesebbé vált. Neki új volt mindaz, amire én már fásultan tekintettem. Talán így fejlődött közöttünk szabállyá, hogy én vagyok az erősebb, és ő ezt szinte alattvalói megadással tűrte — vagy legalábbis így mutatta — ma délutánig, illetve délig, amikor Péterrel találkoztunk.

De engedjek meg, hogy őt is bemutassam. Péter közös ismerősünk, tanár és agglégény. Lakásában képeket és könyveket gyűjt, de még sohasem mondta el, hogy miért nem nősült meg.

Az egész történetben csak annyi a szerepe, hogy ma délutánra meghívott egy nagyobb társaságot csónakkirándulásra, kettőnket pedig kirándulás előtt a lakására egy feketekávéra.

A csukott, üveges verandán ültünk, és egy jónevű festő Péterhez intézett levelét nézegettük. Mondom, nézegettük, mert ez a festő arról nevezetes, hogy minden levelét finom tollrajzokkal illusztrálja. Arról vitatkoztunk, hogy a rajz egyik alakjának, aki kötést visel a szemén, jól rajzolta-e fel a művész a kötést. Hol kell az ilyen kötést megkötni: a fül fölött, vagy alatta. A kérdést végül egy összehajtogatott zsebkendő oldotta meg.

Odakünn ragyogott a napsütéses koraőszi délután — ezt is el kell mondanom, bár szorosan véve nem tartozik ide —, olyan élenken áll előttem most is a nagy üvegfalserű ablak előtt lombosodó almafa hatalmas, duzzadt, rózsáspiros gyümölcseivel és zöld, itt-ott már sárguló leveleivel, hogy még most is úgy érzem, ha kinyújtanám a kezem, le tudnék szakítani egy almát.

Ültünk ott, és éppen befejeztük a vitát, amikor csengettek. Péter kiment ajtót nyitni, és egy fiatal lányt kísért be maga előtt.

Bocsássanak meg, helyesbítenem kell. Előbb egy művészi kócos fej és egy pisze orr jelent meg az ajtóban, nyomában egy könnyű kockás nyári blúz, egy fekete nadrág, és egy pár fekete lakkszandál. Azután mintha két tágranyított csodálkozó szem mondta volna:

— Sáríka vagyok.

Bocsássanak meg, most veszem észre, hogy egy kicsit elkalandoztam, és mesém terjengős lett. Majd igyekszem ezután tömörebben szólni.

Bejött, és odaültetettük a kényelmes, nagy fonott karosszékbe, háttal az almafának. Sanyi elébe tolta a levelet, és megkérdezte tőle, hogy a félszeműnek jól rajzolta-e fel a festő a kötést.

— Lehet így is, lehet úgy is — mondta és felnézett. A tekintetünk összetalálkozott, és én azt gondoltam, hogy van benne valami a duzzadt, érett almából.

— Tulajdonképpen kávéra jöttünk össze — mondta Péter és felállt. — De én nem tudok jó kávét főzni.

Kimentek. Nem tudnám pontosan elmondani, hogyan maradtunk egyedül Sanyi meg én. Azt azonban állítom, hogy akkor még nem történt közöttünk semmi.

— Érdekel? — kérdeztem Sanyitól pontosan úgy, ahogy ilyen esetekben szoktuk. Ő rámnézett és a szeméből láttam, hogy hiszi, amit mondok, és bólintott, mint aki azt mondja: nem bánom. Én sem sajnáltam. Nem is volt mit.

Jó ideig eltartott, amíg azok ketten visszajöttek a konyhából. Sáríka hozta a kávét. Pirosak voltak mind a ketten, és a szemük csillogott. A kávé rossz volt, és mindannyian dicsértük.

Azután a lány jószolt, kicsit zavartan és ügyetlenül. Amikor az én csészém került sorra, odamentem és fölé hajoltam. A könnyű nyári blúz előre bukott, és illatos meleg hullám csapta meg az arcom.

Visszamentem a helyemre. Odakünn süttött a nap, az almák kikandikáltak a levelek közül, Sáríka letette a csészét és rámnézett. Péter közben bort töltött, és Sanyi a poharával játszott. Látszólag más nem érdekelte. Csend lett a verandán. Azután a lány felállt.

— A viszontlátásra a folyóparton. Megyek, átöltözöm — mondta, és már ki is penderült nevetve az ajtón.

Egy pillanatig arra gondoltam, hogy ott szemben velem, az almafa keretében milyen semmitmondó csúf az az

üres fonott karosszék. Sanyira néztem. Még mindig az üres borospoharával játszott.

*

Mire leértünk a folyópartra Sáríka már várt bennünket. Átöltözése abból állott, hogy a kockás blúzt fehér se-lyemmel cserélte fel. Nem gyúrta be a nadrágba, és az alját lobogtatta a szél.

— Megegyeztünk, Sanyi? — kérdeztem, és egyszeriben bizonytalanul remélni kezdtem, hogy újra tárgyalhatjuk az egészséget, de ő mindebből nem vett észre semmit, csak bólintott.

— Mennyit kell magukra várni?! — mondta fejcsóválva Sáríka, és az egész lány egyetlen repeső nevetés volt, mint a napsütés a folyó fölött.

Lenn a csónakháznál megoszlott a társaság. A többség Péter új fehér csónakjába szállt be, ők ketten egy pillanatig tanácstalanul álltak a pallón.

„Ők ketten.” Először mondom így, mert akkor láttam őket először ilyen gyűlöletesen együtt.

Én a másik csónakba szálltam. Régi evezős vagyok. Még a parton elvettem Pétertől egy pár evezőt, és siettem velük a csónakokhoz, hogy bemutatassam tudásomat.

Bocsássanak meg. Igazuk van, ismét eltérek a tárgytól.

Nos, egészen őszintén és röviden: siettem az evezőkkel a csónakokhoz, hogy jogcímet biztosítsak magamnak az együttlétre velük.

Egész természetesen, sőt vidáman csengett a hangom, amikor a csónakomba hívtam őket. Olyanok voltak, mint két áldozati bárány. És én tudtam, hogy hosszú lesz a csónakázás. Olyan hosszú, amilyennek én akarom. És hittem, hogy hosszú úton sok minden történhet.

Beszálltak. Tessék-lássék hívtam másokat is a csónakba, de nem jött senki. Hármán maradtunk, úgy, ahogyan kívántam. Ők ketten ültek az első padra, és Sanyi vette kezébe az evezőt.

Amíg a kormányral kínlódtam, hogy árra szemben kikeveredjünk a csónakok közül, és a parton maradtak búcsúkiáltásai közepette igyekeztem mindenáron megőrizni vadevezős tekintélyemet, csak egy-egy pillanatra láttam megcsillanni a napsugárral áttört kőcboglyát. De ahogy lassan irányt vettünk és elindultunk fölfelé, ahogy

egyedül maradtunk a vízzel és az éggel, észrevettem a két nagy rámkerekedett szemet.

A lány szemben ült velem, félig hátat fordított Sanyinak, és abban a kekrekre nyílt szempárban nem volt se hamisság, se nevetés, csak kitárulkozó ember.

Győztem.

Kérem, most ne mondják azt, hogy egy udvarias, jólnevelt lány, aki a társaságban nem akar senkinek hátat fordítani, nem is ülhetett volna másképp. Ez nem igaz. Az a szem akkor már engem keresett.

Ebben egészen biztos vagyok.

„Ó”, a harmadik pedig (engedjék meg, hogy ne szólítsam nevén többé), szenvtelenül, unottan húzta az evezőt, mintha az égvilágon semmi más nem érdekelné. Átmentünk a túlsó part mellé. A többiek messze mögöttünk maradtak.

— Énekeljünk — mondta Sárika.

„Ó” lassan letette az evezőt, és felöltöje zsebéből kis csomagot húzott elő. Megismertem: csokoládé. Együtt vásároltuk délelőtt. Odaadta a lánynak. Az enyém otthon maradt.

Néztem, hogyan bontja ki a kis kéz az ezüstpapírt, és nevetetnékem támadt. Én akkor már tudtam, egész biztosan tudtam, hogy az a nagy kerek szem nem csokoládéra éhes.

És örültem, hogy ismét felülkerekedtem.

Ismét bocsánatot kell kérnem. Lehet, hogy igazuk van, amikor neheztenek: felesleges apró emberi figyelmességeket ennyire felfújni. Lehet, hogy beteg a képzeletem, de higgyék el, ilyenkor mindennek különös jelentősége van: egy mozdulatnak, egy pillantásnak, egy hangsúlynak. Én tudom ezt. „Ó” még csak sejti. Azt is csak sejti, hogy ilyenkor nincs irgalom. És ennek is örültem.

Néztem a csokoládét bontó kezét, az arcot, a nagy kerek szemeket, és figyeltem minden izomrándulást. Sehol semmi.

Azután a kéz felém nyújtotta a csokoládét: Nesze, harapj belőle.

„Ó” nyugodtan tovább evezett, mintha mi sem történt volna. Csak nagysokára szólalt meg:

— Szoktál verseket írni?

— Nem — felelte a lány.

— Miért hazudsz? — mondta „Ó” egyszerűen, mintha csak azt mondta volna: „jó napot”, és húzott egyet az evezőn. Szinte hallottam, hogyan akadt

el a lány lélegzete, mielőtt megszólalt volna:

— Ó, most már hazudok is? Köszönöm a bókot.

Én is megdöbbsentem. Ilyen szavakat még sohasem hallottam tőle, de már folytatta is:

— Kétféleképpen hazudsz. Az első hazugság az, hogy nem szoktál verseket írni. Én olvastam a verseidet.

Ekkor nyugtalan lettem. Hisz ezeknek van közös témájuk. Az irodalmi szerkesztő és az alkalmi költő egymásra találtak. Közös téma, amelyből engem kizárhatnak. Ez már nem csokoládé. És éreztem, hogy ezt „Ó” is tudja.

— Valamikor irtam — mondta csendesebben a lány, és nem nevetett. — Szabad kérdezni, mi a másik hazugságom?

A csónak lassan, egyhangúan siklott fölfelé, és a hátunk mögött a kanyarban elmaradt a város. Egyedül voltunk a vízzel, az éggel és a partmenti erdőikkel. Még néhányat csapott az evező, és „Ó” ismét megszólalt.

— A másik hazugság a versei voltak. Hazudnak a versei.

— Miből gondolja?

— Ebből az egészséges nevetéséből, a vidámságából.

A lány nem értette, de én megértettem, hogy mire céloz, megértettem hangjának durva csengését is és belőle a végzetes, perdöntő tévedést. Hallgattam.

Én sohasem olvastam azokat a verseket, mégis tudtam, hogy azok az igazak, és nem ez a hamis, erőltetett nevetés.

Ó, láttam én már ilyet, amikor még én is vak voltam, és nem tudtam, hogy ez a védtelenek, a szeretetehesek óvatossága, és ezt a tudatlanságomat siratom, amíg élek. Miért mondanám most meg neki? Miért figyelmeztetsem? Miért kapja ő ingyen azt a felismerést, amiért én egy halott álommal fizettem? Sirassa egykor ő is! Ez már nincs az egyezségünkben.

Tovább siklott csendesen felfelé a csónak. Körülöttünk csend. Ránéztem az evezőre. Hogy miért néztem rá, azt csak akkor értettem meg. A kezem feje belefehéredett a görcsös szorításba, ahogy markoltam az evező nyelét.

Elegendtem. Nem, én nem vagyok se halászlegény, se dreiseri regényhős, hogy így intézzem el a dolgaimat. Cigarettára gyújtottam, már ki tudja hanyadszor.

— Ne dohányozzon olyan sokat, mondta a lány, és előrehajolva lassan

rátette kezét az öngyújtót tartó kezemre. A szemében, abban a kerek szemben sem volt egyéb, csak kérés. „Ő” hallgatott az evező mellett és előre meredt. Azért is rágyújtottam. Égette a számat az a cigaretta. Mart, köhögtetett. Azután mégiscsak dalolgatni kezdtünk. „Ő” hamarosan el is hallgatott.

Nem is tudom, mikor vettem észre, hogy a dalokkal felelgetünk egymásnak, beszélgetünk a háta mögött. De tudom: váratlanul eszembe jutott egy emlék és vele kapcsolatban a Toselli szerenád. Dúdolgatni kezdtem. A lány felkapta a fejét. A szeme, ha lehet, még kerekrebbre nyílt, az ajka körül egy apró mosoly rándult meg, mintha csak azt kérdezte volna:

— Ez nekem szól?

Én előre pillantottam, és láttam, hogy Sanyi evezőt húzó keze ellassúdott, hogy a feje egy kissé előrebillent, és belém nyíllalt a felismerés, hogy túlságosan messze mentem. Talán észrevették, hogy ismét Sanyinak szólítom, már nem gyűlölöm. Csak bánt, ami történt, és sajnálom.

Nem válaszoltam a ki nem mondott kérdésre. Helyette elmeséltem neki, hogy itt, ennek a folyónak partján hallottam először ezt a dalt, és aki dalolta, az elment.

Ki akartam magam húzni evvel a mesével. Hirtelenében nagyon kezdett fájni hallgatása, de az eredmény egészen más volt:

A lány szemébe szomorúság költözött.

Ami ezután következett, azt sehogyan sem tudom megmagyarázni.

Mindenki más helyettem talán befejeztek tekintette volna az ügyet, és a lány vélt vagy igaz választását elfogadta volna.

Én azonban menekülni kezdtem. Ő, ne értsenek félre, akartam, kívántam én továbbra is a lányt minden idegszálammal, nem is annyira testileg, mint inkább a jelenlétét, a pillantását, a belőle sugárzó fiatalságot és tisztaságot — de nem így. Lopni akartam, de valahogy úgy, hogy utána ne kelljen Sanyi előtt a tolvaj nevét viselnem.

„Ő” mindent láthatott. Ha barát, ha igazán barátom, miért nem lépett vissza? Miért nem színelte jókedvet, és miért nem biztatott, hogy folytassam, amit megkezdtem. De ugyanakkor az jutott eszembe, hogy „Ő” az én szőszegésemet is látja, azt, hogy csúnyán viselkedtem, pedig én barátja vagyok.

Nem, így nem kellett. Leromboltam volna a saját erőmbe, biztonságomba vetett hitemet, amelyet olyan gondosan ápolgattam magamban, a magam megnyugvására. Elsöpörtem volna azt a néha jóleső cinizmust, amely hosszú, nyugtalan, kétségbeesett keresésem és gyakori csalódásaim során ráragadt, amely más alakban tulajdonképpen ugyanaz, mint ennek a lánynak a nevetős csipkelődése — a gyengék, a szeretetre éhesek óvatossága féltelme az újabb csalódások és újabb fájdalmak lehetőségéig előtt.

Bántott, hogy így megaláztam magam, hogy gyengének bizonyultam, és a nagyielkü milliomosból koldussá süllyedtem.

Most már mindenáron meg akartam menteni a helyzetet, mindenáron tudomására akartam hozni, hogy ezután betartom a szavam, hogy semmivel sem állok többé útjába, de ugyanakkor az ellenkezőjét kívántam, és mint valami eszelős, reméltem, hogy minden önmagától a javamra fordul.

De nem fordult. Csak éppen annyi történt, hogy amikor partraszálltunk, és én belevágtam a sűrűbe, hogy egyedül hagyjam őket, mind a ketten észrevették ezt, és még jobban elrontottam a kedvüket. Jólesett hallani, hogy a lány kiáltott utánam, hogy keresset. Igyekeztem a dolgot úgy magyarázni, hogy sajnálja, amiért elmentem.

Így jártam hazafelé menet is. Oda hívtam Sanyit magam mellé, hogy kormányozni tanítsam. Úgy terveztem, átadom neki a kormányt, és én előreülök a lány mellé. De azután eszembe jutott, hogy akkor nézne kettőnket egymás mellett, és nem mertem elmenni. Inkább visszaküldtem a helyére. De nem úgy ült vissza, mint előbb ült, hanem felém fordult, és mind a ketten engem néztek, és én mind a kettőjüket néztem. Vége volt mindennek.

Amikor megérkeztünk és kikötöttünk, még volt annyi lelkierőm, hogy biztassam Sanyit, aki a délutáni élmények miatt nem nagyon volt virágos kedvében. A keskeny járdán hátra is húzódtam, hogy ők ketten előremenjenek, de mintha nem akartak volna. Előbb libasorban mentünk, azután hármásban, mert a lány karonfogott és előrehúzott, mintha sajnált volna.

Amikor Sanyi megkérdezte tőle, hogy kimegy-e estére sétálni a folyópartra, rámnézett hosszan, és nem válaszolt. Én úgy tettem, mintha nem

hallottam volna semmit. Csak társam ismételt kérdésére mondott igen.

Ezzel a mese talán kész is volna. De ebben az esetben másképp történt. Elbúcsúztunk a lánytól, és amíg Sanyival lassan baktattunk hazafelé, elvesztetten hallgattam fejtegetéseit arról, hogy milyen affekta, elkényeztetett és üres ez a lány, és közben arra gondoltam, hogy milyen céltalan, üres és kínzó lesz nekem az estém ma és holnap és még sokáig.

És ekkor hirtelen, mintha felébredtem volna. Egyszeriben felvillant bennem a megoldás. Hallgattam Sanyi tompa, fáradt, elkeseredett szavait, és megértettem, hogy ő még mindig nem tud semmit, vak ez még mindig, és nekem semmit sem kell tennem, csak hallgatnom, csak meg kell hagynom vakságában. Ismerem a barátomat, és tudtam, hogy nem szokta véka alá rejteni a véleményét. A dolog tehát nagyon egyszerű: csak hallgatni kell, és még ma este, rövid fél óra alatt fel fog borulni közöttük minden.

És akkor, magam sem tudtam hogyan, csak azt tudom, hogy már a lakásban voltunk, és én legszívesebben elbújtam volna a sarokban szűkülve, mint a kutya, az öngyilkosok végső elszántságával megszólaltam:

— Idefigyelj, muki — így mondtam, ahogyan még sohasem szóltam hozzá, és nem ismertem a saját hangomra. — Ez a lány nem az, akinek te hiszed. Vigyázz rá, megérdemli.

Mondtam még valamit, de már nem emlékszem, hogy mit, és arra sem emlékszem, hogyan kerültem ki a szobából és hogyan váltunk el.

Csak azt tudom, hogy elment oda, és én egyedül maradtam.

És azt is tudom, hogy utána künn jártam a folyóparton, lementem a víz mellé, és ide-oda tologattam a csónakokat. Végignéztem a nagy sötét vízen, és testvéreimnek éreztem mindazokat, akiknek névtelen kis tragédiáit szóltanul és közömbösen temette el az a nagy víz.

Beültem a csónakba, és elképzelttem, hogy ott ül előttem a padon, nagy tágranyílt, csodálkozó szemével, és kinyújtottam utána a kezem, de az csak az üres sötétségbe markolt.

Azután hirtelen határozottam: Mi lenne, ha én is elmennék a találkára, kíméletlenül véget vetnék ennek a szörnyű játéknak, és azután lássuk, ketőnk közül ki az erősebb?

Felálltam a csónakban. Szinte magam is megdöbentem a vadságtól, amely előtött, már ki akartam lépni a partra, amikor fentről, a templomok tornyaiból lassan, tétovázvva, hol szelíden, hol cinikusan és gúnyosan megszólalt az esti harangzó. Megbillent alattam a csónak, és visszarogytam az evezőpadra. Nyolc óra volt. Elkéstem.

Hallgattam a harangokat, behízelve, kétszínű jezsuita meséjüket arról, hogy minden mulandó ezen a földön, arról, hogy mások is szerettek itt és sirtak utána, nagyot akartak és összetörtek, szertefoszlottak, mint a füst, nyomtalanul. Örjöngeni szerettem volna, tiltakozni a kongásuk ellen, amely keserű ízt ad a csóknak, kiüti a kézből az ecsetet, a tollat, és nyomorékká tesz a földi dolgok örök hiábavalósága nevében. Nem akartam megadni magam.

Nem tudom, meddig ültem ott. Később kimentem a partra. Azzal akartam magam vigasztalni, hogy így legalább megmaradt egy igazi jóbarátom. De sovány volt a vigasz. Tudtam már, hogy ez a mai nap, ez a lány mindig fájni, sajogni fog. Éppen ez az egy, akiben nem csalódhatok, mert sohasem lesz az enyém.

Félig vakon mentem a partmenti gesztenyék alatt. Az egyik padról felállt egy szerelmespár, és lassan andalogva, egymás felé hajolva eltűntek a sötétben. Hirtelen öreges fáradtság fogott el. Odaballagtam a padhoz, leültem, és néztem a folyót. A pad karfája melegítette a hátam. Meleg volt még a testüktől.

Mese a játékosról

A mese nyilvánvalóan lezárult azzal, hogy neked alkalmad nyílt elmondására, lezárult avval, hogy ő most gonoszul magára maradt abban a vidéki diáklány-szobában; lezárult avval, hogy én eltűnődhetek a fájdalomon, ami bennem maradt.

Három embernek mindig három meseje van.

Ismerem a mesédet. Olyan mindegy, hogy elmondta-e vagy sem. Író vagy. Téged csak azért érdekelt a mese, hogy elmondhassad.

Csak az ő meséjét várom. Vajon hogy élte át ő hármunk játékát? És melyikünknek mondja majd el? Ő is önmagának? És elmondja-e valaha is másnak, mint szobája négy falának? Hisz holnap elmegyünk innen...

Mért hallgatsz?

Nem szeretem, amikor ilyen gonoszul, ilyen pipázó szenvtelenséggel függeszted rám a tekintetedet. Vajon valóban engem hallgatsz? Mindig bele-vontál a mesésidbe és a játékaidba. Miért? Pipázó nyugalommal álltál aztán ott mögöttem, és nem egyszer az volt az érzésem, hogy titokban a vérbeli játékosok izgalmaival dörzsölöd a tenyered. Neked könnyű volt a játék. Ismertél. Tudtad, hogy így ősz elején különösképpen érzékeny tesz az emlékezés, és úgy szervezted meg számomra utazásaink kisded kalandjait, mint tűzmester a sziporkázó, de csak fényével melegítő, különben hideg tűzjátékait.

Erre sincs egyetlen szavad?

Akkor is így hallgattál, ilyen idegfeszítően, ilyen nyugalmasan. Emlékszem, hisz most történt. Az első feketét épp hogy csak megittuk, s gyerekesen kérleltem őt, hogy „jósoljon” kávécsészéből. Éreztem, hogy hálás ezért a hangulatteremtő ötletért. De éreztem azt is, hogy csak miattad hálás, a hallgatásod miatt, amivel beáztatad magad annak a karosszéknek a barlangjába. Mert szótlanságodat hűvös polipkaroknak érezhette. Hisz halacska volt, sikkánó, ficáncoló ponty, melyet ez a folyó vetett ki magából frissen, pikkelyes ragyogásával, amely betévedt az üvegezett veranda nyárvegi unalommal sustorgó akváriumába. Nyilván megdöbbenette ez a barlangi némaság, amit füstkarikáid és kifürkészhetetlen tekinteted lebegtetett felette.

Ekkor, mintha titokban engedélyt adott volna neki a pillantásoddal: leborított csészémért nyúlt. Kibontott tenger haját lányosan hátravetette, aztán a csésze mélyére szegeződött a pillantása. Láthatóan felhevült volt, mint amilyen vizsgái előtt lehetett, amelyekről az imént mesélt. Engem meghatott ez az ártatlan zavar. Várakoztunk.

Elkezdődött a játék.

— Útra megy — mondta végül, és felszabadultan neveltünk, mivel épp annak előtte mondtam, hogy holnap elutazom.

Még te is elmosolyodtál a karosszékben. Nagy játék feszültségét éreztem arcodon. És az önzetlen, csak a játék izgalmaért játszó játékos nyugalma. Mintha azt mondta volna a szemed: „Ügyis tudom, kisapám, hogy nem utazol el... Látod, ő is tudja ezt... ő is szeretné, ha nem utaznál el... Majd

én kikerekítem nektek ezt a játékot...”

Ezt olvastam le arcodról abban a pillanatban, és szerettem volna, ha foghatom azonnal a kofferom, és a tiedet is felülmúló biztonsággal, férfifőlénnyel — mintha csak ide a szomszédba mennék — a kezemet nyújt-hatnám neked, s ebben a kézfogásban benne lesz az is, hogy játsszál csak, édes öregem, itt hagylak kettőtöket, nézd, sietnem kell...

Bosszantott a játékok, de nem akartalak megfosztani a játék örömétől. Ha nagyon őszinte akarok lenni: gyönge voltam ehhez, túlságosan is gyönge.

Ő észrevett valamit (a pillantása állandóan röpködött), és megjegyzést tett a mosolyodra. Évődő, pajkos megjegyzés volt. Nyugodt, nagy szalma-kazlak árnyékában felvillanó tűznyelvecske. Mintha védekezett volna mégis. Mintha tiltakozott volna az ellen, hogy te csak irányítója maradsz a játéknak. Ezért féltem tőled én is mindig...

Ez a fölfedezés kissé lehangolt. Ő csirregett, kényeskedett, s ez majdnem szánalmassá tette. Utáltam a játékot, amelyet avval hevítettél, szítottál, hogy te magad ismét nem akartál játszani.

Megfigyeltem: engem borral kínált, téged mosolyával.

Engem hidegen hagyott.

— Mért így hordja a haját? Ha hátracsatolná, szebben festene.

A hangomban benne volt a hidegen hagyott társalgás cinizmusa. Nem is maradt adós a felelettel:

— Azért hordom így, mert nekem így jobban tetszik.

Más zavarba jött volna, te sokatmondóan mosolyogtál ezen is.

A folyópartra úgy jött el, feltűzőtt hajjal.

Te nem vetted észre.

Nem akartad észrevenni?

Vártam meglepedett, befelé dörmögő jóérzésedet, amellyel bevezényelsz bennünket a csónakba. Valami átfutott az arcodon, ahogy kettőnk előtt, könnyedén, ahogy csak tizenkilenc évesek képesek, belépett a ladikba, és egy pillanatra szembenézett velünk. Aztán gyorsan megfogtad az evezőlapátot, és egymás mellé ültetted kettőnket.

Szerettelek volna kidobni a csónakból. Őt is. Mert tetszett neki ez a játék. Mellettem ült, és veled nézett szembe. Most láttam, hogy nem is szép. Csak fiatal és egészséges.

Foto: Brezsán Gyula

Le' nül

A fűzések betegen és szomorkásan integettek a távolból.

Valami mintha halkán elmerült volna a vízben. Valami, ami régóta itt lebegett, minket várt, csak arra várt, hogy megjelenjünk. S most alámerült. A játék, a nemrég elkezdett játék bágyadtan redőzött a folyó alkonyati tükrén. Az eveződ kíméletlenül kavarta az újabb hullámokat. Idegesnek látszottál egy percre. Aztán játékosan megringtattad a ladikot, hogy én elkap-hassam a karját. Tudtam, hogy ezért teszed, és gyűlöltelek, hogy ilyen ócska trükkökkel nevelteted meg. Tudtam, ha rendes haver volnék, én is gondolkoznék ilyen csemege, de megszóktam, hogy te vagy a játékos.

At akartam karolni a vállát, de nem volt lélek a mozdulatomban. Elhúzó-dott tőlem. Azt hittem, hogy kidobom a csónakból. Helyette párnapos szakállamat simítottam végig és idegesen vettem észre, hogy a sok cigarettázás-tól mocskosak az ujjaim, és a kör-meim nem vágtam le, amióta hazulról elkerültem. Ő káprázatosan tisztá nyári blúzában és fekete sportnadrágjában úgy lélegzett, olyan üdén és elérhetetlen közelségben, hogy gonoszkodásnak tűnt az egész játék, amelybe belevit-tél.

Azt ajánlotta, hogy énekeljünk. És nevetett egészségesen, játékosan. Halottsirató szárazsággal a hangomban igyekeztem kísérni fecskecikanással szárnyaló, kellemes leányhangját. Évek óta nem énekeltem.

A nap már lefelé hanyatlott, de tisztán kivehettem annak a két fiúnak az arcát, akik fehér fogsorukkal a levegőbe harapva, nevetve odakiállítottak neki valamit. Hirtelen rád pillantot-tam, és megdöbbsentem: fehér és öreg volt az arcod. Épp cigarettára gyűj-tottál.

— Sokat dohányzol — szólt hozzád, és ő is cigarettát kért, pedig mintha mást akart volna mondani.

A csónak egy helyben sergett.

Ismét énekelni kezdett.

— Hazug és képmutató vagy! — mondtam neki olyan érzéketlenséggel, hogy magam is meghökkenem tőle.

— Mért mondd ezt?

— Nem tudom.

Valóban nem tudtam.

Azt ajánlottam, hogy forduljunk vissza, de ahogy rád pillantottam, lát-tam, hogy úgysem engedél elrontani a játékot. Mártogettad tovább az evezőt. Súlyos evezőcsapások voltak,

mintha gályarab evezett volna. Elő-ször éreztem irántad szánalmat.

Ő folyton csirregett, de olyan ver-gődön, hogy nemsokára meg is szó-lalt:

— Mért mondtad azt? Megmondod?

— Talán... Olyan mindegy...

Valamikor diákoromban beszéltem ezen a hangon, hogyha valami buta érzékenység öntött el nálamnál élén-kebb fiúk és lányok társaságában.

Te nem értetted, miről van szó, pe-dig éreztem, hogy minden idegszáladat megfeszítve figyelsz. Ezért csak eny-nyit mondtál:

— Közétek csapok, ha csipkelőd-tök egymással.

Erdő tornyosult fel mellettünk. Egész a part közelében úszott a ladik. Egyszerre éreztük meg, hogy a partra siklik velünk. Senki sem irányította. Mindhárman kormányoztunk ebben a percben.

A fűzsvadonban hűvös volt, és fél-homály lapult a vigasztalan tájon. Az erdő talaja fölrepedezett, és úgy érez-tem, szakadékok fölött lépdelek, hom-lokom a fák hús ágait érinti, tehetet-len óriás vagyok, akit egy gonosz kis manó vezet, akarata és kedve ellené-re. Előnyt adtál, de nem éltem vele, csakhogy bosszantsalak. El akartam rontani a játékodat.

A víz úgy úsztatott vissza bennün-ket, valami szájunkban maradt íz ke-serűségével. Csak az ő kedve bíbor-lott a lemenő napban. Olyan idegen, olyan ismeretlen volt számomra, mint akármely elkényeztetett vidéki diák-lány. Még kevésbé értettem, mért mondtam neki, hogy hazug és képmu-tató. Hisz ez ő, amilyenek most lát-tom. Vagy csak azért ilyen, mert azt szeretné, hogy ilyennek lássam?

Alig vártam, hogy kikössünk. Vár-tam, hogy megszakadjon ez a buta já-ték. Mint amikor megbéklyózott rab-szolgák cincogó aranyat szállítanak, és végül parthoz koccan a hajójuk...

— Szakállas vagyok és fáradt — mondtam mentegetőzve, de nem neki, hanem neked.

Lépdeltünk fel a parti lépcsőkön, fel, az esthomályba, a vadgesztenyész part-szegély elbújtató hangulatába.

Ő kinevetett, és kényeskedve csat-togtatta fekete lakkpapucsait.

Te átdöftél a pillantásoddal.

Ebben a percben sajnáltam, először sajnáltam, hogy ilyen komiszul ke-resztettem a játék menetét.

— Különben találkozhatunk... Úgy-
is magyarázattal tartozom...

Hozzámért a karja.

— Ti mindig kettesben jártok?

— Á, dehogyan... — mondtam fölényesen. Aztán erőltetett élénkséggel gyorsan hozzátettem: — Mondd, hol találkozunk?

A vadgesztenyék nem válaszoltak, bár gallyaikon akadt hangom és az elröppent kérdés, és lengeni kezdtek, mint piszkos rongycsomók.

Te is hallgattál.

— Legyen hát tanú is rá... — mondta nevetve, és megállt egy nagykapu előtt, amely éppolyan szomorúságot lehel, mint bármilyen más súlyos kilincsű deszkakapu ebben a kisvárosi estében.

— Félnyolckor a sarkon... de pontosan ám!

Eltűnt a kapu mögött, és ekkor döbentem rá, hogy a játékot ő vállalta a legszebben, a legokosabban.

Olyan idegen és ismeretlen voltál ekkor számomra, mint még soha. Hát ez a barátság? — kérdeztem magamban. És titokban gonoszul vérfagyasztó helyzeteket villantottam át agyamon, hogy meggyőzzem magam arról: lám, ekkor és ekkor magamra hagy nál, mert téged csak a játék öröme érdek, és rám azért van szükséged, hogy játsszál velem és illúziókat kergető, halódó fiatalságommal.

De most hideg leszek és kiméért, mint amilyen te vagy ritkán emlegetett játékaid során; nem engedem magam én megsebezni, mint ahogy nem sebezhetnek meg már régóta az őszi esték... Szürni fogok, mint a kristály tühegye. És azért is elrontom most a játékodat!

Petróleumlámpa fényénél borotválkoztam, és dühömben megvágtam az arcom. Valamikor nagydiák koromban fordult velem ez elő. Azóta higgadtan kezelem a borotvát.

Nyílt az ajtó.

Az a különös hallgatás ült az arcomon, de hangod meglepett:

— Nézd, a fűzesek közt bepiszkoltam a nadrágom a gallyakkal... Ez az egyetlen...

Mintha panaszkodtál volna.

Ezt nem értettem, és nem tudtam elviselni.

— Majd fölveszed holnap az én szürkémét...

Nyúztam, egyre nyúztam arcomról a párnapos szakállt.

Visszaemlékeztem, hogy ott az erdőben, egy sűrű cserjésen vágta át, hogy

lemeradhasz tőlünk; hogy magunkra maradhassunk. Akkor történhetett.

— Majd holnap kitisztítatod — mondtam a tükörbe.

Valamivel később (éreztem még, hogy a szobámban vagy) hozzátettem:

— Kelltet nekünk ez a játék evvel az elkényeztetett libával?

A kezéd már a kilincsen volt. Mintha viaskodtál volna. Mintha vádat éreztél volna önmagaddal szemben, amiért elrontottad a délutánomat, és nyakamba akasztottad ezt a nem kívánt estét és találgatást. Mintha a rossz játékos hangja szólt volna vissza, aki most egy nagy és undorító hazugsággal szelidítené a játék fináléját. Az ajtóból szóltál vissza:

— Nagyon vigyázz rá... Megérdemli...

Mondtál még valamit, de annyira meglepődtem, hogy föl se fogtam minden szavadat. Már csak az ajtót láttam, és rajta egy buta kérdőjelet rajzolt a visszhangtalan vidéki este.

És az asztalomon ott hevert az öngyújtó.

Most jutott eszembe, hogy nincs gyufám, és egész délután tőled kértem tüzet.

Arra gondoltam, hogy valóban öregszel s veled én is, mert lám, én is meghatódtam figyelmességeden és kedves hazugságodon...

„Nagyon vigyázz rá”, súgták a levelek.

„Megérdemli”, suttogta a vidéki álmos esthomály és egy pillanatra úgy rémlett, hogy a keskeny járdakövezeten te lépdelsz utánam.

Ott álltam már a sarkon, a gömbakácok alatt, karomon könnyű köpenyemmel, és cigarettám paraszát az utca ellenséges, mély sötétjének szegeztem.

Úgy tűnt, hogy valaki más áll ott a helyemben. Ez az érzés lehangolt, szelíddé, majd nem szomorúvá tett. Diákkorom őszeleji estéi kopogtak fel az utcán, és a köpenyem szerettem volna összetaposni, a nyakkendőm darabokra tépni, és élesvasalású nadrágom teleaggatni diákruháim foltjaival...

— Te vagy? — szólított valaki halokan a nevemen.

Nem láttam még sem az arcát, sem az alakját, csak az augusztusvégi esti fuvallat lebegett körül friss szagosszappan illatával. Ez olyan ordítóan nevetésesnek és olcsónak és szomorúnak tűnt, hogy majdnem elordítottam magam.

Sokáig szótlánul mentünk az ablakok alatt. Ha lassítottam a lépteimet, ő is apróbbakat lépett könnyű cipőjében; ha kikerültem egy-egy sarki lámpa fénykörét, szelíden velem tartott.

Vártam, hogy oldalbaszúr egy ingerkedő, csúfolkodó megjegyzéssel; vártam, hogy valami elcsépelte mondattal töri meg a hallgatás jegét közöttünk. De ő csak jött, lépkedett mellettem, és néha felnézett rám várakozó, figyelmes arccal.

Nem tudtam, hogy a szél suhog-e állandóan, vagy bő spanyolos szoknyája; nem tudtam, hogy melyikünk játszik észbontóbb, szemtelenebb és kegyetlenebb játékot... Csak azt tudtam, hogy valahova visszaballagok most velem, valahova, ahol tankszörnyetegek szortyognak egy őszi folyóparton, sápadtarcú, éhségtől, háborús napoktól elcsigázott tizennyolc évesek cigarettáznak hallgató házromokon és a német vadászgépek alkalmatosságát vetik össze szovjet vadászgépekével. Visszaballagok velem egy láthatatlan temetőbe, ahol árvalányhajak lengetik komolyarcú, hallgató tizennyolc évesek elhullott haját, ahol fagyúrósák émelvítő szaga leng erőszakkal letiport hajadonok begyepesedő sír-hantján...

Egyre kegyetlenebbé vált a játék.

Most jó, hogy hallgatsz, ez egyszer köszönöm neked ezt a hallgatást. Így bár nyugodtan végigmesélhetem három játékának egyik meséjét. Az én mesémet. Az én mesémet, amely nem a tiéd, nem a játékosé. Csak mosolyogj, nem tudsz már megzavarni mesém-ben...

A parton ott sorakoztak a hallgató padok (ezen az estén, különösképpen, minden hallgatásba burkolózott), és lassú ballagás közben azt számoltam már, hogy melyik este melyiken és kivel üldögéltem, kivel beszélgettem apró butaságokat arról, amiről vidéki kisvárosban esténként beszélgetnek a folyóparti padokon...

Valami buta, ünneplős érzés készítette arra, hogy a sétány legutolsó padjára telepedjek velem — a legutolsó padra, amely itt várt ezen az utolsó estén.

— Mért mondtad, hogy hazug és képmutató vagyok?

A hangjában szemernyi panasz vagy számonkérés sem volt.

„Azért mondtam, mert fáj a nevetésed, a fiatalságod... Fáj az enyém, a nevetéstelen, a rettegésben, szennyben, fáradságban lepergett őszesték fájtak...” — Ezt szerettem volna neki mondani, de csak hallgattam.

Cigaretta gyújtottam, és mélyen leszívtam a füstöt. Valami a kezemben maradt.

A te öngyújtód.

Csak mosolyogj, úgyis mindegy. Végigmesélem most már.

Bántott, hogy ide jöttem velem, erre az utolsó padra. És fáj, hogy mire ide érkeztem, mire eddig eljutottam, nem volt mondanivalóm az ifjúságomnak. Most nem bántam volna, hogyha legalább egyszer elneveti magát, vagy elkezd kacagni, mint annyszor tette délután. A folyó fáradtan susogott, de én már nem értettem. Nem akartam megérteni. Nem értettem most saját szavaimat sem, melyek hirtelen kiáradtak belőlem... Csak azt tudtam, hogy beszélnem, beszélnem kell, a mese, a játék kedvéért, mert különben fölugrok és otthagynom őt, akit nem hagyna itt senki más a helyemben, akit elkábitanak a szavak, a sustorgó, de száraz szavak, melyek úgy hulltak szélfúttá számból, mint az utolsó pad fölött a fákról az első levelek.

Mikor fölkelünk, belém karolt, és a fejét hozzámhajtotta. Nem haragudtam rá, nem éreztem fonáknak, üresnek a giccset. Az utolsó padról keltem fel, és éreztem, hogy nincs többé illúzió, csak valóság, és a valóságban, a pillanatnyi valóságban — ő. A te kemény acélöngyújtódat forgattam a zsebemben, amit az asztalomon hagytál. Aztán egy sarki lámpafénynél meg torpantam, és visszanéztem arra az elhagyott padra ott, a sétány végén. A legutolsó padra, amelyre akkor ültél le éppen, és a folyó felé fordítottam mindig kifürkészhetetlen, keskeny arcodat. Tisztán kivehettem, hogy te vagy, mégsem értettem az egészét. A vállad meggöbült, mint mikor írás közben valamin hosszan és súlyosan el-tűnődöl.

Napláng és lavina

Torok Csaba

Szerettem mindegyiket,
sokkal mélyebben és emberibben talán,
mint ahogy érezhették és híhatték volna;
és ugyanúgy szeretem majd az elkövetkezőket
az agy- és egysejtek minden szabályszerű újjászületése után.
Azt mondják,
a szerelem gazdagítja, melegíti a rideg valót —
én mégis mindinkább úgy érzem, kifosztott, kérgesedő Nap
[vagyok.

Minden belőlem-szakadt szerelem-bolygóval
(amelyek azután egyenként is sorban kihűlnek)
és minden egyes nehéz fordulattal napfoltosabb, hidegebb leszek.
A rettegett naplángok is már csak a halálraitélt utolsó lázadásai.
Azután a fényt majd én is mástól lopom, és ragyoghatok, hiába;
élőket már nem hevíthet szeretetre kölcsönkapott sugaram...
Különb, úgy érzem, nem egészen pontos ez a költői elmélet,
hiszen az űrben a bolygótlan, meddő napok is kiégnek!
Jobb lenne hát, ha — mondjuk — lavinának titulálnám magam...
A forgás következménye, lám, itt is ugyanolyan!

Leccsapja testemet, a légnemű, buta tisztaságot
az örökös erő-vihar egy messziről csábító, napfényben tündöklő,
de szükségszerűen fagyos hegycsúcsra: tehetetlenségtől súlyosan
hullok szűz-fehér hóra.
Elenyésző lényem a rideg szeretkezéssel nagyra nő:
minden fehér, hozzámragadó pehely le, a földközpontra felé terel.
Megállni — meredek sziklafalon — nem lehet...
Gördülök hát! Újabb olvadó öleléssel tapadnak rám újabb
[szerelmesek.

Érdekesnek, de értelmetlennek találom
aláfutó utazásom...

A hazug érzelmekkel egyre vastagszik, nő s hűt kegyetlen
hótakaróm — halálburkom.

Ellenszegülnék... — lehetetlen: ön működő kerék

[lettem

Ölelek s ölelek, továbbra is, menthetetlen.

És jogos reménnyel hív, vár lenn a völgyben

hitpusztító pusztulásom;

idegen tömegem, lehet, életet vesz:

talán nemcsak az enyémet,

lehet, hogy szerelmeim valakit majd eltemetnek.

(Gyilkos leszek, már látom előre!)

En nem akartam... De — ember lettem!

Maradhatok-e hát büntelen?

Nem akartam — s megszülettem...

De én ma már ezt sem bánom: remény is vonz.

Lenn a völgyben tavaszi patakok csámcsognak majd roncs-

[hullámon,

gyerekes derűvel marják szét dermesztő szeretteimet...

S akkor majd — tőlük szabadítva — új életre éledek!

Patakok, folyók, tenger s vihar, újra forgassatok,

megtisztítva, lehiggadva, új hegycsúcsra szórjátok!

Noviszád 60 12 18

Színek prózában

Sulhóf József

A GONDOLAT

Nem született nagynak, világmegváltónak, örökkévalónak, egyszerű volt, hétköznapi, futó, arra hivatott, hogy botorkáló szóval villanjon tovább, meg sem érten, homályos balgán kavargjon benne az érzés, ötlet, hangulat, sejtelem, valami egy belső világból, amely egyre szülte elődjeit és utódait, testvéreit és egészen idegen sorstársait;
jelentéktelen és szürke volt, semmit sem közölt, de kimondták, és amint a dőre szavakban másokhoz támolgott: közlés lett belőle;
már nem volt zárt világ, hangsúlyt kapott és hangsúlytalanságot, üteme támadt és színe, életre kelt más társai között, összefonódott velük, újakat segített a világra és megragadt talán éppen azért, mert olyan szürke, szintelen, semmitmondó, érdektelen volt;
idővel szárnyai nőttek, de csak csirkeszárnyak, amelyek nem vitték magasba, meghagyták földönkúszónak, kapirgálónak, ha kissé megemelték mindjárt le is buktak vele, mert nem volt benne erő, lendület, teste is lomha, ormótlan, idomtalan, formátlan volt, csapkodó szárnyak között csak híg levegő maradt az ügyetlen test alatt, és nem juthatott sehova;
maradt, amilyen volt, amilyennek született, a hangsúlyok sem tudtak belevinni muzsikát, borzongató vagy kacagató lelket, szívet, meleg dobbanást;
élettel, szegényes, kósz, bárdolatlan, badar volt, sem bűnös, sem büntelen, sem eredeti, sem nagyszerű, sem lelkes, sem finoman árnyalt;
és mégis élt;

élt, mikor már sokkal szebbek, sokkal nagyobbak, sokkal izesebbek és sokkal szárnyalóbbak kiöregedtek, sorvadni kezdtek, és sorban elpusztultak;

élt, pedig már fárasztotta az élet, szeretett volna elpihenni, csendesen szemlélődni, és annak rendje és módja szerint meghalni, megsemmisülni, eltűnni;

élt, mert semmi kiváló sem volt benne;

élt egészen addig, míg végre leírták, kinyomatták, könyvbe került, berakták egy könyvtárba, akkor aztán többé soha senki kezébe nem vette, nem olvasta el, nem vett róla tudomást; és végre meghalhatott, mert örökkévaló lett.

GAZDÁTLAN ABLAK

Gaz a gaz között, torz az omladékok között, idétlen, furcsa, bamba, balga, gőgös nyílás ég és föld, csillag és por, napfény és árnyék között, semmi más, csak négy vonal, bekeretezett darabja a semminek, négyszög a magányban, ahol már minden leomlott, sárrá vált újra a vályog és semmivé az élet;

a ház, amelybe valaha a fényt továbbította, csak romnyomokban őrizi, hogy itt valaha élet is volt, elmosódott belőle minden, gaz vert föl falból, földből, se tető, se kémény, se padlás, se pince, se tornác, se ajtó, se ablak, csak ez a négyszög meredezik ágaskodóan a porszint felett;

és hiába kérdem, emberi kéz vagy az idő dobott bombát a házra, víz mosta alattomosan, letről semmivé, pusztulás volt-e az omladékok alatt, vagy csak elköltöztek, akik itt laktak, átköltöztek-e más omladékok, férgek, nedvek közé valahova a messzi falusi temetőbe, vagy csak otthagyták a megrogyant falakat, és másfelé vették útjukat;

hiába kérdem, szétrágta-e nap, szél, eső fagy a gerendákat, tetőt, ajtót, ablakot, széthordták-e a szerte gurult kis házak lakói, vagy szekérre rakták az elköltözők, és fáradt életükkel, megrokkant szívükkal, fohászkodó sóhajukkal együtt elvitték, hogy az új életbe beleépítsék a korhadat, mert sosem tudnak egészen újba kezdeni;

hiába kérdem, nem felel ez a vak négyszög, amely akkor is vak volt, mikor ablak volt benne, semmibe néző, vaksi szemmel fénybe pislogó, amelyből alig-alig engedett be valamit a dohba, ahogyan most is üresen tátong, gőgös konokul meredezik, és néma marad, szótlán mindörökre.

Látott-e valaha, megállt-e alatta legény, hogy suttogón beszéljon lányhoz, bemászott-e rajta suttymban látogató, hogy csókot lopjon, mert ugyan mi mást lophatott volna ott, ahol ilyen kis vaksi ablak állt őrt?

nem hiszem, nem látta ez akkor sem a bűnt vagy hitet, hitetlenséget és veszködést, titokban zörgetőt, üzenethozót, nem látta, ha gyereket született bent, ha torokgyíkos kis élet várt tőle fényt, meleget halálos elcsendesülésig;

és kifelé is csak néha pillanthattak rajta, ki nem nézett onnan soha senki, mert mért nézné ablakon keresztül a végtelenséget, mikor egész nap, egész életen át ott terül körülötte idegenül, rálépve nehéz súlyával a zsebkendőnyi kis göröngyre, amelyen jatlót keresett a soha nem pihenő kéz.

Ha szél zörgette, eső kopogtatta, hó megülte, jégcsap csillant felette, nap fénylett vaksi szemén, üvegén, neki mindegy volt, nem mérte az időt sem véges órákkal, sem végtelenséggel; talán nem is tudja, hogy minden megszűnt körülötte, amiért volt, mindenki eltűnt, aki valaha belenézett tükrébe; nem fogja fel, hogy magára maradt üveg és keresztfa nélkül, párkány és szemöldökfa nélkül, falak és huzatba húzó ajtók nélkül, csak pusztá csonk;

és csak áll és meredezik, fülel távoli szelekre, keretbe fogja a végtelenség egy darabját, nem dől el, nem omlik a többi omladék közé, falkivágás egy nemlétező falban, hasadék, nyílás az égen ott, ahol az ég már úgys lenyúl egész a földig, és előbb vagy utóbb simára csókolja a földet itt is, ahol még a napfényt négyyszögbe szabdalja a vaksin semmibe meredező ablak.

Csak áll és meredezik, néha a szél tréfából átsüvit rajta, tréfából, mert minek menne arra, mikor ott az egész végtelenség?

Feledés

M a j o r N á n d o r

A tanítónő szobája ablakánál álldogált, a hat kis ablakfiók darabokra törte az előtte elterülő tájat; kissé előre dőlve nézegette a tekintetével párhuzamosan messze futó, harmatlepte, itt-ott dértől csillogó, göröngyös országutat, mely szinte nyilegyenesen vezetett az ide nem is látszó, távoli falucskába, elnézegette azt a búzatarlót, mely az út jobb oldalán fekvő tanya mellett húzódik, öt-hat kőhajításnyira van ide ez a tanya, vagy talán kicsit messzebb; a tarlón rég elhervadt már a tisztesfű is, egy paraszt álldogál a végében, s nézelődik, mint aki azt latolgatja, rászánja-e végre magát az ugarolásra, vagy talán csak egyszerűen a másik tanyát kémleli, mely az út túlsó felén húzódik meg, nyolc-tíz akácfa övezte kerékcsapás vezet hozzá, újabb öt-hat kőhajításnyira fekszik a falu felé, s a tanítónő az iskola épületében lévő szobájának az ablakából az enyhe földhajlattól csak a kéményéből szivárgó füstöt látja s az akác-fák lombját, sárguló, ritkuló, dérverte lombját, s egy akác tetejében mozdulatlan pontot, mely lehet a fának boga is, vagy kuszán rakott szarkafészek, vagy varjú, mely karmaival görcsösen kapaszkodik egy ágba; majd a hatalmas

kukoricatáblát nézegeti a tanítónő, a kukoricatáblát, amely közvetlenül a dróttal elkerített iskolaudvar után kezdődik, alig tíz lépésnyire az ablaktól, s ott, szélről, feltűnően sok szár hever kuszán a sorokban, elterülve a földön, mint az ember, akit fejbevertek egy furkósbottal, s elveti magát, s többé nem mozdul, itt-ott az ilyen, a földtől talán egy-két arasznyira eltörött szár később mégis felvetette a fejét, mint a letaglózott ökör is, mely elvágódott ugyan, de végső erejével mégis felveti kőválygó fejét a nap felé, nagy kínnal mellső lábaival feltérdel, úgy vonszolja magát pár centimétert még előre, hátulja a porban csúszik, s ahogy csodálkozó, bárgyú tekintetét még egyszer a világra veti és kólikás fejét végső megfeszítéssel egyre feljebb emeli, nem is sejti, hogy csak a taglós embernek tett szíveséget; nem kell majd lehajolnia, amikor másodszor is lesújt; hát bizonyára jégverés érte ezt a kukoricát, erről egyébként a megtizedelt, sallangos levelek is tanúskodnak, ám a tanítónő nem emlékezik jégesőre, emlékezni már különben sem szeret semmire, felejtani pedig nagy igyekezete ellenére sem tud kellő mértékben, amióta kikerült az iskolapadból s föl-

lépett a tanyai iskola katedrájára (ahol egyetlen tanteremben s az ő keze alá zsúfoltak össze négy osztályt), hogy aztán ottveszejtse a világ; e hat év alatt mást sem tett, mint hogy küzdött az emlékeivel, s kilátástalan szívóssággal igyekezett megtalálni azt a módszert, mellyel minél többet lehet felejtetni, amire pedig az életben — úgy érezte — rendkívül nagy szükség van, legalább akkora, mint az emlékezésre, s lám, mégis, csupán az utóbbival foglalkoztak ósidők óta, már az őseMBER is jeleket irt a barlang falára, hogy emlékezzék, s bizony, a tanítónő korunk legnagyobb mulasztásai egyikének tartotta, hogy az égvilágon mindent kifürkész már az ember, csak a felejtés módszereinek tanulmányozását mellőzték mindig méltánytalanul a tudósok, s így hát, lám, e téren is cserbenhagyva érezte magát. A jégesőre nem emlékezik, tehát bizonyára a nyári szünidő alatt zúdult a tájra, júliusban vagy augusztusban, amikor is hazament szüleihez, akik évről évre egyre morcosabban fogadják a falu végén lévő elég kicsi házikójukban, s egyre gyakrabban vetnek feléje lapos pillantást; ezért ő napjában igen keveset tartózkodott odahaza, legtöbbször csak éjfélről reggel kilencig, kerülte őket, igyekezett minél jobban kihasználni azt a két hónapot, amiből aztán ismét csak tíz hónapra szóló kellemetlensége támadt, az emlékei túlságosan frissek, hiába igyekezik ezúttal is a jégesőről töprengeni, míg a kukoricát szemléli, mutatójával látatlanul is megtalálja az egykor barnára festett, de már erősen lekopott — alatta vékony réteg zöld festék —, szúrágta ablakpárkányon a sok karcolás és kriksszkraksz között is jól kivehető, láthatólag igen régi keletű, alighanem bicskával kapart monogramot, azt simogatja, mint a vakok a maguk ábécéjét; már többször is érdeklődött a monogram megörökítője felől, aki alighanem valamikori elődje lehetett, a traktoristától is kérdezősködött, meg a tanyákon élő parasztoktól is, de senki sem tudta megmondani, kit takarhat az a gyufásdoboznyi BM a gyakran váltakozó tanítók közül, akadt olyan is, aki csak egy hónapig élt itt, aki kettőig; idővel aztán a tanítónő találgatni kezdte: Balog Mária, Bús Mihály, előbb csak egyszerű neveket szedett sorra, aztán egyre hangzatosabakat, Bezerédi Márton, Bornemissza Márta, Berkessi Marcel, Buzogány Miklós, s igyekezett elképzelní, hogyan is

élt itt az az ember, ebben a szobában, melyben most ő rostokol, hol állhatott az ágya, az asztala, hogyan álldogált az ablaknál, s hogyan tartotta kezét, amikor e betűket a deszkalapra karcolta. A kukoricást szemlélte a tanítónő, s látszólag semmi összefüggésük nem volt még friss, nyári emlékeinek azzal, hogy a betűkön immár csak ujja hegyével futott végig, mutatójúja egyre inkább begörbült, mint, mondjuk, a varjú karma, a varjúé, amely, lám — előbb még csak bizonytalan eredetű fekete pont volt a távoli tanya akácfájának hegyén —, a levegőbe emelkedett, sokáig himbálózott ott, végül aztán az iskola felé vette a irányt, s hirtelen eltűnt a kukoricatáblában, bizonyára kiszemelt egy vaskos szárat, rátelepedett, s éles csőrével módszeresen sallangokra hasította susnyát, kibontotta a csövet, és szemezgette az immár sárga kukoricaszemeket; a tanítónő mutatójúja is kissé sárga volt a nikotintól, olykor begyalogol ezen a nyílegyenes úton a távoli falucskába, s ellátja magát sóval, petróleummal, amit világitásra használ, és cigarettával, s ha aztán kifogy belőle és épp esős idő van, amikor is csak filléres, formátlan gumicsizmát húzhat a lábára, s az is gyakran elmerül ezen az átkozott, dagadozó sártenger-féle országúton, mint késő ősszel, télidőben és kora tavasszal hónapokon át; ilyenkor aztán csak nagy ritkán mozdul ki a házból, s inkább a parasztokkal hozat magának, ha éppen szükség van valamire, s ha azok útbaejtik a falut; amíg azonban megkapja cigarettáit, szűzdohányt csavar valamiféle papirosba, s ettől naphosszat köhécse; első ízben a traktoros révén jutott szűzdohányhoz, a legelső alkalommal ugyanis, amikor lefeküdt vele, a traktoros zavartan kelt fel és félszegen távozott, ócska pléhből készült dohányszelencéjét, melynek fedelére reklámfeliratot és ábrát préseltetett egy dohánygyár — s egyébként igen nehezen lehetett kinyitni —, az asztonon felejtette, a tanítónő hát fanyar mosollyal bedobta a szekrényébe, s később aztán, amikor elfogyott a cigarettája, s csak két nap múlva jutott ismét hozzá, eszébe jutott a szelence, és ráfanyalodott a szűzdohányra; a traktoros, idő múltán, három év alatt négy szelencéjét felejtette nála, s csak egyszer kérdezte, nem hagyta-e itt netalán, a tanítónő nemmel válaszolt, mind a négy szelence bent hevert a szekrényében, mind a négy üresen; a

dohány nagy gondja volt a tanítónőnek szűkös napokon, egy ízben az egyik paraszttól, épp attól, aki a jóelőbb még búzatarlója végén látszólag töprengve álldogált, azóta azonban eltűnt az út jobb oldalán lévő, jól idelátszó, meggyfákkal s bodzával körülvelt tanyájában, nos, attól a paraszttól egy téli, sötét estén, amikor elbotorkált oda hozzájuk — mármint a paraszt tanyájára — a sötétben, csúszós latyakban, megküzdött a szabadon lévő vad, vi-csorgó kutyákkal, ugyanakkor pedig összejöttek ott a szomszédos tanyákról is a férfiak, az asszonyok, beszélgetésre és csöndes iddogálásra, azon az estén a tanítónő is a férfiak közé ült kártyázni — a lapok mocskosak, ragadósak voltak, színük, figurájuk szinte már lekopott, s azt lehet mondani, hogy a hátlapjáról sokkal inkább ismerték mindegyiket, mint a színéről, nos, akkor elcsent egy marék dohányt a paraszttól, jobb keze ügyében, egy széken állt a dohányt, faragott ládában, egy óvatlan pillanatot kihasználva, észrevétlenül a ládába nyúlt és zsebregyúrta a dohányt, röstellt, szégyellt ugyan megkérni valakit, hogy vegyen neki szűzdohányt, szégyellt csavarni, úgy tűnt neki, hogy nem illik nőkhöz a cigarettacsavarás, még sohasem látott nőt csavarni, jobbára csak paraszt férfiakat látott, amint mindkét kezük hüvelyk és mutatóujja segítségével valamiféle papirosba csavarják a dohányt, s ha vékony a papír, nyelvük hegyével megnyalazzák, ha vastagabb, fogukkal óvatosan kissé meg is rágják, majd pedig leragasztják; hát a tanítónő röstellt megkérni valakit, hogy szűzdohányt vegyen neki, idővel azonban — évek múltán — legyúrta érzését, és megkérte a traktorost, vegyen neki valami jófélét, hogy kéznél legyen, ha egyszer-másszor elfogy a cigarettája. A traktoros egy kis birtokon dolgozott, mely körülbelül ugyanolyan messze volt a tanyai iskolától, mint a falucska, csak épp az ellenkező irányban, nyáridőben tehát gyakran száguldott végig épp ezen az országu-ton — kék Zetor traktorja volt, azelőtt pedig egy nagyon régi, összevissza toldozott-foldozott zöld Oliverje, alig is volt már benne eredeti alkatrész —, amikor azonban beköszöntött az esős évszak, a kövesúton közlekedett, ami azonban jókora kerülőt jelentett; hát így jutott ismeretségbe a tanítónővel, egy ízben ugyanis — kora ősszel — a postamester megkérte, adja be a tanítónőnek az időközben felgyülemlett

postát, egy-két levél volt és néhány képesűjság, amit a tanítónő megrendelt; az első években főleg a divat érdekelt belőle, hosszú, ráérő estéken feltűzte rövidebbre vagy hosszabbra a szoknyáját, ilyen vagy amolyan frizurát rögtönzött magának, s aztán hosszasan s figyelmesen nézegette magát a halvány petróleumfényben, két könyv nagyságú tükröt megfelelő szögben elhelyezve, lábát kissé izmosnak találta, ezért a szoknyát végül is a kelleténél mindig egy-két ujjnyival hosszabbra igazította, derekán megelégedéssel simított végig, mindig is volt a büszkesége: rendkívül karcsú dereka; majd pedig sokat elidőzött a keblénél, túlságosan fejletlennek vélte őket, néha dühösen beléjük markolt, s unott arccal, ujjai hegyével oldalba lökte őket, mint amit legszívesebben sutba vágna az ember, ahogy a használt harisnyával teszi, vagy egy unott, kopottas szoknyával, eltökélve, hogy már csak törlőrongyként használható; sok időt töltött azzal, hogy ilyen vagy olyan felkötési módszerrel keblét tetsetősebbé, mutatósabbá varázsolja, végül azonban mindig csak oda lyukadt ki, amit már régóta tudott, hogy ugyanis keble némiképp mégis kifejezésre jut, ha mellét kifeszíti, s karját, vállát hátraveti, így nem vész el teljesen keble, de hát ezt a testtartást kissé merevnek találta, kényelmetlen volt ilyen testtartással járni-kelni, sohasem tudta megszokni, így mindig keserű szájjal tért át hajának rendezésére, ilyenkor persze ismét hamar felvidult, haja dús volt, barna, úgy formálhatta, ahogy éppen akarta, legszívesebben mégis simán hátrafésztve viselte, orra kissé hajlott volt, de ő mégis helyesnek találta, arcvonásait klasszikus görögösnek tartotta, amiben volt is igazság, arcbőre barna volt s szeme fekete; akkoriban, az első években sokat foglalkozott önmagával, rendelt még egy-két divatosabb ruhadarabot, sőt cipőt is, akkoriban még egyébként is talált foglalatosságot magának, fejébe vette például, hogy a tanterem örökké olajjal kent padlóját levakarja, fehérre súrolja, elhatározta, hogy majd aztán diákjaival az iskola szűk kis folyosóján levetteti sáros lábbelijüket, házicipőt hozat mindegyikükkel, s csak abban léphetnek a tanterembe, szabad idejében neki is esett a padlónak diákjaival együtt, hónapokig tartó csökönös munka kerekedett belőle, a padló, persze, a végtelen csiszolás ellenére is megmaradt sárgás-

barnának, ekkor dühében bekente parkettkenőccsel, kifényesítette, eleinte estek-keltek rajta diákjai, aztán múltak az évek, múltak, múltak, egyre múltak, s ő mind gyakrabban álldogált szobájának ablakában, nézte a végteleben futó országot, s mutatóujjával az ablakpárkányba karcolt kezdőbetűket simogatta. A traktoros igen gyakran benézett hozzá, s hozta a postát, a homlokán kissé ritkult a haja, s ezt igen érdekesnek találta a tanítónő, annál is inkább, mert feltűnően fiatalnak látszott, vágott bajuszkája volt, kezén az ujjai szokatlanul nagyok, tömöttek, láthatóan puhák és kínos gonddal tisztára súroltak; egy késő őszi, kissé didergős, szomorú estén, amikor szintén a postával állított be, s az ajtófélfának támaszkodva elszívott egy cigarettát, a tanítónő hosszan nézte cigarettát tartó vastag, nagy ujjait, s ellenállhatatlanul az ágyba kíváncszott, nem másként, csak ahogyan a leányintézetben annak idején, elsőéves, vagyis serdülő bakfiskora óta; a fűtetlen, jégverem hálóteremben fogvacogva álltak ott a lányok ágyuk mellett, s a hideg takarótól való félelmükben ketten ugrottak be egy ágyba, összebújtak, majd összefonódtak, kuncogtak, mocorogtak, míg csak pihegve, földúltan, keserű szájjal nem szédelegtek saját jéghideg ágyukba, s jó volt, hogy jéghideg volt; másnap azonban ismét ketten bujtak be egy ágyba, az iskolázás öt éve alatt sok-sok barátja volt, s mindig mindannyian oly fagyosak voltak; a traktoros nem volt szegénylős, de aztán mégis félszegen szedte össze holmiját, dohányszelencéjét az asztalon felejtette, s utána jó két hétig meg sem jelent, amikor azonban ismét beállított, szinte büzlött a kölnivíztől, haját laposra fésülte, szinte egybetapadt a brillantintól és a kölnitől, női kölnit használt, a tanítónő szinte feldoklott tőle, fanyarul, öngúnyal, ajkát legörbítve, mint egy kifli, elmosolyodott a sötétben, valamelyik barátnőjére emlékeztette a hangulat, de egyetlen arc sem lépett elő a sötétből, idővel mellékesen megemlítette a traktorosnak, szokjon le a kölniről, ő azonban hallani sem akart róla, igen finomnak s talán előkelőnek is tartotta a kölni használatát, s a tanítónő megadóan elhallgatta, hogy szinte utálja azt az émelyítő illatot, mely aztán a mélyen a bőrébe ázott olaj, benzin és petróleum szagával keveredett. Határtalan unalmában a tanítónő igen sok időt

pazarolt arra, hogy oktatási cézzal meséljen azokról a vidékekről, s az ottani szokásokról, amerre megfordult, a traktoros tanulékony volt ugyan, de a tanítónő gyakran már azt hitte, hogy kizárólag konokságból nem akar megszokni arról, hogy, mondjuk, időnként késsel piszkálja a fogát, vagy hogy gyufaszállal tisztítgassa a fülét, s persze minden mozdulat után megnézte a munka eredményeként a gyufaszál hegyén díszelgő sárgaságot, a tanítónő sehogy sem tudta mindezt összhangba hozni azzal, hogy gyakran köt választékos nyakkendő, hogy mindig kínosan tisztára súrolja tömzsi, ruganyos ujjait, melyeket annyira szeretett nézegetni, vagy azzal, hogy az illatszerek szinte piperkóc módra használja; idővel aztán számbavéve gondolkodásmódját, viselkedését, egész valóját, a tanítónő megállapította, hogy ez a fiatalember mint traktoros túlságosan megmaradt tehenészlegénynek, ami azelőtt volt; viszont ha tehenésznek vettek, sokkal inkább traktorosnak látszott. Aztán egyszer csak, évek múltán, amikor már a tanítónő nem is remélte, legnagyobb öröme váratlanul abbahagyta a kölnizést, okáról nem adott felvilágosítást, de az is hamarosan kitűnt, ugyanis megnősült, s utána már csak egyszer látogatta meg a tanítónőt, majd pedig kurtán-furcsán elmaradt, habár a tanítónő természetesen szóvá se tette nősülését, s általában ugyanúgy viselkedett, mint azelőtt, noha kissé alaposabban szemügyre vette, s feltűnt neki, mintha a traktoros időközben túlságosan eltunyult volna, kissé megörbült, mintha vállát mázsás súly húzná alá, egyébként pedig mintha a kelleténél sokkal jobban megkopaszodott volna, s egészségében véve megcsontosodott, vagy talán lesoványodott, ujjai is már, igen, valóban megbütykösödtek, s hát a tanítónő elcsodálkozott, hogy mindezt csak most veszi észre, s különben épp ezért nem hitt magának, nem hitt a szemének: azt gyanította, hogy a legújabb esemény hatása alatt — pedig igazán nem érzett semmiféle hatást — elfogultan, illúzióromboló szándékkal szemléli ezt az embert, ezért aztán — hogy ne legyen igaztalan — sietett megnyugtatni magát: képzelődik csupán, hiszen mindig is ugyanilyen volt ez az ember, lám, bajuszkája is éppen olyan pelyhedző, mint amikor először látta, igaz ugyan, hogy az évek kérlelhettelek, de mégis, úgyszólván semmit sem változott, bizony, alig is változott; ezért hát

igyekezett kedveskedni a tanítónő, de ügyelt arra, hogy ne tegye ezt feltűnően, s ne vigye túlzásba, a traktoros mégis elmaradt, végérvényesen, örökre, s így aztán most, hogy a nyári szünidő után visszatért ide a tanyai iskolába, a másfél hónap alatt az égvilágon senki meg sem látogatta, senki élő be sem tette hozzá a lábát, magára maradt hát ódon bútorával, a barnára festett asztallal, ágygal, szekrényvel, két székkal, s a táska nagyságú, régi gyártmányú telepes rádióval, amit az este is, mivel sokáig nem jött álom a szemére, az ágya mellé helyezett egy székre, a kinyújtott kar távolságára, a lámpát elfújta, szeme hamarosan megszokta a rádió pislá fényét, a körülötte lévő tárgyakat, a bútort is úgy-ahogy kivehette, kissé ugyan megnőttek méreteikben, s ilyenformán szokatlanok voltak; a rádió zenét sugárzott, a szobában már kissé didergős volt a levegő, őszi, a tanítónő csak forgolódott, és sehogy sem jött álom a szemére, a zsongó zene azonban lassan elűzte gondolatait, elbágyasztotta, de mégsem hozott nyugodalmat álomot, csak forgolódó nyugtalanságot, s úgy, amint nyitott szemmel bámult a sötétbe, egy gondolata támadt, hát derékig erős pizsamakabátjában, mezítláb a szekrényhez botorkált, kivette onnan a pálinkásüveget, amit azért hozott a szünidőről visszatérve, hogy megkinálhassa majd, ha vendége érkezik, az úgy felbontatlanul állt, a szekrényből egy pohárkát is magához vett, visszabújt az ágyba, töltött magának, az üveget és a pohárkát a rádióra helyezte, aztán ismét nyakig a takaró alá bújtt, amikor pedig már harmadszor töltött magának, úgy látta, hogy a rádióra teszi a pohárkát, ám az mégis a padlóra esett, ekkor elvigorodott, utána sem fordult, s már meg sem is kísérelte, hogy az üveget a rádióra tegye, egyenest a padlóra tette, a feje irányában, szellemesnek találta azt a gondolatát, hogy a padlóról már nem eshet a padlóra, elnyújtózott, a zenét időnként egyre hangosabbra csavart, egyre gyakrabban nyúlt az üveg után, s csak úgy, pohár nélkül ivott belőle, egyre inkább kitakarózott, melege volt, végül pizsamáját is végig kigombolta, a rádió bömbölte a zenét; elvetette magát, elterült, kinyújtózott, mint az az öreg favágó a leányintézetben — az is első éves korában történt, minden ott kezdődött, abban az évben —, akit fűrészelés közben ütött meg a guta, irtózáttal és félelemmel ugyan, de leosontak megnézni, ki volt terülve,

a szeme kék volt. Végül mégis elaludhatott, mert összerezzenve arra ébredt, hogy a rádió igen hangosan jóreggelt kívánt, valójában a hangos jóreggeltre ijedten fölugrott, úgy, kólikás fővel, hirtelen ébredve, az volt az érzése, hogy valaki rányitott s beköszönt hozzá, ösztönösen magára kapta a takarót, mert egy szempillantás alatt látta, hogy a takarón fekszik úgyszólván meztelenül, s csak aztán jött rá kiábrándultan, hogy a rádió szól, keserű volt a szájaíze, fejét fáradtan hajtotta vissza a párnára, kekrekre nyílt szemmel s utálkozással nézett az egyre világosodó hajnali szürkületbe, vacogni kezdett, fáradt volt kinyújtani a kezét, hogy elhallgattassa a rádiót, ezt az átkozott rádiót, mely olyan fáradhatatlanul és szemérmetlenül szolgálja az emlékezést, küldi üzeneteit egy elveszett, távoli ábrándvilágból; ködös szemmel bámult így a semmibe, mozdulatlanul fekvé szobájának sarkában, az ablaktól balra; aztán egyszer csak az ágyra sütött a kelő nap, a lány megmozdult, az ágy szélére ült, s úgy húzgálta magához az asztal melletti székről az előző este odarakott ruháit, a rózsaszínű alsóneműt, a hússzínű nylonharisnyát, a harisnyatartót, melynek kék gumiája már túlságosan kirojtólózott, a szürke, kötött blúzt s a pepita szoknyát, mely fél lábszáráig ért, az alacsony sarkú félcipőt — sarkára pléh koptató verve, bórén jól látszott, hogy bár aprólékos gondnal tisztán tartják, erősen kimarta a sár —, aztán az ablakba állt, nézte a hajnali tájat, melyen senki élő nem mutatkozott, csak jóval később közeledett egy kerékpáros, aki a két tanya között befordult a dűlőútra, s ezzel aztán mintha elnyelte volna a föld, hogy később ismét megjelenjen messze balra, a kopár dombocska oldalába vágott úton, csak egy-két percre, míg el nem tűnik a kanyar mögött; aztán ismét rezzeneztelenül, időtállóan, végtelenbe nyúlón nézett vele farkasszemet a táj, ő pedig ujjával egy pont után tapogatva az ablakpárkány deszkáján, melyen — képletesen szólva — megvetné a lábát, mutatójával rátalált a monogramra, simogatta fáradhatatlanul, közben az út jobb oldalán fekvő tanya melletti búzatarlón megjelent a paraszt, szinte látta deres haját, ősz bajszát, holott hát a távolság miatt nem láthatta, aztán ő is eltűnt, majd pedig a varjú leszállt a fáról, belevesztett a kukoricásba, aztán senki többé meg nem jelent, a végtelen, nyílegye-

nes utat nézte a tanítónő, kólikás fővel elgondolkodott, s úgy érezte, most rendkívül világosan lát, rendkívül őszintének és rendkívül kiméletlennek kell lennie magával szemben, igen, gondolta, miként minden csermely, minden ér az óceánba vezet, úgy minden út haza vezet, ha úgy akarjuk, minden út haza vezet, s vannak, akik örök életükben csak nézik az utat, messze néznek és közelbe látnak, szürkülő hajnalban, déli verőfényben, ólmos alkonyatban; a tanítónő ujjai begörcbültek, már csak ujsa hegyével érintette, majd pedig körmével szántotta a betűket, vágatott keresztül-kasul rajtuk, körme alatt pergett a régi festék, a monogramok az emlékezőst szolgálják, hát csak peregjen róluik; a festék, legyenek kivehetetlenek, legyen helyükön sima, gyufásdoboz nagyságú sárga felület; ó, de lám, az is az emlékezőst fogja szolgálni, öt év múlva és tíz év múlva, amikor majd ugyanennél az ablaknál áll valaki, nézi az utat, kezével a kis téglalap formájú vakarást tapogatja majd, s eltűnődik, hogy ki kaparhatta azt, mi célból, hogyan nézelődött az ablaknál, hogyan tartotta kezét, miként élt ebben a szobácskában, s merre jár most, épp ebben a pillanatban. A tanítónő elfordult, észre sem vette, hogy körme alatt egy kis barna festék húzódtott meg, az ágyhoz lépett, kihúzott alóla egy mosdótálat, a szabadon álló székre tette, a kancsóból vizet öntött bele, de nem tette vissza az asztal közepére, ahonnan elvette, hanem csak a szélére, ahonnan egy óvatlan pillanatban könnyen lelékhette volna a lámpával együtt, melyből kifolyt volna a petróleum; sietve megmosdott, megtörölközött, majd pedig megfésülködött, nem a tükör előtt ülve, amit a szekrényből szokott elővenni, hogy aztán az asztalon a kancsónak támassza, hanem csak úgy, maga elé meredve, az ágy mellett állva fésülködött, aztán a szekrényből egy piros kabátkát vett magára, a derekát éppen csak hogy eltakarta, a rádiót lecsavarta, az ágyat nem vetette meg, a pálinkásüveget, melyből az ital egyharmada hiányzott, otthagya az ágy mellett, körülötte a padlóra dobált cigarettavégek hevertek, s a rádiót tartó szék alá gurulva, a pohárka, hátra se nézett, kilépett a szobából, s kívülről rázárta az ajtót, a friss levegő metszón mellbevágta, mint előző este a pálinka, a kis folyosón megállt, s körüljártatta tekintetét, egy-két órácska még, s diákjai szállingóznai

fognak a távoli tanyák felől, itt álldogálnak majd a folyosón, és várakoznak, kiáltoznak majd és lökdőlöznek, s amikor már nagyon ráunnak, szőlítgatni fogják, kopognak majd lakása ajtaján, és végül lehet, hogy dörömbölnék is, aztán majd rájönnek, hogy egyedül maradtak, a fiúk akkor hajkurászni kezdik a lányokat, s szép lassan szétszélednek széles e határban; talán valami üzenetet kellene hagyni nekik, pár sort írni egy papírlapra, s a tanterem ajtajára rajzszögezni — amint azt máskor is tette már, ha váratlanul valami hivatalos dolga akadt a faluban —, hogy ne várakozzanak hiába, de aztán legyintett csak a tanítónő, be sem nézett a tanterembe; amint a folyosóról kilépett az udvarra, egy ciroksöprű útjába került, bele-rügött, kiszállt az udvar közepére, s ezzel máris az udvar, az épület elhagyatottságát érzékeltette, holott a tanítónő még jelen volt, épp az épület végében lévő tyúkökhöz lépett, bal kézzel meglökte a tolózárat, öt tyúk és egy kakas futott ki az ólból, egy kivételével mind vörösizlandi volt, az az egy pedig sussex, fehér tollú, nyaka körül fekete cirmokkal, egyenest a rozsdabarna drótkerítéshez futottak, mely bekerítette az udvart; ha két ujjad közé szorítottad azt a drótot s megdörzsölted, több rétegben pergett le róla a rozsdá, s ha kissé behajlítotad, kettétört vagy talán szétmállott; ember magasságú volt az a kerítés, a tyúkok nem tudtak átszállni rajta, de a föld mentén két helyen is kisebb lyuk volt már a dróton, éppen csak akkora, hogy a tyúkok átfértek rajta, s máris a kukoricásban találták magukat, a lyuk körül a földön vörös és fehér tollak s pihék meg kaparás nyomai, jól tojó tyúkok voltak, ellátták a tanítónőt tojásrántottával; az ól ajtaját gondosan kitámasztotta a tanítónő, nehogy becsapja talán valami hirtelen kerekedő szél s estére kinn rekedjenek a tyúkok, ki tudja, ki veszi majd pártfogásába őket; aztán a kijárat felé indult a tanítónő, útközben letakarta egy deszkalappal a kutat, a gyerekek mindig szeretnek feleslegesen a kútba nézni, szálla szúródott az ujjába, rövid ideig elbíbélődött vele, azután mégis szaporán útnak indult, ezen a reggelen már semmiképp sem szeretett volna a diákjai közül akár eggyel is találkozni, sőt ezután se, soha többé, ujsa hegyén, vékonyan a bőr alatt magával vitte a szálkát, körme alá szorulva pedig egy kis barna festéket,

csak akkorát, amekkora egy pirinyó szemölcs, vagy mondjuk talán: egy lencse, melyből három is akad a nyakán, a jobb füle mögött, hát éppen olyan az a kis festékdarab; nem a falu felé indult, hanem épp ellenkező irányba, az első dűlőúton befordult balra, hogy aztán nem sokkal később egy másik, eperfaövezte országútra érjen, sietősen lépegetett, arra gondolt, hogy nincsen a világon olyan pont, ahonnan ne vezetnének utak a világ bármely más pontjára, ahova éppen akarjuk, ha nagyon akarjuk; lépegetett szaporán s jó fél órácska is belelelt, mire megpillantotta az első embert, aki feléje közeledett, szemben jött vele nyújtott léptekkel, a hegyvidékiek ruganyos járásával, szemmel láthatóan a messzi délről, a távoli hegyekből való, minden lépésénél mintegy tíz centit nőtt, majd ugyanannyit zsugorodott, szinte hullámozott feléje, hosszú kezével ütemesen és fáradhatatlanul evezett, kabátjának rövid ujjából kivöröslött a csuklója, fekete darócnadrágja katonás szabású, buggyos, majdnem a térdéig gypajúharisnyába bújtatva, szíjakkal lábára kötözött bocskorát vastag por lepte, szeme kék volt, karikás, mosdatlan; zavartan nézelődött, aztán mégis megállt a tanítónő előtt, haja szőke volt, bőre azonban vöröses a nyakánál is, mely vékonyan meredt ki szennyes fehér vászoningéből.

— Mondja, kérem, látott-e arra kukoricaszedőket? — szolt a férfi, és bizonytalanul mutatott a délnyugattól délkeletig terjedő világtájra.

— Nem, nem láttam — szolt a tanítónő.

— Arrafelé még sehol sem szedik a kukoricát? — kérdezte fáradtan a férfi, s ismét a levegőbe csapott.

— Azt nem tudhatom — mondta a tanítónő. — Lehet, hogy itt-ott már szedik is. Azt nem tudhatom.

— De sehol sem látott hegyvidékieket? Hatan jöttünk a társaimmal.

— Nem láttam őket. Tavaly óta nem láttam hegyvidékieket.

— Akkor mégis meg kell nézmem — sőhajtotta az ember. — Ha lehetséges, hogy már szednek arrafelé kukoricát, akkor mégis meg kell nézmem. Az este átszálltunk Zomborban, én leugrottam vizet inni, s közben elment velük a vonat. Most öten vannak. A hajnali vonattal utánuk jöttem.

— Gondolja, hogy erre lehetnek? — kérdezte halkán a tanítónő.

— Valahol csak vannak. Úgy beszélte meg, hogy errefelé próbálunk szerencsét, valahol Zenta és Becse között.

— És most épp itt keresi őket?

— Itt is. Sorra járom az összes falvakat. Valahol rájuk kell akadnom.

— De hát annyi a falu errefelé, s minden falunak olyan nagy a határa mind a négy világtáj felé, dűlőutak keresztül-kasul, melyiken keresi őket? — mosolyodott el fölényesen a tanítónő.

— Végigjárom mind az utakat, valahol rájuk kell bukkannom.

— S ha épp a kukoricaföld derekán dolgoznak, amikor az úton elhalad mellettük, akkor meg sem láthatja őket, habár egy kőhajításnyira megy el mellettük — mondta a tanítónő fanyar fintorral.

— Az igaz — szolt a férfi. — De ha egy kis szerencsém lesz, akkor rájuk bukkanok, mert meg kell találnom őket. Valahol csak vannak — dűnyögte hajthatatlanul, csökönyösen, a távolba nézve.

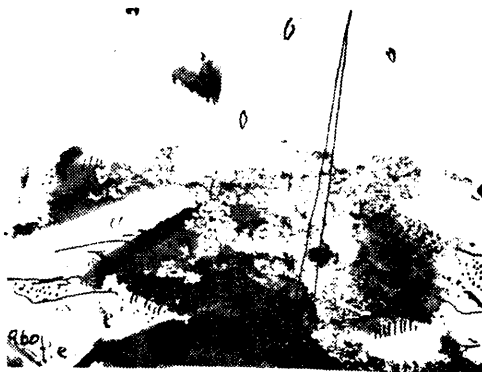
— Hát maga a szerencsére bízza magát? — kérdezte leverten a lány.

— Talán arra is, ha másként nem lehet, látja. De hiszen itt vannak valahol — s kezével egy kört írt le, amelyben bennefoglaltatik minden világtáj. — Csak ha tudnám azt a bizonyos utat. Már rég ott volnék. De így mindet végig kell járni.

A tanítónő nem szolt semmit, elfordult, és ment tovább az útján, melyet sárguló eperfák szegélyeztek, azon túl kukoricaföldek sorakoztak, a száraz itt már dárdásan, pekesen, szinte hivalkodva meredeztek az égnek, úgy vonultak el az út két oldalán, mint a katonák díszlépésben, láthatóan elkerülte őket a jégverés, sőt feltehetően esőben bővelkedtek, száruk jó vastag, mint valami fiatalabb növendékfa, bizonyára gondos megmunkálásban volt részük, szakszerű trágyázásban, s talán a föld is termékenyebb errefelé, valóban, az út göröngye sem látszik annyira szikesnek, mint arra a távolban, messze kint, az út göröngye, mely engedelmesen szétporladt a tanítónő félcipője alatt, köröskörül vékonyka sárreteg tapadt a cipőjére, a harmattól van az, persze, már rég megszáradt, az egyre erősödő nap felszikkasztotta az utat is, lassacskán már majd perzsel, így aztán a tanítónő le is vetette kabátkáját, épp akkor, amikor egy hajlat mögött elkanyarodott az út, s

messze a távolban, északkelet felé szembetűnt néhány kémény és torony halvány vonala; bal karjára vetette a kabátot, kezével magához szorította, ujjai közé akadt a kabát egy halványpiros gombja, mutatóujjával simogatni kezdte, bár nem is tudott róla, hogy simogatja, mint ahogy arról sem tudott, hogy épp annak az ujjának a körme alatt egy darabka barna festé-

ket visz magával, ami majd egyszer, valószínűleg hamarosan, észrevétlenül kihullik onnan, valahol majd elkallódik, az út porában, vagy a fűben, vagy egy ágy ráncában, elkallódik, miként az a bizonyos szálka is, amit majd kipiszkál az ujj hegyéből, mihelyt egy tűhöz jut — ami egy erősen kihegyezett szűrő szerszám —, ha tud vele helyesen bánni.

Találkozás

Gulyás László

Apámat mentem keresni
a vasút mellett, —
még az este elment.
Anyám mondta,
menjek, keressen meg,
nehogy elaludjon
valahol a szőlők között.

Ahogy mentem sietve,
apámat láttam jönni előttem lassan,
de nem azon az úton,
ahol elment.

Ködmönét kigombolva dűledezett
az apró szőlőtőkék között.
Már egész közel értünk egymáshoz,
apám felém fordította
poros, szomorú, álmos fejét,
rámnézett szelíden,
nem szólt,
valamit kaparászott rossz, lyukas zsebeiben,
s némán a kezembe nyomott
egy rágott, cirmos almát...

Apám ködmöne pihen a kerítésen,
megázott az éjjel,
most szárad,
és madarak csicseregnek benne.

Palics, 1958

Zsebek

Gulyás László

Kifordítom a zsebemet:
két vastag papír van benne,
egy Dráva-doboz,
három szakadt zsebkendő,
melyekbe az orrom sosem fújtam;
fekete, kékpetyyes rongydarab,
amit a kaszálon találtam,
két szíjdarab,
üres, horpadozott cipókrém doboz,
összegyűrt újságlapok,
eldobott versek,
cigaretta- és dohánypapír,
paréjmagok, —
úgy szedtem őket az úton...

Ez volt az egyik zsebem.

Kifordítom a másik zsebemet:
nincs benne semmi...
Levegő, üresség, más semmi...

Kifordítom a harmadik zsebemet:
egy két dináros van benne,
meg egy egy dináros, —
a számok kopottak...
Egy gomb is van,
a nadrágomról szakadt le,
más nincsen benne...

Kifordítom a negyedik zsebem:
nincs benne semmi.

Kifordítom az ötödik zsebem:
a negyedik osztályos értesítőm van benne,
négyesek, ötösök,
tanulásom jelei...
Szépen össze van hajtogatva,
s a betűk már kopnak...
Itt egy másik papír,
rajta malomjáték,
ezzel játszottunk vasárnap este, —
más nincs benne.

És kifordítanám a hatodik zsebem is,
ha nem varrta volna be anyám.

Kifordítottam minden zsebemet,
kidobáltam mindent,
s most nézem a puszta eget...

Palics, 1958

Szenteleky

Részlet

Majtényi Mihály

Szenteleky Kornél itteni irodalmi működése első szakaszában sokáig nem tekintette magát vajdasági írónak, s e felfogásában semmiben sem különbözött azoktól, akik Pestről bizonyos irodalmi nevet hoztak. Még 1927-ben, amikor öt éve dolgozik már az itteni lapokban, ezeket írja Kairóból Mladen Leskovacnak: „A posta, az újság nagyon lassan jár errefelé, hetenként csak egyszer jön kurír Triesztből, aki a hazai híreket hozza. Nem tudom, hogy a vajdasági magyar irodalomról szóló vita folytatódik-e még a *B. N. (Bácsmegyei Napló)* vasárnapi mellékletein. Én már nem folytatom tovább ezt a diszkussziót. Olyan törpének látszanak innen a dolgok és olyan utának, nevetségesenek a szócsaták... Boldogan és önfelédten szeretném hörpintgetni ennek a dúslevelű életnek ragyogó kelyhét és feledni kicsit a nyugót, a sarat, a szürke és ráncosarcú hétköznapokat...”

Hát hiszen — mondhatnád — ezek lehetnek egy beteg ember spleenes

pillanatai (Szenteleky a tüdejét ment gyógyítani Egyiptomba); pillanatnyi őszinteségi roham is lehet ez és menekülni akarás mindentől, ami élet. De nem! 1928-ig Szenteleky határozottan tagadta a vajdasági irodalom létezését, még létezésének jogosultságát is. A *B. N.* 1927. január 30-i számában írja: „...nem húzunk olyan igát, amelyet magunknak kellene megformálnunk, szürke művészetlenséggel. S éppen ezért talán ki szabad mondanom a kívánságom: ne legyen vajdasági irodalom. Legyenek írók a Vajdaságban, de hagyjuk a couleur locale-t meg a sajátos vajdasági lelket”.

Ezeket az idézeteket — lenne még több is hasonló — azért közöltem, hogy valamit tisztázzunk és helyére állítsunk. Bizonyos életrajzi adatok, cikkek és utalások, lexikális sorok ugyanis azt a kész formát veszik át, hogy a vajdasági magyar irodalom megteremtésének eszméje Szentelekytól ered, holott ő csak jóval később állt élére ennek az eszmének; igaz,

hogy akkor egész irodalmi múltját megtagadva vetette magát bele a szervezésbe. Az eszme élt és itt volt, mint láttuk, hiszen a legnagyobb akkori újság a B. N. hasábjain hosszú és nagy viták folytak körülötte, Szenteleky ellene nyilatkozott egy ilyen megszervezett lokálkülörs irodalomnak, sőt kairói levelében — ön-maga szempontjából — a távolállást választotta, és a béka-egérharc perspektívájára helyezte az egész „vajdasági irodalmi vajúdat”. Mindez persze semmiben sem kisebbíti Szenteleky jelentős érdemeit éppen ennek az irodalomnak „szárnyrabocsátásában”; csak azt mutatja, hogy később meggyőzték, hogy lelkét átállította, és harcosa lett ennek az eszmének. Szenteleky különben maga sem vindikálja primátusát a vajdasági magyar irodalom körül, és nem tekint a mozgalmat őtől eredőnek. „Míg nem jöttem, koldusok voltam” — Ady akaratlan kérkedése — távol állt tőle. Újabban egyesek, fiatalok, a vajdasági irodalmat elsősorban és kizárólag a Szenteleky-mozgalommal hozzák összefüggésbe; az igazság az, hogy ez a mozgalom is csak átvette a korábbi évek és irányzatok bizonyos elgondolásait, míg Szenteleky maga a későbbi saját mozgalmával szemben — ellenzékben volt.

A másik érdekes pont — ez már kissé homálybavesző tapogatózás csak és Szenteleky írói és lélekfejlődési vonalának követésében lehetne adat — Szenteleky bizonyos radikalizmusa, sőt forradalmisága! Tudom, hogy most az olvasó enyhén megcsóválja fejét, és úgy gondolja: talán bizony tisztárafesült Szentelekyt akarunk netán a készülő irodalomtörténetünkbe beiktatni, és ennek a kimondottan polgári írónak bizonyos baloldaliságot kívánunk tulajdonítani. Nem. Szenteleky megnyilatkozásai, egész irodalmi oeuvre-je tele van idealista világnézettel (legfeljebb monizmussal), és ebből a polgári korszaknak megfelelő nemzetieskedő irányzattal; amikor az évek ezt diktálták. Korábbi világképében a romantika, a humanizmus, a liberalizmus voltak a főelemek... a forradalmi rokonszenv Ady Endréig, Ady imádatáig és szeretetéig vezette el, tehát irodalmi-ízü volt. Ellenben a vallomásaiban (leveleiben) rátaláltam egy sorra, amely bizonyos fokig, legalábbis a lélekfejlődés vonalán, más képet adna Szentelekyről. Mikor egy irodalmi folyó-

irat szerkesztésére és lényegében az irodalmi vezetőszerépre felkérték, amikor ezzel a kérdéssel megkörményezték, akkor írta:

„Örömmel és nyugtalansággal olvastam végig levelét. Tervek! Perspektívák! Szinte diákos izgalom bizserget végig idegeimen, pedig bizony már régen volt, amikor világnézeteiket szerettem volna megdönteni egy forradalmi folyóirattal”.

Mikor és hol? Persze nincs válasz; egy visszamerevedett polgári világban ilyen ifjúkori lelkesedésekről nem volt éppen ajánlatos dolog tovább beszélni. Nem lehetett egész diákkori fellobbanás (a diákkort a középiskolával zárva), hiszen Szenteleky diákkora az első világháború előtti évekre esett, 1910-zel zárult, és ott Zomborban aligha lehettek fogalmi bizonyos forradalmi világnézeteiről. Szenteleky aztán 1916-ban diplomált Budapesten, ügylehet közelkürt a Galilei-kör haladó mozgalmához; talán ekkortájt volt? Lehetséges. A kommun alatt Szenteleky Pesten élt (ezt a körülményt életrajzírói korábban általában ügyesen elkendőzték; Benedek Marcell irodalmi lexikonjában azonban, amelynek szövegét ő maga hagyta jóvá, az áll, hogy a kommun éveit után tért haza).

Szinte kínálkozik a további következtetés, hogy talán itthon, hazatérve? Talán a baloldali megmozdulások megerősödése idején? Vagy az úgynevezett pécsiek megjelenésekor a Vajdaságban, esetleg éppen azokkal együttműködve?

Az egész tézisnek, mondom, kevés gyakorlati jelentősége van; talán csak elejtett mondata egy fiatalkori vágynak, viszont nagyon jellemző adata az egész kornak! Annak, hogy anno 1918 körül mennyire tele volt minden lélek ezzel a „tűzzel való iátékkal” — legtöbbjüknel persze csak iáték volt. (Érdekes, hogy a „forradalmi periódusok” ilyen nyomat őrizi a francia közélet is a múlt század végén, tehát az 1870—71-es nagy napok után. Amikor a legreakciósabb miniszterekre is azt mondták: vakard csak meg a minisztert, belülről kibújik a forradalmár.)

A polgár lelkében élő „forradalmi görögtűz” érdekes és többször visszatérő motívum nála. Amikor 1928 januárjában egy kiadvállalattal harc-bakeveredett (természetesen kapitalista vállalatról van szó, mint ahogy

minden vállalat kapitalista volt akkor), így ír: Nem uoam, mennyiben lehetne ez lehetséges, egyelőre a kompromisszum tervet rajzolgatjuk, hogyan lehetne a nagytőkét a nemes, becsületes és értékes munka érdekörebe csalni...” Ugyanennek az évnek végén a hangja már eles: „A nagytöke mindenáron meg akar tojtani bennünket, mi azonban eddig minden »gyilkossági« tervét megüsitottunk. En eddig nem voltam elvakult és ortodox marxista, egyes tanokat rokonszenvvel kísértem, másokat erős kritikával, de most saját bőrömmön tapasztalom a tőke hallatlan kegyetlenkedését! Milyen csunya, milyen embertelen nagy és léleknélküli a molochnak mindent felzabálni akaró, izetlen étvágya”. Az ember a szemét dörzsölgeti, de aztán elgondolkozik. Először is — magánlevélről van szó, aztán — jobban ismerve a viszonyokat — az egyik üzleti vállalat harcáról a másik üzleti vállalkozás ellen, a hangosan elcsattant vád szótára az általános „magas régióból” tehát leszáll a civakodás színvonalára, szó sincs itt következetes és elvi állásfoglalásról, csak neki-keseredett kirohanásról körülbelül azon a színvonalon, hogy a hajbakapott szomszédok leteremtézik egymást. Egy-egy ilyen suba alatti kirohanás, még ha az egész forradalmi nagyszótár szavait is alkalmazza egy teljes emberi és írói magatartás tükrében — görögtűzet mutat csupán!

Lényegesebb itt a vád — a háború után sokszor hallhatuk Szentelekyvel és elmarasztalásával kapcsolatban —, hogy el akarta vezetni az itteni táj alkotóit, az osztályharc felismerésétől, illetve, hogy „magyar összefogás” hirdetésével gyengíteni akarta az irodalom barátságát. Bizonyos együttműködését a baloldali írókkal azonban ezek az ítéletek sem tagadták; ezek könnyen kimutatható irodalomtörténeti tények.

Az az érzésem, hogy Szentelekynek — lehet, hogy nincs igazam, és megcáfolnak majd — nem voltak soha más szempontjai, mint irodalmiak. Az utókorban élő bírálói ma felfedhetnek magatartásában negatívumokat, irodalomvezéri szerepében felismerhetik még bizonyos káros korszak önkéntelen szolgálatát is, de nem hiszek abban, hogy ő túlságosan kilépett volna bizonyos, a „széplekerek” kötelező szerepéből. Az, hogy is-

merte az osztályharcot — mert ismerete —, semmieleme kötelezettséget nem rótt rá, ő úgy érezhette, a maga világlátásában. Ebben a világlátásban a szépművészetnek külön rekesze volt a lélekben (és talán van is), ez az irodalmi felfogás állandó hullámvölgyet mutat az élet-valóság-művészet kapcsolatában, birkózásainak tanui vagyunk az egymást követő irodalmi irányzatokban. Állandó harcának tanúja az évezredek Ars poetica: a magyar irodalomban legjobb példa a darabosan és gúnyosan megfogalmazott aranyjanosi alkudozás a művészet értelméről és földi rendeltetéséről. A fine de siècle írója és a későbbi évtizedeké is, a l'art pour l'art előretörése nyomán nagyon is képes volt művészi öncélúságot hirdetni, és lebecsítani a sorompót minden előtt, ami az élet-valóság-művészet viszonyában nem esztetizált, nem hangulatos, nem idillikus vagy romantikusan szépen csengő. S nem venni tudomást arról, ami forradalmisággal hatol a lélekbe (naturalizmus, új tárgyilagosság stb.), nem venni tudomást a lázító miértől. Az igazság lázításáról. Szenteleky Krúdy-tanítvány, még inkább Kiss József-tanítvány, akitől ezt hallotta:

... Hazudj! Ó mert csak hazugságból
Táplálkozik mi él és alkot itt
Hazudva szép csak s tűrhető az élet
Maradjon meg az igazság mesének

Vagy a korszakot még mélyebben analizáló Babits Mihályt idézve: „Biztatóbb útnak tűnt föl a naturalizmusból való szabadulás felé az artisztikum útja. Nem a tartalom, hanem a formán át keresi a menekvést. Ahol a figyelem a formára vész, a tartalom mindinkább mellékessé válik. Az író, még ha a valóságot ábrázolja is, már nem a valóság ígértje többé. A saját műve fontosabb, mint az ábrázolt valóság. Maga az ábrázolás a fontos, a szavak, a színek fontosak. A l'art pour l'art végső túltengése ez. Már nem is a mű egésze, ami számít. Minden csupa finom hangulat, miniatűrészteszt, kispasztika. Észak Flaubert-je, a dán Jacobsen ennek az iránynak a képviselője”. (S Szenteleky éppen Jacobsenért rajong legjobban!)

Tény az, hogy mindennek ellenkezőjét valló, új naturalista, új-tárgyilagosság vagy helyzetudatosító és a valóság felé forduló elem élete és mű-

vészete legvégső szakaszában lett csak osztályrésze Szentelekynek, akkor sem lázadó, baloldali értelemben, hanem a „kisebbségi komplexusra” épülve, s akkor sem saját alkotói munkájában, hanem inkább mások irányításában.

Olyan lélek volt, olyan lélekburok védte a világ dolgai elől, amelybe — mélyebben — csak irodalommal lehetett behatolni! A könyvek világa, az olvasmányok... szinte fuldoklik a mondanivalótól, ha ezekről megszólal és vallomást tesz. Nemcsak ha mint hivatásos író beszél, mint esszéista, ha a szedőnek szánt kutyanyelvekre ír, hanem a magánlevelek sima papírja előtt is. Vagy ha baráti körben lenne kissé felenged.

Egy nagyon gazdag lélek vívódásai-ba, sokszólamúságába pillanthatunk így bele. Könyveken keresztül, a könyvekből érkező üzeneteken át munkaterveket épít ki, bírál, erősíti lelkét újabb és újabb szellemi vállalkozásokra.

Magánlevél 1926-ból, töredék: „A múlt héten nyolc vaskos könyv érkezett Bécsből, javarészt művészetből-cselelti munkák, az egyikük különösen érdekes és lenyűgöző: Bildnisse der Geisteskranken. Talán beszéltem már Önnek arról, hogy egy nagyobb tanulmányra készülök, melynek „Örület és képírás” lenne a címe, és amely főleg azt tárgyalná, mennyire tiszta művészetet alkothatnak teljesen anti-szociális elmebeteg, valamint azt, hogy mennyi szizofréniás vonás van az expresszionizmusban, dadaizmusban vagy aktivizmusban. Az előbbire jó példa lenne Blaha, Van Gogh, Munkácsy (a két Krisztus kép már a legvirágzóbb paralízisben készült). Az újabb irányzatok patológikus mivoltáról pedig egyéni nézeteim vannak, amelyeket részletesen és ráérősen szeretnék kitergetni. Ez a könyv magyar és német nyelven jelenne meg egyszerre, sőt már bécsi kiadóm is lenne, aki a fordításról is gondoskodna, úgyhogy mindkét nyelvű kiadás Bécsben jelenne meg — így hát csábít a munka, bár nagy nyugalom kellene hozzá, de én még mindig hiszem, hogy egyszer valamikor az is eljön. Szóval ez a nyolc könyv, a többi harminccal vagy negyvennel együtt felkerül az íróasztalra, ahol szigorúan tiltva van a takarítás stb. — Köszönettel küldöm vissza a Flaubert tanulmányt. Rövid, de nem érdektelen. Flaubert különben is nagyon érdekel, a Madame Bovarynál jobb, tö-

kéletesebb írást ma sem ismerek. Ilyen tiszta és eszményi szépségkereső talán csak Michelangelo és Beethoven voltak. Van egy diákkori füzetem, amelyben ez a jelige áll piros betűkkel: L'homme n'est rien, l'oeuvre est tout!* Ez a nagyszerű, abszolút művészetet kívánó mondat is Flaubertől való. Volt már idő, amikor megmosolyogtam ezt a fiatalos művészrajongást, de ma ismét komolyan és áhítatosan ismétlem magamban”.

Magánlevél ugyancsak 1926-ból: „Sok szeretettel kell megköszönöm, hogy készülő művemre gyűjti a forrásmunkákat. Zweig könyvére nagyon kíváncsi vagyok. Sajnos eddig nemigen találtam olyan könyvekre, amelyek nagy tételeimet igazolnák, s amelyeket a bizonyításban felhasználhatnék. A legtöbb könyvben patológikus művészetről van szó (például minden Van Gogh monográfiában) és én épp ezt tagadom. Nincs egészséges és nincs beteg művészet. Picasso és Gleizer tudtommal józan, szürke emberek, művészetük mégis sokkal ziláltabb, mint például az elmebeteg Van Goghé vagy Gulácsyé... Dosztojevskijt csodálom, de nem olvasom szeretettel. Hatalmas író, kegyetlen lélekismerő, de nem építő művész. Analitikus lelki anatómus, akinek nem olvasom, nem élvezem, hanem végigszenvedem a munkáit. Ne olvassa őt! Hanem Puskin-t vegye a kezébe, olvassa el sokszor az Anyéigint, ezt a tiszta, friss mélytűző poézist. Sok megnyugtatót és megtisztulást hoz majd a lelkébe”.

Magánlevél 1928-ból: „Egy nagyszerű könyvet olvasok, amely elkápráztat nagyszerű meglátásaival. Babis Mihály írt róla a Nyugat szeptemberi számában. Szerzője: Julien Benda „La trahison des clercs”. Az írástudók árulása. Minden sora csupa megkapó nagyszerűség, csupa tiszta, egyszerű világosság. Csak egy-két fejezet címét fordítom itt le, mutatóba: Az írástudók átveszik a politikai szენvedélyeket. — Az írástudók politikai szენvedélyeiket beviszik írástudói működésükbe. — Az írástudók tételeikben a politikai szენvedélyek játékaikat játsszák. — Magasztalják a különlegeshez való vonzalmat és meggyalázzák a mindenség érzését. — Magasztalják a gyakorlatiashoz való vonzalmat és meggyalázzák a szellem szeretetét stb. Ami az utolsó száz évben

* Az ember az semmi, a műve minden!

hazugság és gyalázatoság történt az írásban, az érthetővé és világossá válik ebben a könyvben. Hogy visszaéltek tudásukkal az írástudók! Visz, fűt, elképeszt ez a nagyszerű élelátással és fölényel megírt könyv...”

„*Sztari Szivac, le 3e Avril 1926.**: ... A tárcákat köszönettel küldöm vissza. A súlyosan degenerált Daudet ivadék tragédiája nem nagyon érdekelt, nem tudtam meg róla többet, mint amennyit az akkori újsághírek hoztak, persze a feltalálás szépségét és művészetét mégis élveztem. Tetszett és hatott rám a Jacobsenről és Niels Lyhnéről szóló tanulmány. Egy kicsit rokonnak érzem magam Jacobsennel és tétova hőseivel s aztán ő is köhögött, sápadt volt és vértelen... Jó érzés, ha az ember jajtársakra akad, ha mindjárt a múltban is. Az ember nincs egyedül az elmúlásban és az emlékezésben”.

Igen érdekes ma — számunkra különösen — Szenteleky Kornél viszonya a délszláv irodalomhoz, sok megfigyelése a délszláv írókkal és könyvekkel kapcsolatban. Valami kitartó folytonosság van abban — csodálatos folytonosság, mint levelei elárulják —, ahogy a két irodalom kapcsolatát építi, építgeti. Mladen Leskovachoz írt meleghangú és őszinte leveleiben már első érintkezésüknél a szerbre fordítandó és tervebevett Ady kötet a téma... utolsó leveleiben pedig (hat esztendő van a levelek között) Bora Stanković Nečista krv című regényének fordítása foglalkoztatja, súlyosan betegen ezzel a könyvvel vonul a budapesti szanatóriumba, és reméli, hogy maga végezheti el a fordítást.

Mladen Leskovaccal folytatott levelezésén keresztül — akihez utóbb már a meleg barátság szálai fűzik — ismerjük meg többnyire véleményét, ítéleteit a szerb, horvát és szlovén írókról.

(Ivo Andrić) „Az Andrics könyvek megérkeztek és sok örömteli meglepetést okoztak. Az a finom, sápadt, sóhajos melankólia, amely erősen művészi írásaiból felém árad, azt a nemes bánat-parfómöt juttatja eszembe, amely Leopardi, Novalis, Jules Laforgue olvasásakor arcomba csap. Szeretnék belőlük néhányat lefordítani”.

(Jovan Popović) „Még arra szeretném megkérni, hogy küldené el véle-

* Már a keltezés is finom utalás és tetszelgés, hogy mennyire a sziváci aprilisi sártenger felett lebeg a levél írója!

ményét Jovan Popovićról, az eibeszélőrol, akinek irasait a Letopisz es a B. N. is hozza. Nagyon tenetseges elbeszélőnek tartom; egy noveletaja (egy orosz emigránsrol) nagyon megkapott es ezért szeretném ot megnyerni a V. I. (Vajdasági Iras) számára. Tud valami közelebbit rola, irodalmi törekveiseiről?” (Levél Leskovachoz, 1928. X. 9.)

(Miroslav Krleža) „A délszláv írók estjére — írja Fekete Lajoshoz — a budapesti radióban elküldök neked egy Bazsalikomot és két Krlezsa fordítást. A horvát irodalomban egyedül Krlezsa az abszolút érték”. (1933)

(Jovan Dučić) „Ducsics erősen konzervatív, a forma örök hódolója, a parnasszistákért rajong... A régi finom humanisták és a fáradt Onyeginek, Child Haroldok harmonikus vegyülete ez az ember, aki mindenestre hatással van arra, aki tünő életét szépségek és finomságok keresésével tölti”.

Dučićcsal szemben azonban, akit személyesen jól ismert, más alkalommal kritikusabb. Felrója több hibáját és tévedését, amikor Dučićnak *Az álmok városa* című kötete magyar fordításban megjelent. Emberi magatartását is erősen bírálja.

(Veljko Petrović) „... Illő lenne, ha Petrovics Veljkónak magyartárgyú és vajdasági novelláiból összegyűjtenék és lefordítanánk többet, és ezt a Jugoszláviai Magyar Könyvtárban bejelentենék. Ez olvasóközönségünket mindenestre nagyon érdekelné”.

Sűrűn emlegeti Todor Manojlovićot, akivel szintén élénk kapcsolata van — e levelezés szerint —, mint Veljko Petrovićcsal. Manojlovićnak ezidőtájt játsszák a *Centrifugális táncos* című drámáját, amely jelentős művészi eseménye volt a kor haladó irodalmának és a beográdi művészi életnek. Szenteleky ír is erről a drámáról, érdekes írását azonban nem tudtam megszerezni. A drámát különben közli a *Vajdasági Írásban*.

(Ivan Cankar) „Pár év előtt Mohácsi Jenő felpanaszolta a Nyugatban, hogy Cankarnak híres kisregénye — Jernej szolgalegény — még nincs lefordítva, pedig az utóbbi két évtizednek ez a legerősebb írása! Ki kell hozni feltétlenül a J. M. Könyvtárban”.

(Oton Župančić) „A V. I. karácsonyi számában szeretném bemutatni a legnagyobb jugoszláv költőt, Oton

Zsupancsicsot. Kérem, jelölje meg azokat a költeményeket, amelyek őt legjobban reprezentálják”.

(Miloš Crnjanski, Rastko Petrović) „Az antológia már nagyjából készen áll. (Bazsalikom). Csupán egyes hiányokat kell kitölteni; Crnyanszkiútól például csak egy verset fordítottam, Rastko Petrovicstól még egyet sem. En mindkettőjüket értékes jelenségnek tartom, és ezért szeretném, ha illően képviselve lennének az antológiában. (Megtint csak az antológiáról szóló levelezésben.) Adjunk helyet például Hamza Humonak, Nenad Mitrovnak, Anica Szavicsnak, Dusan Vasziljevnek, Bozsidár Sztjojinovicznak, Zs. Milicsevicsnek?”

(Leskovac Miladen) „Az én két aszszonyom” fordítását sokszorosan és csodálkozva olvastam és olvasom. Ezt tartom az eddig ismertek közül a legsikerültebbnek. Csodálatos ihletességek szükségesek az ilyen egyszerű és tiszta fordításokhoz és ügylátszik ez a fordítás”. (Egy másik helyen ezt írja Leskovacnak:) „Úgy találok, hogy ön komoly megértője Ady hatalmas, de homályos nagyságának. Ezt tulajdonképpen nagyon kevés olvasórol lehet elmondani”.

Amikor tanácsokat kér a szerb irodalomról, véleményt mond, párhuzamosan szeretné, ha minél több magyar könyvet fordítának le szerbre. Igen érdekes a tanulmányozásra, esetleg fordításra Leskovachoz küldött egyik könyvküldemény jegyzéke (új, pesti kiadások 1931.): Erdélyi József: *Kökényvirág*, Kiss József: *Avar*, Kosztolányi Dezső: *Meztelenül*, Szabó Lőrinc: *Kalibán*, Tóth Árpád: *Lélektől lélekig*, Kassák Lajos: *35 vers*, Gellért Oszkár: *Valami a végtelen sugaraiból*. (Van még néhány ilyen névsor a leveleiben.)

Érdekes, hogy a fordításra ajánlott versek, elbeszélések, tanulmányok szerzői között soha sincs egy vajdasági név (egyedül az itt élő legidősebb író, Milko Izidor esetében tett egy ízben kivételt Szenteleky).

Amikor Leskovac Szenteleky egyik versét lefordítja, és közölni kívánja egy szerb folyóiratban, így ír: „Sok rokonszenvvel és örömmel olvastam a Knjizsevní Szever terveiről. Nem értem azonban, hogy kerülök én Ady, Babits és Kosztolányi társaságába? A fordítás szinte meghatott. Kitűnő. Sokszor szorítom meg érte a kezét. De szerepelhetek én evvel a verssel a mai

magyar líra néhány reprezentatív értéke között? Legfeljebb ha lokális vajdasági értékeket nem veszik figyelembe, azt azonban nem igen szeretném. Nekem kevés közöm van a Vajdasággal, írásaimnak nincs local couleurja, témáim és törekvéseim általánosak és emberiek.” A befejező sorokat nem azért idéztem, hogy Szenteleky felfogását illusztráljam vele a vajdasági irodalom kérdésében, amelyet 1927-ben elfoglalt (erről már volt szó), hanem azért a szerény hangért, amellyel — az Ady, Babits és Kosztolányival való együttes megjelenés miatt protestál. Olyan határozottan és erőlyesen húzott meg egy irodalmi határvonalat (tekintet nélkül arra, hogy érték szempontjából feltétlenül igaza is volt), mintha a magyar irodalom bemutatása a vajdasági szerb közönségnek csak a nagyok és szentek felől lenne kívánatos. Csak a központi magyar irodalom lehet az, amely itt fordításban megszólalhat — ez tűnik ki ezekből a szavakból. Itt egyben megkapjuk a „kisebbségi lélek” egész alázatát, szerénységét. Maga sem hisz abban, hogy ebben a lélektelen valami nagy és maradandó születhet; ha fordításokról van szó, csak a kisebbségre kötelező a fordítás... hogy az ő költőit is fordítsák? Hát azt maga sem hiszi el, hogy ez helyén van! Pedig maga a szerb fordító kínálja, hiszen Adyt, Babitsot, Kosztolányit vele, Szentelekyvel együtt akarja a Knjizevni Sever olvasóinak bemutatni, mint egyik részét a magyar irodalomnak. Ez a sápadt szerénység, Szentelekynek ez a magatartása mindennél jobban megvilágítja a kisebbségi lelket és magatartást a háború előtti, polgári, nacionalista társadalomban. A magyar és délszláv irodalom közeledését csak valahol a csúcson tudta elképzelni, ...pedig ez a közeledés éppen regionalista viszonylatban érdekes és izgalmas! Itt, az együttélés földjén, Vajdaságban.

A vajdasági irodalom megerősödése óráiban a „szentek túlságos tisztelete” a központi irodalom felé alábbhagyott Szentelekynél. Van egy levelünk, egy irodalmi véleményünk tőle, amelyben az e tájon költővé nőtt Fekete Lajost — elébe helyezi Babitsnak. Legalábbis egyik rádiószerelésében, 1931-ben.

Levél Fekete Lajoshoz: „Előadásod nagyon szép volt. Ezzel szemben Babits szintelen öregnek, sőt üresnek tűnt.” — Az persze már megmoso-

lyogtató túlzás, amikor így folytatja: „... Azt hiszem, máskor óvakodni fog veled együtt fellépni.”

Leveleiben általában a klaszikus magyar irodalom alakjairól, budapesti írókról, erdélyi írókról csak ritkán olvasunk véleményt. Kivétel pl. Mécs Lászlóról adott értékelése, néhány elmélyült sor Kuncz Aladarról, negatív vélemény Komáromi Jánosról — könyveinek vájdasági terjesztésével kapcsolatban — legtöbbször valami konkrét esemény kapcsán kerülnek bele Szenteleky leveleibe ezek a nevek. Mindezz érthető: irodalomtételi cikkei számára tartotta fenn könyv olvasási emlékeit. Így tudunk többek között — a már említett Kiss József-cikken kívül — egy elmélyültebb Arany-tanulmányáról, egy Babits-cikkről. Könyveket kér, könyveket rendel, és mozgósít állandóan az utóbbi munkához leveleiben.

Könyvek és mindig könyvek! Még a halálás ágyán is. Ritkán olvastam megdöbbenőbbet, mint amit halála előtt egy hónappal írt a mártonhegyi szanatóriumból Szirmai Károlynak:

„Drága barátom, szombaton itt volt Németh László, és két kötet Proustot is hozott magával. Nagyon jól esett a látogatása, eleven és bensőséges szellemisége. Több mint egy óráig időzött nálam, nagy sietséggel végigszágultunk a világirodalom óceánján, s a végén megrekedtünk a magyar pocsolyákban. Proustba már belekóstoltam. Sajnos, nem tudom, elolvashatom-e mind a 14 kötetet, mert ahhoz sok idő kell...”

Mert ahhoz sok idő kell! Tizennégy kötet, amikor a függöny lassan legördül, és a halál számolja már a napokat. Harminc nap, még huszonnyolc, huszonkettő... Nem, ezek már nem lesznek útítársai, ezek a Proust kötetek a végtelenben...

Sajnos, a tanítványokkal foglalkozó kazinczskodó leveleiben (inkább az örök szerkesztés gondjaiba merült Arany János levelei ezek!), ezekben már kevesebb az esztétikai tárukozás. Az ember szinte sajnálja, hogy néhány irodalmi problémát és könyvkérdést csak felvet és érint, de nem sokat mond aztán. A levelek jórészt betöltik olyan dolgok, mint lapalapítás, irodalmi csoportosulás, szerkesztés, nyomdaharc, sokszor technikai kérdések és... pénz, pénz, pénz! Melyből minél többet szeretett volna kiharcolni írotársainak. A levek egyszerű

orgonistája volt egyébként: van ezekben a levelekben irányítás, bátorítás, harc, van bennük utalás emberi gyengeségekre, kicsinyeskedésekre, van bennük fájdalom és bennük van... hogy írójuk maga is hatalmába került a gyűlöletnek és gyűlölködésnek. Mint a rajvonalba került katona, maga is tüzel és fegyverét töltögeti folyton, csattogtatja a puszka závarát... céloz és lő! Sebeket kap, és sebeket oszt.

Hat esztendőről (1927—1933) gyűjtötték össze leveleit, levelezését, és ezek a levelek valóban lehetővé teszik egy plasztikus Szenteleky-arckép — írói és emberi portré — megfestését. Mondom: van a levelekben reménykedés, lendület, vigasztalás, buzdítás, lelkesedés, sok igazság és sok tévedés... sőt néhány igazságtalanság is. Egészében Szenteleky, az „homme de lettres”, ezekkel a levelekkel, ezzel a levelezéssel teremtett meg egy irodalmat — amelyről részleteiben lehet ilyen vagy olyan véleményünk ma már, de amely mégis a miénk. Nemcsak rég elsüllyedt évek táj- és lélektükre, több annál: sokak lelkében — ha nem is világfelfogásban — talaj és gyökér.

E levelek nélkül talán ma már nem is rekonstruálhatnánk a huszas-harmincas évek irodalmi életét, annak harcait. Másrészt: ha nem lennének ezek a levelek, egy kenetteljes pátosz maradt csak volna itt egy-két elmélyültebb tanulmány kivételével az irodalomvezér Szentelekyről (*A Kalangya* Szenteleky száma, sok sírbeszéd, az *Ákácok alatt* előszava) — és jónéhányunk lelkében az emlék. Most látom csak, ahogy ezeket a leveleket boncolgatom, most látom csak, hogy alapjában milyen keveset is tudtunk Szentelekyről. Semmi esetre sem válalkozhatnék e levelek nélkül néhány ilyen tétel bizonyítására, mint például:

1. Szenteleky egyáltalában nem csodálkozott az itteni irodalom balratolódásán, s mert indokolt jelenségnek látta, valójában harcolni sem kívánt ellene.

Levél Fekete Lajoshoz 1933 áprilisában: „Kisebbségünk teljesen elproletarizálódik, tradíciók nem fekezik balratolódását, és ez természetesen meglátszik az írók és költők alkotásain”. „Szinte pontosan ugyanaz, mint amit Mayer Otmár ír 1936-ban, három évvel később a Híd-ban — mellőzve per-

sze a „tradíciókra” vonatkozó sóhajt. „A magyar dolgozó és szellemi rétegek az általános elszegényedés egyre meredekebb lejtőjén bukdácsolnak, a kiutat keresők száma napról-napra emelkedik”.

2. Nyugodtan adja kezébe fiatalabb társainak a baloldali irodalmat, mint-ha perspektívikusan maga is így gondolkozna.

A fiatal Herceg Jánoshoz így ír: „Nem tudom, olvasol-e franciául? Egy kedves mesekönyvem van, egy proletráfiú kalandozásai a kapitalista igazságtalanságok között. Jean sans Pain par Vaillant-Couturier. Ha érdekelne, beküldhetném”. — Irodalom formájában olyan szívesen adja a hangfélreverést a legfogékonyabbak kezébe, olyan magától értetődően beszél az olvasmányok lényegét képező kapitalista igazságtalanságokról, amire csak kora haladóbb polgára volt képes, aki lelkében már elhatározta az átállást.

A logika szent nevében szembeállíthatnánk most: miért mondtam görögtűznek a korábbi baloldali vallo-másait, és miért fogadom el itt? Intuitív és megmagyarázhatatlan érzésem, hogy az ezerkilencszázharminchármas év Szentelekyje — a szépirodalomból jövő példák nyomán a szavak értékét egyre inkább igazi revolttá forrósította át szívében. S hogy ez nem ugyanaz, mint amit egy tíz év előtti önvallomásában ír: „Máskor a Keletet vártam, az új napot, de lassan rájöttem, hogy elveszítettem a hitemet... de nem vesztettem el kereső kedvem-et”. A „kereső kedvének” láncolatában juthatott el megint — a revolt-hoz!

Az ilyen perspektívikus gondolkodását még jobban megvilágítja az alábbi eset: fiatalok „lázadozó” folyóiratát elsősorban baloldali síkon tudja csak elképzelni.

A fiatalok folyóiratot indítottak, és ebből az alkalmából ezt írja 1932 őszén Draskóczy Edéhez, aki ezeknek a fiataloknak propagátora és mentora:

„Nem ismerem ezeket az ifjakat, de úgy érzem, nincs célkitűzésük, horizontjuk, hitvallásuk. Érténem, ha ők az irodalmat bizonyos világszemlélet szolgálatába kényszerítenék, mert az irodalom, amelyet eddig csináltunk, az nem egy világszemlélet propagálója. Ahogy azonban értesültem, ezeket az

ifjakat nem lelkesíti a Monde, a Fac-kel vagy az oroszok példái, a kisebbségi öntudat sem tisztább náluk, mint a többi íróban...”

S rövid idő múlva, amikor ismét Draskóczyhoz ír, felveti a kérdést:

„Sajnos leveledben tartózkodtál minden állásfoglalástól, és így igazán nem tudom, hogy az eset nem mosott kis árkot közénk? Nagyon szeretném, ha véleményedet nemcsak velem, hanem nyilvánosan is közölnéd, mert az ilyen vitáknak nemcsak tisztító, hanem termékenyítő hatásuk is van”.

3. Szenteleky — a minőségért harcolva — állandóan kereste az együttműködést azokkal az írókkal is, akikről pontosan tudhatta, hogy eszmében és világfelfogásban nyíltan baloldalon állnak. Így Haraszti Sándorral, Mikes Flórisssal, Somogyi Pállal, Laták Istvánnal, sőt egy ízben megkísérelt kapcsolatot teremteni Sinkó Ervinnel (ez a levelem nem jutott el Sinkóhoz).

Fekete Lajoshoz írja 1929 januárjában: „Nagyon szeretném, ha újabb és értékesebb munkatársakra tehetnék szert. Sinkónak írni fogok” — pár nappal később „Legfontosabbnak tartanám, ha írotáborunkat megerősítenék. Írtam Sinkó Ervinnek Pr. Sv. Ivánra, de levelem visszajött, hogy ismeretlen”.

1929 januárjában Fekete Lajoshoz írt levelében hangsúlyozza, hogy Somogyira és Latákra feltétlenül számít mint a V. Í. munkatársaira. Ugyan-ebben az évben egy más alkalommal így ír: „Jóformán csak Figyelőm van. Novella nincs és verset nem kaptam... Hol van Laták?” 1932 áprilisában Csuka Zoltánhoz: „Ismételten kérlek, Latákot ne mellőzzed”. — 1933 márciusában Laták meghívást kapott az *Ákácok* alatt című novelláskötetben való részvételre, de visszautasította. Erről így ír Szenteleky: „Tegnap kaptam az első visszautasítást az antológiára felszólító körlevélre. Itt mellékelem Laták visszautasító levelét. (Elvi okokra hivatkozik.) Felfogását nem lehet megváltoztatnunk, nélküle is megleszünk, noha tehetsége vitán felül áll”.

Egy másik levelében Szenteleky panaszkodik Laták visszautasítása miatt, különösen az indokolás miatt, amelyet nem ért, hiszen „az antológia nem készült polgári szellemben”. Ugy tudja, hogy a *Tovább* írói nem osztottnak Laták álláspontjában. Ha Laták

elvileg nem akarja, hogy a proletár-írók erősítsék a vérszegény polgári irodalmat — neki az a véleménye, hogy erejük még sápadtabbá tehetné a „polgáriak” erőtlenségét. (Laták erről az esetről nemrég elmondta nekem, hogy valójában nem is volt kedve visszautasítani a felhívást, a visszautasítás egy téves helyi álláspont miatt született meg; ő maga is harcolt a téves álláspont ellen, akkorra azonban a kötet már megjelent. Hozzátette, hogy Szenteleky idejében éppen úgy, mint később, sokat írt a *Kalanygy*-ba, s vele egyidőben sok baloldali dolgozott együtt Szentelekyvel. Olyan időszak — hogy az együttműködést az irodalomban megszakította a baloldali tábor, — csak átmenetileg és ritkán következett be; általában a baloldaliak a „szélesebb népfront” álláspontján voltak a radikális és haladó „polgáriakkal”, a humanistákkal való együttműködésben.)

Somogyi Pál nevét is sűrűn emlegeti Szenteleky; lehet, hogy eleinte valóban az úgynevezett munkásírókat akarta rajta keresztül mozgósítani a V. Í. számára, egyik terve volt, hogy rányomatja nevét a lapra, mint főmunkatársát. Somogyi szókimondásától azonban — mint szerkesztő fél. A lapot néha elkobozzák, és ez íratja vele valószínűleg az alábbi levelet: „Mellékelem még Csányi (Endre) versét a még elküldött kettőhöz és Somogyi Pál versét, amelynek végére egy más sort írtam. Ha ilyen változtatásba belemenne, úgy készséggel lehoznám a verset... A vers különben nagyon jó és sajnálnám, ha Somogyi ragaszkodna az utóbbi sorhoz”.

Haraszi Sándor is gyakori szereplője Szenteleky leveleinek. Csuka Zoltánhoz írja:

„Debreceninek is írtam a Krklec kritika miatt. És ha Harasztival meg a többi szabadkai munkatárssal találkozna, emlékeztesse őket ígéretükre. Már megint nincs kéziratom”. Harasztival azonban néhány összecsapása is volt, kritikai elvtelenségét veti a szemére. Más alkalommal Haraszi cikket írt a Nyugatban a vajdasági irodalomról. Erről így ír: „A múlt héten Móricz Zsigmond keresett fel egy levéllel. Együttműködésre kér fel, és naivan azt kérdezi, hogy voltunk megelégedve Haraszi cikkével. Még nem válaszoltam neki, szeretném neki ráérősen és őszintén megírni, milyen hi-

básan kertészkednek abban a virágoskertben” (Mármint a Nyugatban). En úgy látom, hogy a Helikon horizontja sokkal tágabb, s Kuncz Aladár szerkesztői összefogóképessége messze felül áll a „virágoskert” kertészeinek egymásközötti örökösen hadakozó szerkesztősi játékaik”.

Szentelekynek persze jobban tetszett a *Napkelet* egységes szelleme (egységes és kisebbségi szelleme), világképéhez, az „összefogás” nagy eszméjéhez közelebb volt, mint az oly soksikú és sokirányú pesti irodalmi harc. Mindig kicsit megzavarodva és kiábrándulva jött vissza Pestről, és bizonyos keserűség írat vele ilyen sorokat: (Fekete Lajoshoz) „Jól esik olvasnom meglátásaidat a pesti irodalmi dzsungelben. Talán az a csúnya tülekedés még rettentesebb lenne számomra, mint ez a fojtogató depresszió”. (1930). Egy másik alkalommal a magyar fővárosból visszatérve még keserűbben ír: „Érdekes és szomorú viszonyokat ismertem meg Pesten. Talán mégis jobb így messziről álmodni... mint ott az intrikák és érdekszövetségek maszatos konyhájában”. (Idealista felháborodásában ő sem vette észre az intrikák és érdekszövetségek kis tülekedését... nálunk is.)

4. Ha belátja irodalombeli tévedéseit, mindjárt korigálja is, például az erőltetetten misztikus, pátoszos, felfújt papköltőnek, Mécs Lászlónak esetében:

1928-ban még ezt írja — Mécs küszöbönálló vajdasági szerzői estje előtt: „A vajdasági közönség... nem ismeri a jelenkor legnagyobb, mindenestre zseniális magyar lírikusát”. — 1931-ben már így ír: „Mécs Laci kötetét (ittjártakor nyilván személyesen összebarátkozott vele) végre megkaptam. Bevallom, hogy valami csalódásfélét éreztem később, amikor a könyvet letettem. Majdnem minden verse erősen hat rám, később, másodszori, harmadszori olvasásban a vers hatóereje csökken, valami fárasztó pátoszt érzek az egykori megejtő sorokban, pleonazmust, vasárnapi prédikációt. Majdnem minden lírikusnál érnek a versek, a többszöri olvasás titkos kincseket fed fel, a vers tüze melegebb és fényesebb lesz; de Mécsnél az első megkapó tűz másodsorra már üres rakétafény... harmadszor tűzijátékhamu, majális után”.

Sajnos, ezeket a felfogásokat inkább csak leveleiben hirdeti; írásaiban, cikkeiben engedményeket tesz, éppen ezért állapíthatjuk meg ennek az irodalmi levelezésnek különös értékét: ezek a levelek túlnőtték az alkotó Szentelekyt, sőt Szentelekyt, az embert is! Mennyi őszinteség, kimondott bátor szó a lélek vívódásaiban!

Nem lesz bűn talán, ha kicsit a derű szemszögéből — távolról sem a szatirikus elemekre gondolok — pásztá-zunk végig ezeken a régi irodalmi mezőkön, a bőrnei tétellel ajkunkon: a derű lágyabbá teszi a nekimegese-dést, elviselhetőbbé az élet komoly-ságát és kegyetlenségét.

A mosoly Szenteleky életében ritka vendég csak. Most nem arra gondolok, hogy alkotásaiból hiányzik — telje-sen hiányzik a derű lágyága; első regényében Lengváry szerkesztő sze-relme a *Bohémia* világába visz, ez a világ a maga édesbús pittoreszkiségé-ben, sok excentrikusságában maga is mosollyal ajándékoz meg. Egy kis szindarabja is van Szentelekynek, a *Simmiláz* (shimmy, ahogy ő írja, shimmy az új és groteszk tánc, az életet, divatot és mindent felforgató újszerűség), derűs továbbregzés a sziv-ben ez a kis színpadi írása. Mégsem erről van szó, hanem magának Szen-telekynek az emberi mosolyáról, aperçuiről, telitalálatairól — akár tu-datosak, akár önkéntelenek.

Tele van panasszal egyik levele: munkatársai, a „hívek és tanítványok” serege összekapott. Egymást vádolják, egymást fűrészelik... ki a tehetséges, ki mit írt és mondott a másiktól — levélben, cikkben, bírálatban — ki szűnt meg neki cikket vagy verset küldeni azért, mert a másik... A má-sik viszont: akármit mond a harmad-ik (a nevetek mind nem akarom be-helyettesíteni), ő a folyóirat gerince, nem pedig X! Erre írja Szenteleky egy Radóhoz intézett levelében:

„Amint láthatod, barátaim gondos-kodnak a szórakoztatásomról is”.

Egy másik esetben — a gólniki sza-natóriumban fekszik — levelet kap: a poéta, aki írja, az akkori irodalom közismert fenegyereke, alaposan ki-oktatja... még a betegségét is sérte-geti, gyanakszik. Szenteleky nemhogy eltépne a levelet, „mellélkelten meg-küldi” a redakciónak. „Itt küldöm a

levelet, hogy ti is mulassatok egy ke-veset... Tagadhatatlan, hogy van benne humor, amit szórakoztatá-sunkra felhasználhatunk.”

Szenteleky egyik bon-mot-ja a vaj-dasági irodalommal, annak helyzeté-vel kapcsolatos. Egy értekezleten va-laki kifogásolja, hogy túl kevés az al-kotás és túl sok a bírálat, az irodalmi bábáskodás. Aki eldörögte vádját, hozzátette:

— Olyanok vagyunk, mint Schlemil Péter, aki mindig körül-körül tekin-get... van-e már árnyéka?

— Holott nincs is árnyéka! — dö-rögte bele egy harcias.

Erre mondta Szenteleky:

— Tévedsz. A vajdasági irodalom-nak... csak árnyéka van még.

Leveleiben azonban néha önkéntele-nül ad „telitalálatot” a mosolyhoz. A V. Í. budapesti terjesztéséről van szó. Szenteleky átutazóban Pesten, tárgyal ebben az ügyben. Aztán levelet ír ha-za: Ígéretet kaptam, hogy V. Í.-t el-helyezik a könyvtárakban, iskolákban, esetleg — ami a legfontosabb lenne — a kávéosk szövegsége is magáévá teszi ezt az ügyet”. Hogy miért a ká-vésosk szövegsége, azoknak mi közük a vajdasági magyar irodalomhoz — kérdezhetné megdöbbenve. Ez a köz-lés csak látszólag képtelenség, való-jában fontos volt, hogy a pesti kávé-házakban a rámák-ban, száz és száz újság között... a vajdasági magyar irodalom lapját is ott tartásák — leg-alábbis Szenteleky így gondolta. S erről úgy látszik a kávéosk szövegsé-ge hozta meg a határozatot; hogy kedvezőt-e, azt most már nem tudom megállapítani. A kávéház és az iro-dalom ezekben az évtizedekben annyira összetartozó fogalmak voltak, hogy Szentelekynek fel sem tűnt, milyen „telitalálatot” írt levelében arról a korról! S egy kicsit megint Lengváry szerkesztő volt, saját regényének hő-se, aki tüzzel-vassal és feketével adná az irodalmat a nyájas olvasó kezé-be...

Nem akarok további pontokat ide-szűrskálni, beiktatni... az ilyen kere-sőmunkába hamar belefárad az em-ber; rábizom ezt az irodalomtörténet-re. Inkább egy átfogó irodalmi érté-kezésre lenne most szükség Szentele-kyről — úgy érzem.

Kétnyelvű oktatás Vajdaságban

Varga László

Ez már a második tanév, amely jelentős újdonsággal gyarapította a vajdasági pedagógiai gyakorlatot. Második éve folynak a kísérletek Noviszádon, Szuboticán és Bajsán egy egészen sajátos, eddig mondhatnánk ismeretlen s szélesebb körben is alig alkalmazott módon: a különböző anyanyelvű gyermekekből összeállított tagozatokban kétnyelvű előadásmóddal.

Az első kísérleti esztendő múltán, s természetesen a kezdeti tapasztalatok rendszerezése után, minden illetékes társadalom-politikai és közművelődési tényező arra az egyöntetű megállapításra jutott, hogy az eddigi eredmények igen biztatóak, s van értelme tovább fáradozni azon, hogy valóságos rendszerré épüljön ki a kétnyelvű oktatás. Anélkül, hogy említsem a pedagógiai szaktanácskozások határozatait, idézem Stevan Doronjskinak, a Vajdasági Képviselőház elnökének szavait

a Szocialista Szövetség VIII. tartománya értekezletén:

„A vajdasági kétnyelvű oktatás, a kísérleti kétnyelvű tagozatok eredményei tanúsítják, hogy lehetőség van a nemzetiségi diákok közös nevelésére. Iskolarendszerünk e legdemokratikusabb formájának fokozatos kiterjesztése ott, ahol erre megvan a kellő hangulat és kedvező feltétel, új, hathatós elem lesz a nemzetiségek kapcsolatainak elmélyítéséhez, ugyanakkor pedig további érvényt szerez a nemzeti kisebbségek jogainak.”

A Tartományi Végrehajtó Tanács Közművelődési Tanácsa a kísérleti kétnyelvű oktatás első eredményeit mérlegelve megállapította, hogy ez a kísérlet magasabb szinten jelentős újdonsággal gyarapítja Vajdaság iskolarendszerét. Elvileg a nemzeti kisebbségek legifjabb korosztályainak iskoláztatása mindinkább megszűnik „ki-

sebbségi ügy" lenni, a kétnyelvű tagozatok szervezésen beilleszkednek az általános országos iskolarendszerbe, a soknyelvű és sok nemzetiségű Vajdaság pedig iskolarendszerében is megtalálja a közös cselekvésnek olyan formáit, amelyek az életben, a termelésben, a társadalmi és öngazgatásban és általában társadalmi-politikai gyakorlatunkban már megvannak.

I.

A kétnyelvűség, illetve többnyelvűség problémája régi keletű, akárcsak a Vajdaságban együtt élő nemzetiségek számos más vonatkozású kérdése. A múltban a különböző korok és rendszerek a maguk módján s szinte szabály szerint nem az önrendelkezés, az önkéntesség és az elemi nemzetiségi jogok elvének tiszteletben tartásával kerestek ilyen vagy olyan megoldást. A hivatalos formuláktól eltekintve azonban a tény tény maradt: ezen a vidéken egymás mellett, együtt éltek szerbek, magyarok, horvátok, románok, szlovákok, ruszinok és ki tudja még hányféle nyelvű és nemzetiségű lakosok. Az egymásrautaltság, a közös társadalmi, gazdasági és kulturális vonatkozások már régen, évtizedekkel ezelőtt megszülték a kétnyelvűség, illetve a többnyelvűség alapját.

Hogy az iskolarendszer hogyan vett tudomást erről, illetve hogyan került meg a múltban a gyakorlatban kialakult helyzetet, azt talán bízunk azokra, akik tüzetesebben foglalkoznak a pedagógia és a vajdasági iskolarendszer történetével. Számunkra megmarad a tény, hogy itt, ezen a talajon, ahol talán legszembetűnőbb és legkézzelfoghatóbb a nemzeti kölcsönösség, örökségül nem sok maradt ránk a kétnyelvű oktatás útjának egyengetéséhez.

II.

A nemzetközi tapasztalatok leszűrése, ha nem is lendítette előrébb ügyünket, egyről mindenestre meggyőzött bennünket: úttörő munkára vállalkozott a Vajdasági Oktatásfejlesztő Intézet és az a maroknyi pedagógus, aki célul tűzte ki, hogy megveti a kétnyelvű oktatás alapját.

A nemrégiben Londonban (és az azt megelőzően Afrikában) megtartott nem-

zetközi tanácskozáson, amelyen ugyan a kétnyelvű oktatás tapasztalatairól tárgyaltak, egészen másként közeledtek a kérdéshez. A kétnyelvűséget rendszerint nem a földrajzilag egy területen élő több nemzetiség gyakorlati egymásrautaltsága, a közös nevelés és az egyazon jellegű közös tartalomon való oktatás szempontjából, hanem az idegen nyelv elsajátításának jelentősége szerint méltatták és értékelték.

Svédországban van például németnyelvű gimnázium. Az ottani oktatókader igen értékes tapasztalatot szerzett az idegen nyelv oktatása terén, s ez tartalom szempontjából nem korlátozódik csupán az idegen nyelv oktatására, hanem minden tantárgyat azon (azaz német) nyelven tanulnak a diákok.

Angliában, Walesben és Svájc olasz kantonjában szintén vannak kétnyelvű iskolák. A walesi nyelvjárás sajátosságait figyelembe véve, az angolok sajátos iskolarendszert szerveztek a tartományban. Azonban ez is, akárcsak a svájci, nem egyesíti mindazt, amit mi keresünk: a közös tartalomon való oktatás és nevelés rendszerét. S persze két nemzetiség gyermekeit meg a kétnyelvű tanítást-tanulást.

Nincsenek átfogó adataink arról, hogy például Csehszlovákia, Románia vagy mondjuk a Szovjetunió vegyes nemzetiségű területein történtek-e komolyabb kísérletek a korszerű kétnyelvű oktatás megszervezésére. Anynyit tudunk, hogy az ottani kisebbségi iskolákban a rendszeres nyelvoktatás keretében tanulják a kisebbségek a cseh, illetve a román vagy az orosz nyelvet, az e nemzetiségű tanulók azonban nemigen részesülnek a kisebbségi nyelv rendszeres oktatásában.

III.

Számos hasznos és szinte mindig gyakorlatias és célszerű megoldást alkalmaztak Vajdaságban is (és nyilván alkalmaznak majd még nagyon sokáig) a kétnyelvű oktatás megszervezése előtt. Végtelen könnyelműség volna azt állítani, hogy ezek félmegoldások, vagy csupán szükségmegoldások (bár nyilvánvaló, hogy sok esetben szükségből történtek). Néhol a nem teljes iskolahálózat, de leginkább

a nyelvtanulás gyakorlati szükséglete hozzájárult ahhoz, hogy például a magyar anyanyelvű gyermekek a szerb tannyelvű elemi iskolai tagozatokba iratkoztak. Adott időszakban majdnem természetes, de mindenesetre egészen érthető törekvés volt ez a szülők egy részénél. A középiskolák javarészában és az egyetemen szerb nyelven folyik a tanítás, s a magyar tannyelvű tagozatokban igen hiányos szerb nyelvi ismereteket szerzett gyerekek gyakran nehezen boldogultak további tanulmányaik során. Részint ide vezethető vissza az, hogy ennek folytán Vajdaságban a nemzeti kisebbségek, különösen a magyar gyerekek körében kevesen jelentkeztek felvételre, például a középfokú szakiskolákba.

Szuboticán ennek láttán érdekes újításhoz folyamodtak. A technikai középiskolában egyes tagozatokban magyar nyelven kezdték az oktatást azaz, hogy ahogy a gyerekek elsajátították az iskola tannyelvét, fokozatosan, a befejező-osztályokig áttértek a szerbnyelvű oktatásra. Részint ezzel magyarázható (s természetesen a szerb nyelv tanítása tökéletesítésével is, hogy a folyó tanévben a középiskolai tanulók körülbelül 30 százaléka a nemzeti kisebbségek köréből regrutálódott. S ami még érdekesebb, a gimnáziumi tanulók 26 százaléka kisebbségi (pedig itt vannak kisebbségi anyanyelvű iskolák vagy tagozatok), viszont a műszaki középiskolákban a tanulók 32 százaléka, az egészségügyi középiskolában 40 százaléka tartozik a nemzeti kisebbségek valamelyikéhez. Ez olyan arányszám, amellyel tartományunk iskolatörténetében korábban sohasem találkoztunk.

Fordított példát is találhatunk tartományunkban, számtalan esetben. Egyes helyeken a helyőrség tisztjei magyar tannyelvű óvodába írátták gyermekeiket. Tisztán gyakorlati okból. Lehetővé akarták tenni, hogy gyermekeik megtanulják pajtásaik, környezetük nyelvét, s így szervesen beleilleszkedjenek az utca, a környék gyermekvilágába. A területi iskolák szerb tannyelvű tagozataiban, ott, ahol arra érdeklődés mutatkozott, önkéntes alapon bevezették a magyar nyelv oktatását. Az érdeklődés pedig nem volt lebecsülendő, különösen az utóbbi időben. Élesztgette ezt minden valószínűség szerint a társadalmi öngazgatás fejlődése, ahol mind szembeutóbb egyebek között a nyelvi egymás-

rautaltság, azután a kétnyelvű közigazgatás tökéletesítése stb.

Már ez a néhány, futtából idevetett példa is amellel szól, hogy tartományunk pedagógiai gyakorlata az eddigi általánosan elfogadott alkotmányos megoldásokon kívül újabbakat is keresett. Alkotmányos, illetve alkotmányjogi megoldásokat említek, mert ebből a szempontból és a nemzeti kisebbségek általános jogai szempontjából úgy tűnik fel, minden rendben van. Tartományunk lakosságának körülbelül 35 százaléka tartozik a nemzeti kisebbségek valamelyikéhez. Az iskolák, illetve tagozatok 44 százaléka viszont a nemzeti kisebbségek valamelyikének nyelvén működik, s a tanulók teljes létszámának 36 százaléka tartozik a nemzeti kisebbségek valamelyikéhez.

Biztosítva van tehát Vajdaságban a nemzeti kisebbségek iskoláztatása anyanyelvükön, a teljes, nyolcosztályú elemi fokon. Ez az a bizonyos alkotmányjogi elv, amelyet mind tartományunkban, mind országszerte a legkövetkezetesebben elismert és tiszteletben tartott az oktatási rendszer. Ezen túl azonban éppen itt, vajdasági talajon volt a legkézzelfoghatóbb egy másik mozzanat, amely már más szempontból világitotta meg a nemzetileg és nyelvilag elkülönített iskolák és gyerekek helyzetét mindennapi gyakorlatunkban.

Ezek az új, tartományunkban sajátos mozzanatok követelték a már említett félmegoldásokat vagy szükségmegoldásokat, amelyek nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy legalább részben áthidaljuk a nyelvi elkülönülés okozta nehézségeket.

IV.

Ezek a rendkívül hasznos és sok helyen továbbra is nagyon sokáig jogos fél- vagy szükségmegoldások, meg a területi iskolák tapasztalatai nyomán vetődött fel a vajdasági pedagógusok és társadalmi munkások körében a gondolat, hogy tökéletesebb megoldásokkal rendszerbe foglalják a különböző anyanyelvű gyermekek közös oktatását és nevelését.

A múlt tanév kezdetén a Tartományi Végrehajtó Tanács Közművelődési Tanácsa azzal a feladattal bízta meg a Tartományi Oktatásfejlesztő Intézet

szakmunkatársait, hogy szervezzék meg néhány helyen a kétnyelvű tagozatokat, készítsenek el utasításokat az oktató és nevelő munkáról, és figyelmesen kövessék a kísérleti oktatás minden mozzanatát.

Kísérletként a noviszádi József Attila és a szuboticei Jovan Jovanović Zmaj elemi iskolában megnyitottak két-két első, illetve harmadik osztályt, a bajsai Pannónia mezőgazdasági birtokon pedig egy harmadik osztályt. A kilenc tagozatba összesen 197 tanuló iratkozott be, ebből 119 magyar és 78 szerb-horvát anyanyelvű. 79 tanuló munkás, 68 tisztviselő, 44 kisiparos és 6 földműves szülők gyermeke. Érdekes megemlíteni, hogy mindössze 31 tanuló született vegyes házasságból.

Alapos és körültekintő előkészületek után a legteljesebb önkéntesség alapján a múlt év októberében kezdődött meg a tanítás ezekben a tagozatokban. Szubotícán Gruncsics Viktória, Göncöl Veronka, Jovanović Magda és Ujhelyi Maria, Noviszádon Lackó Mária, Német Jelica, Csehák Julia és Kljajić Mária, Bajsán pedig Popov Adél vállalkozott a nem könnyű feladatra, hogy a kísérleti tagozatokban megkezdje a kétnyelvű oktatást.

Tapasztalatok híján a Tartományi Oktatásfejlesztő Intézet, elsősorban Zlatko Melvinger és Bakovljević Milan megkísérelték kidolgozni a kétnyelvű oktatás elvi alapját. Hosszas tanulmányozás és még több vita után meggyeztek abban, hogy a kétnyelvű oktatás nem szorítkozhat csupán az egyik vagy másik nyelv elsajátítására. Eszerint tehát nem lehet a kétnyelvű oktatás célja csupán az egyik vagy másik, a környéken használatos nyelv elsajátítása, hanem az oktatás és nevelés folyamatának átfogóbb, mélyebb tartalmat kell adni. Eszerint a kétnyelvű oktatás célját körülbelül így határozták meg:

— A különböző anyanyelvű és nemzetiségű gyerekek közeledése, közös nevelése, a közös tananyagból származó egységes tartalom alapján. A vázolt cél megvalósítása vegyes nemzetiségű tagozatokban lehetséges.

— Az oktatás két nyelven történik (az egyik csoport anyanyelvén és a másik nyelven, amely viszont az osztály másik részének az anyanyelve). Bármilyen más, egynyelvű megoldás

a másik anyanyelvű, illetve nemzetiségű gyermekek jogainak megcsorbítását jelentené.

Kisezer különféle pedagógiai és szervezési jellegű kérdések mellett a kísérlet folyamán elsősorban az alábbi problémákra várt választ az Oktatásfejlesztő Intézet és a kísérlet résztvevői:

— Vajon biztosítja-e a kétnyelvű oktatás a gyermekek zavartalan fejlődését és ismereteik gyarapodását?

— Milyen eredménnyel sajátítják el a gyermekek anyanyelvüket, illetve a másik nyelvet a kétnyelvű oktatás körülményei közepette?

— Az első vagy a harmadik osztályban kell-e kezdeni a kétnyelvű oktatást?

— Hogyan kezdjék a anyanyelvi oktatást (írás-olvasást) az első osztályban? Vajon az összevont tagozatok rendszerével, vagy egyanyanyelvű csoportok szervezésével?

— Óránként, azaz módszeres egységenként változzon-e az oktatás nyelve, vagy egyes tantárgyakat egész éven (vagy féléven) át állandóan az egyik nyelven, másokat a másik nyelven dolgozzanak-e fel?

Ezenkívül felmerült az is, hogy hol és milyen körülmények között lehet és érdemes megszervezni a kétnyelvű oktatást.

Egy év természetesen túlságosan rövid idő ahhoz, hogy teljes biztonsággal feleljenek a felvetett kérdésekre a kísérlet aktív részesei. Különösen kevés akkor, ha bárki is bizonyos mélyrehatóbb elméleti következtetésekhez szeretne jutni az eredmények és tapasztalatok összegezése után. Egyet s más azonban már több vagy kevesebb bizonyossággal meg lehet mondani, legalábbis vitára bocsátani.

V.

Kezdjük talán az utolsó kérdéssel. Hol lehet és hol érdemes megszervezni a kétnyelvű tagozatot?

A válasz aránylag egyszerű, s most, az egyévi kísérletek után sem különbözik lényegesen a korábbi feltevésekből. Tehát:

— A vegyesen lakott községben, településen vagy városrészben, azaz ott, ahol különböző anyanyelvű polgárok szüntelen élő kapcsolatban állnak egymással a mindennapi életben, s en-

nek megfelelően a gyermekek iskolán kívüli élete is ilyen;

— Ahol a természetes körülmények következtében már megvan a kétnyelvűség alapeleme a gyermekeknél. Csak megkönnyíti a helyzetet, ha a faluban, településen vagy városkerületben már megvan a kétnyelvű óvoda.

Erdemes külön felhívni a figyelmet erre a kezdeti kétnyelvűsége. Az egyévi kísérletek ugyanis arról tanúskodnak, hogy a csak anyanyelvén beszélő gyerekek igen nehezen illeszkedtek be az új helyzetbe, és ennek megfelelően tanulmányi eredményük sem volt egészen kielégítő. A múlt tanév elején és végén végzett mérések arra engednek következtetni, hogy ha a gyermek legalább 30 százalékban beszéli úgy a másik nyelvet, mint amilyen a nyelvkincse anyanyelvén, akkor többé-kevésbé biztosan halad mindkét nyelven már az első osztálytól.

Magától értetődő, hogy mindkét nyelvet tökéletesen beszélő tanító, illetve előadó kell az ilyen tagozatokba.

S végül, mivel csak a legteltesebb szülői önkéntesség alapján érdemes létrehozni a kétnyelvű tagozatokat, a megfelelő hangulat a szülőknél szinte elengedhetetlen tényező. Ennek a kialakítása természetesen már jóval túlment az iskola keretein, és a társadalom-politikai tényező hatáskörébe tartozik.

Itt kell még megjegyezni, hogy a kétnyelvű tagozatok nyitásával a egyes anyanyelvű vidékeken igen sok helyen megoldódna iskolarendszertünk, illetve az iskolahálózat sarkalatos kérdése: több osztályos, összevont tagozatok helyett rendes osztályokat lehetne nyitni. Különösen érdekes és vonzó ez a megoldás a vegyes lakosságú kisebb falvakban és a mezőgazdasági hirtokokon. A legkésebb példa erre éppen a bajsai Pannónia esete, ahol a kétnyelvű tagozat létesítésével megszüntethették az összevont tagozatot. Természetesen, ha megvannak hozzá a már előbb vázolt elengedhetetlen következmények is.

VI.

Két sarkalatos kérdés merült fel úton-útfélen a kétnyelvű kísérleti tagozatok nyitását megelőző vitában. Az

egyik: vajon biztosítja-e a kétnyelvű oktatás a gyermekek zavartalan fejlődését és ismereteinek gyarapodását, a másik pedig: nem megy-e mindez az anyanyelvi oktatás, az anyanyelvi ismeretek elsajátításának rovására.

Kezdjük talán az elsővel.

Ha szabad rövid egyévi kísérletezés alapján valamit is állítani, úgy a múlt tanév tapasztalatai már igennel válaszoltak. A kétnyelvű tagozatokban szerzett ismeretek mennyisége és mindekfelett értéke nemigen maradt el a másik tagozatokban elért eredmények mögött, sőt néhány esetben valamivel jobbak.

A kísérleti eredmények értékelésénél természetesen figyelembe kell venni néhány körülményt. Az egyik például az, hogy átlag körülbelül 25 gyermek volt egy tagozatban, ami a mai általános viszonyok közepette szinte több, mint ideális. Azonkívül szinte kivétel nélkül válogatott jó pedagógusok, többévi gyakorlattal rendelkező tanítók kerültek a kísérleti tagozatokba, ami az oktatás sajátossága ellenére lényegesen befolyásolta egy esztendő tanulmányi eredményét. Pedagógiai szempontból fel kell figyelni még a következő két tényezőre: kétnyelven dolgozva, a tanerők kerültek a terettségűséget, az anyag túltengést, s valójában a megreformált tanterv kereteiben maradtak. Emellett új fogalmak főleg nem anyanyelven történő — megerősítése alaposabb magyarázatot és rendszeresebb ismétlést követelt, ami mind hozzájárult az elsajátított anyag minőségi értékéhez. (De hát végeredményben ez nemcsak a kétnyelvű tagozatok, hanem általában a megreformált iskola követelménye is!)

A fentiek figyelembevételével értékeljük tehát a felmutatott eredményt is. Nem árt előrebocsátani, hogy minden mérés bizonyos mértékig relatív, s nem mentes az elkerülhetetlen hibáktól, na meg persze bizonyos adag felületességtől sem. Ettől függetlenül az Oktatásfejlesztő Intézet szakemberei a múlt tanév végén az osztálytanítók közreműködésével tesztek alapján megkísérelték lemérni a kétnyelvű tagozatokban, a velük párhuzamosan működő ellenőrző tagozatokban és a noviszádi Zárko Zrenjanin Elemi Iskola harmadik osztályaiban elért eredményt.

Először talán mutassuk be a tesztek alapján összeállított táblázatot.

Tagozat	Természeti és társadalmi ism.	anyanyelv	számтан	átlag
Žarko Zrenjanin Noviszád	61,93	50,96	49,51	54,13
A noviszádi József Attila kétnyelvű tagozata	43,68	35,78	39,73	39,73
A József Attila ellenőrző tagozata	41,04	27,91	39,16	36,03
A szuboticei Jovan Jovanović kétnyelvű tagozata	47,17	45,38	55,89	49,48
A szuboticei ellenőrző tagozat	42,85	33,21	53,92	43,32
A bajsai kétnyelvű tagozat	48,42	27,89	40,00	38,77
Ellenőrző tagozat	41,93	30,76	47,10	39,93

Említettem már, hogy a kísérleti méréseket csak a harmadik osztályokban végezték. Először a kétnyelvű tagozatok harmadik osztályában, majd az ellenőrző tagozatokban. Ezek ugyanazokban az iskolákban vannak, csak a tanítás a szokásos módon, egy nyelven folyik, egy anyanyelvű gyerekekkel. Csupán további tájékozódás szempontjából választottak még egy iskolát, amelyben ugyancsak egy nyelven folyik a tanítás, hogy még egy elemet kapjanak az összehasonlításokhoz. A választás a noviszádi Pedagógiai Főiskola gyakorlójáról, a Žarko Zrenjanin Elemi Iskolára esett.

A táblázatban feltüntetett számok azt jelentik, hogy amikor egy-egy osztályban összesítették a pozitív válaszokat, milyen százalékarányt kaptak. Más szóval, hogy a 100 százalékos, maximálisan lehetséges válaszokból egy-egy osztályban, illetve tagozatban hány százalékból tudtak pozitív választ adni a tanulók.

Sok magyarázat nyilván nem kell ehhez a méréshez. Első látásra nyilvánvaló, hogy a kétnyelvű tagozatok szinte mindenhol jobb eredményt mutatnak fel, mint az ellenőrző tagozatok tanulói. Viszont a Pedagógiai Főiskola gyakorlójában már sikeresebben oldották meg a feladatokat, mint a kísérleti tagozatok többségében.

A mérésekből nyilván nem kellene arra következtetni, hogy a kétnyelvű oktatás már most, a kezdeti kísérleti szakaszában eleve jobb tanulmányi eredményt biztosít, mint a szokásos egynyelvű oktatási mód. Hogy az eredmények mégis jobbak, azok jórészt a már fentebb vázolt körülményeknek és az Oktatásfejlesztő Intézet szüntelen támogatásának, na meg a szülők és tanulók rendkívüli törekvésének tudható be. Egy lényeges mozzanatról azonban mindenesetre meggyőződött bennünket ez az összehasonlító mérés: egy hajszállal se maradtak le a kétnyelvű tagozatok tanulói, nem tapasztalható a túlereltség és felületesség. Ettől eltekintve, nyilván még további tanulmányozásra szorul majd a tudás mélysége, az elsajátított ismertek tartós értéke. Ha valamit még hozzá kell fűzni, akkor talán ezt: egyes tagozatokban nem tapasztalható lényegesen nagy különbség a tanulók ismeretei között. Tanulóként a pozitív válaszok százalékarányának eltérése 13,68 — 20,78 százalékos között ingadozik.

VII.

Az általános tanulmányi eredmény mellett mindenki rendkívüli érdeklődéssel várta, hogyan sajátítják el a két-

nyelvű tagozatok tanulói anyanyelvűket, hogyan halad az írás-olvasás az első osztályban. És ennek kapcsán természetesen, hogy e téren milyen hátrányos következményei lehetnek a két-nyelvű oktatásnak.

Előljáróban talán egy rövid kis magyarázat:

A kísérlet kezdetén kétféle elképzelés volt, tehát kétféle módon is szervezték meg az anyanyelvi oktatást az első osztályokban. Az egyik változat szerint az összevont tagozatok módszerével dolgoztak, azaz, amíg írás-olvasási előgyakorlatok vagy az írás-olvasás tanítása szerb nyelven folyik, a szerb anyanyelvű gyerekekkel foglalkozott aktívan a tanító, a magyar anyanyelvűek pedig csöndes foglalkozást kaptak. Amikor mindez magyar nyelven következett, a magyar anyanyelvű gyerekekkel foglalkozott a tanító, és a szerb anyanyelvűek kaptak csöndes foglalkozást. A másik változat szerint az anyanyelvi ismeretek óráin felbomlottak a kétnyelvű tagozatok, s a két-két párhuzamos első osztályból külön tanterembe vonultak a magyar, és külön tanterembe a szerb anyanyelvű tanulók. Az ilyen, ez esetben nem vegyes tagozatokban, a tanítók csöndes foglalkozás nélkül egész órán át aktívan foglalkozhattak az egyik osztályban az egyik, a másik osztályban pedig a másik nyelven, azaz mindenkiel anyanyelvén. Az anyanyelvi ismeretek órája után ez az ideiglenes csoportosítás megszűnt, ismét helyreállt a vegyes, kétnyelvű tagozatok, s minden más módszeres egységet a kétnyelvűség alapján vezettek le. Ez a második változat persze ideális iskolaszervezést feltételez, azaz legalább két párhuzamos tagozatot minden kétnyelvű osztályból.

Ami a tanulmányi eredményt illeti, először talán a már ismertetett táblázatra utalnék. A kísérleti tagozatok harmadik osztályaiban csupán Bajsán gyöngébb valamivel az eredmény, mint az ellenőrző tagozatokban. Nyomban meg kell jegyezni, hogy ezek a gyerekek még nem kétnyelvű tagozatban kezdték az anyanyelvi ismeretek és persze az írás-olvasás elsajátítását.

Hogy az elsők helyzetét jobban felmérhessük, általánosítások helyett vegyük talán a noviszádi első osztályokban elért eredményeket. A kísérletek kezdetén, tehát a múlt tanév elején, a tesztek alapján megállapították, hogy az első osztályok tanulói a feltett kérdések 40 százalékára tudtak

választ adni, a tanév végén az ugyanazon módon végzett kísérletek alapján a feleletek 66,5 százaléka pozitív volt. A passzív nyelvtudás 28 százalékkal, az aktív nyelvtudás körülbelül 24 százalékkal gyarapodott.

Az összes kísérleti első osztályokban a szerb anyanyelvű tanulók 24,08 ponttal (41,14-ről 65,22-re) tökéletesítették szókincsüket és általános ismereteiket, a magyar anyanyelvű tanulók pedig 23,79 ponttal (60,13-ról 83,92-re). A számadatok elemzése arra utal, hogy a magyar anyanyelvű gyerekek valamivel jobb eredményt értek el az anyanyelvi ismeretek terén, mint a szerb anyanyelvűek. Abszolút pontszámuk ugyan néhány tizeddel kevesebb, viszont magasabbról startoltak, azaz nagyobb ismeretekkel kezdték az első osztályt, viszont közismert tény, hogy minél magasabb fokon vannak az ismeretek, annál lassabban halad az új ismeretek bővítése.

A tesztek, az általános betekintés és az alapos helyzetismeret arra enged következtetni, hogy az anyanyelvi ismeretek elsajátítása nem válik kérdésessé a két nyelvű tagozatokban. További tanulmányozásra szorul még számos más kérdés. Például az, hogy milyen erőfeszítéseket kell még tenni kezdeti fokon a tanulónak a kétnyelvűség érdekében, milyen módszereket kell alkalmazni, s nem utolsósorban, hogy a fent vázolt két változat közül melyiket alkalmazzák. A mérések után ítélve, nincs nagyobb eltérés a kétféle módszer által elért eredmények között. Ezekután a Tartományi Oktatásfejlesztő Intézet arra a megállapításra jutott, hogy ahol két párhuzamos tagozatot lehet szervezni valamely osztályból, ott a legcélszerűbb nem az összevont tagozatok módszerével dolgozni, hanem az anyanyelvi ismeretek óráin felbontani a kétnyelvű tagozatot, és egy anyanyelvű munkacsoportokat létesíteni. Ilyen lehetőség valószínű nem áll fenn majd a kisebb iskolákban és a mezőgazdasági birtokokon, ahol tehát továbbra is egyedül az összevont tagozatok módszere jöhet számításba az írás-olvasási ismeretek elsajátítása folyamán.

VIII.

Rengeteg gyakorlati, módszertani és szervezési kérdést vetett fel már az első kísérleti esztendő tapasztalata. Nagy részére még nincs válasz, viszont

nagyon sokról már egyetmást elmondhatunk.

A problémák egyike például az, hogy az első vagy a harmadik osztályban kezdődjön-e a kétnyelvű oktatás. Mindkét megoldás mellett és ellene vannak érvek. Ha azonban abból indulunk ki, hogy Vajdaságban már többfelé vannak kétnyelvű óvodák, sőt a most következő időszakban még intenzívebben fejlődik ez a hálózat, az Oktatásfejlesztő Intézet és a Tartományi Végrehajtó Tanács Közművelődési Tanácsa azon a véleményen van, hogy kár lenne megszakítani a folytonosságot az óvoda és az elemi iskola harmadik osztálya között, tehát, ahol lehet, ahol megvannak a kétnyelvű tagozatok megnyitásának elemi feltételei, ott érdemesebb már az első osztálytól kezdve beállítani az ilyen tagozatokat.

Ugyancsak nyílt kérdés, hogy melyik eljárási mód a megfelelő: a noviszádi, vagy pedig az ún. szuboticaí. Az első szerint óránként, azaz módszeres egységenként változik az előadás nyelve, a másik szerint pedig egy tantárgyat huzamosabb ideig (félévig vagy egész iskolaévben) egyik nyelven dolgoznak fel, majd utána a másik nyelven. A mérések mintha azt bizonyítanák, hogy ez a második változat valamivel jobb eredményt hozott. Mivel azonban az eltérés szinte elenyészően kicsi, többen úgy vélekednek, hogy az elemi iskola alsó tagozataiban jobb meghonosítani a noviszádi változatot, tehát óránként, azaz módszeres egységenként változtatni az oktatás nyelvét, a felső tagozatokban pedig, ahol már nyilván komolyabb lesz a kétnyelvű tanerő hiánya is, talán megfelelőbb a második változat.

IX.

Részletesebben kellett rámutatni az egyes oktatási mozzanatokra, mert itt merül fel a legtöbb kétely, itt van a legtöbb nyílt kérdés, és itt várnak legtöbben feleletet. Ettől eltekintve azonban okvetlenül mondani kell valamit a kétnyelvű tagozatok nevelő hatásáról is, bár nyilvánvaló, hogy itt sokkal kevesebb a probléma, jóval világosabb a helyzet.

A pozitív nevelési elemek, az egymáshoz való közeledés úgyszólván az első naptól kezdve nyomon kísérte a kétnyelvű tagozatok fejlődését. Az osz-

tálytanítók elmondták, hogy az oktatás első napjaiban a kicsinyek különváltak. Külön csoportosultak a magyar anyanyelvűek, külön a szerbek. Így volt ez a tanteremben, így a szünetben, az iskolaudvarban. Kivételt csak azok képeztek, akik a kétnyelvű óvodákból jöttek, vagy ahol az utcai gyermekbarátság már megtette a magáét. Ez a hidegség, visszahúzóds körülbelül két hónapig tartott. Ennyi idő elég volt ahhoz, hogy a tagozat egységes kis munkaközösséggé váljon. A munkában, a tanteremben is, meg a szabad foglalkozások, a játék idején is. Sőt, azon túl, az iskolán kívül, a magánéletben is. Nem volt már egyáltalán furcsa és szokatlan a tanév közepén, ha a különböző anyanyelvű gyerekek tartós barátságot kötöttek egymással, meglátogatták egymást otthonukban stb. Megfigyelték a tanítók azt is, hogy a szabad foglalkozások és a játék idején a gyerekek spontánul hol egyik, hol a másik nyelven beszéltek kötetlenül, ami ismét csak amellett szól, hogy lassan felengedett a hidegség, s helyet adott egy egészen más hangulatnak, szellemnek, ami ezután tartósan úrrá lett a kis osztályközösségek tagjain.

Rendkívül építő és hasznos szerepet játszottak a szülők is ebben az egész folyamatban. Nyomban meg kell jegyezni, hogy a tanév végén végzett véleménykutatás alapján a szülők óriási többsége teljesen meg volt elégedve a gyerekek fejlődésével. A szuboticaí Jovanović-Zmaj iskolában a tanév végén megkérdezték 30 első osztályos és 30 harmadik osztályos tanuló szüleit, hogyan vélekednek a tagozat munkájáról, egyévi eredményéről és gyermekük fejlődéséről. Íme a névtelen ankét eredménye:

Hatvankét szülő közül 59 teljes egészében elégedett azzal, ahogyan gyermeke elsajátította anyanyelvét, kettő elégedetlen, egy pedig nem válaszolt. Ugyancsak 59 szülő kijelentette, hogy gyermeke örömmel jár a kétnyelvű tagozatba, egy az ellenkezőjét állítja, kettő nem nyilvánított véleményt. Arra a kérdésre, hogy a gyermek a családban és általában az iskolán kívül beszéli-e anyanyelvén kívül a másik nyelvet is, ötvenen pozitív választ adtak, tizenketten negatívot. Harmincyolc szülő állítja, hogy gyermeke más anyanyelvű barátot, illetve barátnőt szerzett, 23 esetben nem, egy szülő pedig nem mondott véleményt. Harmincegy szülő szerint gyermekük

otthon nem anyanyelvén is olvas, 54 szülő szerint gyermekük otthon nem anyanyelvén is beszél az iskolai eseményekről. S végül 56 szülő ismételtelen kijelentette, hogy az idegen nyelv párhuzamos tanulása nem gátolta gyermekét anyanyelvének ápolásában.

A másik két helyen is nagyjából megegyezik a szülők véleménye. Általában mindenhol az a többség véleménye, hogy a vegyes nemzetiségű tagozatok rendkívül jótékonyan hatnak a gyermekekre. Többé-kevésbé ennek tudható be, hogy a kétnyelvű tagozatokba járó gyermekek szülei követelték az újabb osztályok megnyitását, hogy gyermekeik ilyen iskolában folytathassák tanulmányaikat, azonkívül különösen Szuboticán az új tanévben is nagyon sokan kérték felvételüket a kétnyelvű tagozatokba.

X.

Az első kísérleti esztendő eredményeinek összegezése után számos politikai tényező tárgyalta már a kétnyelvű oktatás tapasztalatairól és további fejlesztéséről. Ezenkívül néhány szakmai jellegű megbeszélés is volt már tartományunkban. Az általában véve pozitív értékelések után a Tartományi Végrehajtó Tanács Közművelődési Tanácsa is arra az álláspontra helyezkedett, hogy egyelőre ugyan még kísérleti alapon, de tovább kell fejleszteni az iskoláztatásnak ezt a válfaját tartományunkban. Ez az álláspont a gyakorlati tapasztalatokon kívül általános elvi és kisebbségi politikánk sarkalatos tételéből indul ki, amelyet a JK Sz programjában így szövegeztek meg:

„A forradalom alapjaiban megváltoztatta a kisebbségek helyzetét, valamint helyét és szerepét a szocialista építésben. A kisebbség soraiban rohamosan megnő a munkásosztály és az értelmiség száma; a nemzeti kisebbségek tagjai nagymértékben részt vesznek a társadalmi öngazgatás valamennyi szervében; megnőtt szocialista öntudatuk, Jugoszlávia valamennyi népével a szocializmus építésében való közös érdekeiknek öntudata. Mindez biztosítja a nemzeti kisebbségek egyenjogú részvételét a jugoszláv szocialista építésben, valamint nemzeti szocialista kultúrájuk további fejlődését” (JK Sz programja, Forum kiadás, 196 old.).

A kétnyelvű oktatás bevezetésével az iskoláztatásnak egy olyan válfaja

alakul tartományunkban, amely bár felöleli a kisebbségi gyermekek egy részét is, lényegében, tartalmában megszűnik csak kisebbségi oktatási ügy lenni. Utat nyit a nemzeti kisebbségek gyermekeinek a teljes továbbfejlődésre, s már kicsi koruktól előkészíti őket arra, amiben tulajdonképpen maradéktalanul ott találjuk magukat, az iskolapadokból kilépnek az életbe. Ebből a szempontból a kétnyelvű tagozatok jóval többet jelentenek a másik nemzetiségű nyelvének elsajátítási lehetőségénél, tulajdonképpen nem is erre helyezik a hangsúlyt, hanem ez már csak természetes következménye annak, hogy két nemzetiség gyermekei egységes, közös program elsajátításán, az új ismeretek megszerzésén, tehát egy munkán közösen fáradoznak.

Eppen az ilyen óriási észmei és pedagógiai jelentősége miatt a Tartományi Végrehajtó Tanács Közművelődési Tanácsa teljes egészében felkarolta a mozgalmat, sőt kidolgozta a kétnyelvű iskolák továbbfejlesztési tervét. A határozatok szerint a kísérleteket a szerb-magyar kétnyelvűség mellett kiterjesztik a román-szerb kétnyelvűsége, sőt ha szükség mutatkozik, rá, a szlovák-, esetleg ruszin-szerb kétnyelvűsége is.

Az előkészületek lényeges kérdésének tartják a kétnyelvű óvodák hálózatának fejlesztését, azaz az elemi kétnyelvűség rendszeres, tudatos megteremtését. Ezzel párhuzamosan a Tartományi Végrehajtó Tanács Közművelődési Tanácsa most tanulmányozza annak lehetőségét, hogy a tanító és óvónőképzőkben, a tanárképző főiskolán és a noviszádi filozófiai fakultáson felkutatja a kétnyelvű oktatókáder képzésének és nevelésének lehetőségeit. A káderképzés szempontjából persze nem feledkeznek meg a meglévő tanerőkről sem. Már javasolták, hogy a karlovci, noviszádi, szubotici és zrenyanini központban szervezzék meg az oktatók nyelvképzését. Ezenkívül megkezdődtek a tárgyalások a megfelelő tanterv és a kétnyelvű tankönyvek kidolgozásáról is.

Amint látjuk, a Közművelődési Tanács elsősorban a hosszabb lejáratú előkészületekre rendezkedett be, azaz az előfeltételek megteremtését szorgalmazza. Mire azok meglesznek, még inkább gazdagodik majd a pedagógiai gyakorlat, a kísérletek újabb mozzanatokra is rámutatnak, s ezek nyomán a kétnyelvű oktatás a kísérleti szakaszból a polgárjogot nyert, rendes oktatási módok sorába lép.

Egy vállalkozás és egy könyv dicsérete*

Bori Imre

Miroslav Antić és Fehér Ferenc közös vállalkozása gyümölcset, a *Színec és szavak* című kétnyelvű versgyűjteményt, egyben ezt a szép kiadói és nyomdatechnikai vállalkozást fenntartás nélküli örömmel kell üdvözölnünk. Irodalmunk régen vajúdó, megoldást eddig nem leelő kérdéseire kapunk itt egyenes és célravezető választ, amely már gyakorlati megvalósulás is. Eddig nem egyszer sóhajtottuk: ha ezt vagy azt a verset, elbeszélést lefordítanák szerb-horvát nyelvre! Gyakran mondtuk összehasonlításként: ez a művünk megállná a helyét a jugoszláv irodalom nagy versenyében is, ha — ha szerb-horvát nyelven is olvashatnák! Most itt van egy szép könyv, amely húsz Fehér- és húsz Antić-verset tartalmaz magyar és szerb-horvát nyelven. Többet kaptunk vele, mint gondoltuk: nemcsak a szerb-horvát olvasónak szól, hanem a magyarnak is: a szellem, az érzés, a gondolat kétirányú

közlekedésének hídjá született meg, az első, amelyet, szeretnénk, még számtalan kövessen.

„A másnyelvűség ostoba válaszfaláról” van szó, ahogy Fehér Ferenc bekezdőjében tömören és nagyon találóan megállapította. A nagy népek költőinek elég az egynyelvűség, mert tudják, hangjuk úgy is messzire hallatszik, néha az egész világ figyeli őket. A vajdasági költő, mióta ez a fogalom megszületett, mindig visszhangtalansággal küzdött, mindig kicsinek érezte a teret, amelyben mozognia kellett, kevésnek a halló füleket, amelyek anyanyelve szavára megnyílhatnak; szüknek és alacsonynak azt a Parnasszust, amit sík vidékünk felkínálhatott neki. A nem teljes értékűség gondolata mindig felkorbácsolta vágyait a na-

* Fehér Ferenc és Miroslav Antić: *Színec és szavak* (Boje i reči), Forum kiadó, Noviszád, 1960.

gyobb közönség meghódítására, bőrtönné téve számára a nyelvet, amelyen alkotni tud, amelynek ritmusát, színeit oly természetesen olvasztotta életébe.

Hazánkban nem egyszer kísérelték meg megszólaltatni a vajdasági magyar irodalmat, a fel-fellobbanó érdeklődés hamuja azonban hamar eltakarta a szemek elől a megszületett eredményeket, s mi annyira nem voltunk jó sáfárai ezeknek a szerény kezdeményeknek, hogy számba sem vettük őket, és úgy tűnik éppen ezért, hogy minden fordítási kísérlet egyúttal újramezélés is annak a munkának, amelyet irodalmunk megismertetése a szerb-horvát olvasóval jelent. A közösen átélt dolgos hétköznapi vonulnának be így szellemi életünkbe, mert megsokasodnának azok a pillanatok, amelyek ünneppé avatják az olyan vállalkozásokat is, mint amilyen Miroslav Antić és Fehér Ferencé is közös kötetük megalkotásában.

E kötet egyszerre fogja kézen a szerb-horvát és a magyar olvasót, egyszerre szól mind a kettőhöz, s éppen ezzel túlmutat a fordítás egyszerű tényén: mintegy beharangozója annak az újarcú kultúrpolitikának, amely életünk törvényeiből bontakozik ki, annak hatását viseli magán. Ha egymás fordításai nem udvariassági aktusok, lanya érdeklődés szülőttei lesznek, hanem a szükségyszerűség kényszere, az egymás megismerésének követelménye, akkor várhatunk csak termékeny találkozást nemcsak az iskolapadokban, a munkapadok mellett, szórakozva, hanem az elmélyült olvasás pillanataiban is.

Fehér Ferenc költői arcéle a vajdasági magyar olvasó előtt nem tűnik gazdagabbnak a köeteiben megismertnél és megszerettnél. A kiszemelt versekben egységes válogatási szempontot nem fedezhetünk fel, bár meglátszik a költő igyekezete, hogy elsősorban eddigi termése javát nyújtsa a szerb-horvát olvasónak. Legnagyobb számban tájversei szerepelnek s közöttük nem egy Fehér legszebb versei közül való, mégis egyhangúság, a monotóniának egy, a szomorkodást, me-rengést, borongást előtérbe helyező hangulata tör fel a magyar nyelvű szövegekből. Nem kerek és nem teljes az az arcél, amit az olvasó magában kialakíthat Fehér Ferencről, s ennek okát elsősorban a fordítható versek keresésében fedezhetjük fel. A válogatásnak gátat szabott az a tény, hogy

le kell a verseket fordítani, és ezzel olyan tényező szerepe vált uralkodóvá a versek megválasztásában, amelyért legkevésbé a költőt okolhatjuk.

Ennek az érzékeny és mégsem olvadó természetnek a szerb-horvát költészet formái között a fordító Miroslav Antić nem talált megfelelő, s így a szerb nyelven megszólaló Fehér-versek jesszenyines hangulatokba öltöznek; verseinek lejtése, amely sima volt és egy moll-hangú lágyságot, elérzékenyülést hordozott, keményebbé, darabosabbá vált, a fordításokból hiányzik a melegség, amely Fehér verseire annyira jellemző, de helyettük a költő verseiből hiányzó pengésszerű hang csendül meg, és eddig ismeretlen zamatú Fehér-versekkel ajándékozott meg bennünket a fordító. A fordítás ferdítés is, szegényítése az eredeti szövegnek. Természetesen Fehér versei is áttranszponálódtak Antić tolmácsolásában, szegényebbek lettek éppen abban, amit mi annyira a költőre jellemzőnek tudtunk, de gazdagodtak olyan színekkel, hangulatokkal, amelyeket, nem egyszer, szívesen hallottunk volna ki az eredetiekből is.

Antić úttörő munkát végzett azzal, hogy nem egy-két vers alkalmi fordításán, hanem egy szerény kötetnyin próbálta ki képességeit. S ha ebből a szempontból nézzük, már nem mondhatunk véleményt sikerült megoldásai, vagy rosszulhangzó sorai alapján. Egészében fordításkötete sikerült alkotás még akkor is, ha Fehér verseinek alapvető színeit, hangulatait gyakran megváltoztatta. Ezek a változtatások legkevésbé szubjektív szándékainak gyümölcsei, sokkal inkább tudható be a szerb-horvát nyelv természetének, a jugoszláv irodalom hagyományainak, mint magának a költőnek. Antić a szerb költészet viszonyában is merészséget mutatott azzal, hogy tartalmi és formai hűségre törekedett, sőt nem egy helyen ezt meg is tudta valósítani! A Tisza-parti vallomásokban olvashatjuk:

*Što tako cvetaš, čoveče — cvete?
Šta sa mnom činiš, beli svete?
Ko vredi sam i mali?*

*Telo ti korito tesano vrbavo.
U njemu sve od sudbine grbavo.
Na ledja se izvali.*

*Dug si imao ogroman jedan.
Bio si svakom bezglavo predan,
raspet od skitnji do nepokojja...*

S ha összevetjük ezt Fehér eredeti alkotásával, azt látjuk, hogy Antić feloldotta a vers tömörségét, súlyos, és a magyar költői nyelv hagyományaiba ágyazott szimbolikáját, ritmikája nyújtottabb, mint az eredeti, szótagszáma is több (van olyan fordítás is a kötetben, amelyben pont még egyszer annyi szótagúvá válik a vers, mint az eredeti), és mégis Antić keze nyomán olyan vers született, amelyet Fehérre jellemzőnek tarthatunk, amit költőnk is vállalhat. Vonatkozik ez a idézetünk második szakára, amely már-már az eredetivel egyenrangúan hat:

*Tested vájt fűzfateknő,
sorsod magábarejtő...
Terülj hát hanyatt!*

De olvashatunk kevésbé sikerült megoldásokat is:

*Az estékbe súgtam: népem,
Szavadat ki sem érti, —
Csak nagy szerelmed, én, a
Gyermeknyi, szomorú férfi.*

(Utam)

*Šaputao sam u večeri niz drum goli:
„Rodjeni moji, niko ne vidi vašu tugu
[duboku, —
Samo ja, jedan od vaših, samo ja što
[vas volim,
Ja, čovek od žalosti bele sa detinjstvom
[u oku.”*

Ezekben Antić nem Fehér verseinek hangulatához, szelleméhez ragaszkodott, hanem hűségesen elmesélte a vers képeit, és ezzel a ragaszkodásával lett leginkább hűtlenné eredeti céljaihoz éppen úgy, mint a fordított szöveghez.

Antić versei, amelyek a *Világ bal oldala* cím alatt jelentek meg, ötletekre épített költemények, pontosabban egy kísérletező költői kedv villanásai, amelyek ugyan nincsenek híjával szellemnek, fonákjáról látott jelenség-megmutatásoknak, de aligha bírnak olyan értékkel, hogy egy ilyen jellegű gyűjteménybe kívánkozzanak. Sokkal szerencsésebb megoldásnak tűnt volna, ha Antić is válogat eddig megírt verseiből, és legjavát mutatja be költői termésének. Ezek a versek Antić szelle-

mének új villanásai ugyan, de aligha folytathatók, olyan út ez, amelyen a költő zsakutcába fut.

Fehér hajlékony tolmácsa Antić verseinek, annál is inkább, mert a szövegek nem állították nehezebb fordítói erőpróba elé, s az ő fordításában már nem egy Antić verset olvashattunk eddig is. Fordításai között is akadnak azonban kevésbé sikerülnek: gondoljunk csak a *Lőporraktár* címűre:

*Pušenje
strogo
dozvoljeno*

*A dohányzás
szigorúan
engedélyezve*

Meg kell említenünk azt is, hogy Antić versei éles ellentétben állnak Fehéréivel, s így a kötet összehatása diszsonáns ugyan, de nem bántó, hanem érdekes hangulati hatásokat tud kiváltani az olvasóban. A Fehér verseiben uralkodó érzelmesség és az Antić verseiből feltörő cinizmussal elegyített „szobor-rombolás” hangulata egymást kiegészíti: Antić is hajlamos érzelmességére, s Fehértől sem idegen Antić pillanatnyi, fonákságokat bemutató, sarkító cinizmusa, hiszen nem egy versében felfedezhetjük ezeknek csíráját is.

Megjegyzéseink és kifogásaink nem az ünneprontás szándékából kerültek papírra, hanem azért, hogy a következő ilyen vállalkozást figyelemztessük azokra a veszélyekre, amelyek leselkednek rá. Örömrünk osztatlan, mert tudjuk, hogy az úttörés, a pionírmunka nem szokott hibátlan lenni. De nincs szebb, mint ilyen úttörésre vállalkozni. A könyvről eddig olvasott ismertetőik mindegyike a dicséret és a bírálat közötti ingadozás jegyében íródott. Mi is örülünk e kötetnek, amely könyvként is nagyon szép, de nem volna igazságos, ha szemmet hunynánk a szépséghibák felett. S nem írunk le közhelyet, ha azt mondjuk, hogy éppen a tökéletes könyv zavart volna bennünket abban az élvezetben, amit e kötet nyújt eredeti verseiben és a fordításokban egyaránt.

Az őszi Parnasszusról

Tomán László

A nyár csillogó prózája után költészet az őszi hervadás, az eső muzsikája, és reggelenként a felhőtlené szikkadt ég. Az ember könyvet keres, hogy egyensúlyt teremtsen magában a nyári bolyongások láza és az őszi szobafogság apasztó remetesége között. Regények és vallomások váltakoznak kezünkben, közben-közben a lapok és folyóiratok újdonságai töltenek el várakozással, aztán verskötetek jönnek, szinte szállingózva, mint a sárgásbarna falevelek. De még tarkán, tavaszi, nyári színek tobzódásában. Alig néhány lapon hozzák magukban ezüsthegyek, fekete lámpák, zöld mezők üzenetét. Egy órára viszik el magukkal az olvasót, egy kurta órára, s ez nem több, mint amennyit ezeken az őszi napokon a költészetnek áldozhatunk.

Öt verskötetet olvastunk el az utóbbi időben, két kiadvállalat két sorozatának legújabb füzetait. Már az a tény, hogy két kiadóról és két sorozatról van szó, bizonyítja: az eddiginél több gondot fordítottak a költészetre az iránta való közömbösséggel, sőt ellenszenvvel vádolt kiadók. A belgrádi *Prosveta* Albatros-sorozata és a noviszádi *Matica srpska* Prva zbirka-ja (első verskötet) a költészet elismerését, elfogadását, támogatását jelenti, különösen a fiatalok sorozata a Maticában, ebben az ódon intézményben, amely, kockáztassuk meg a feltevést, talán ezekkel a füzetekkel kíván megfiatalodni. Az induló költőknek a *Matica srpska* alkalmat adott, hogy a költészet viharos tengerére bocsássák kicsiny vitorlásukat, hátha eljutnak ismeretlen szigetek napfényes, pálmás, kiskocsmás kikötőibe, vagy minden szélről védett, biztonságos, mélyvizű öblökbe, ahol vastag kötelekkel erősítik oda hajójukat a megmaradás partjához.

Ez az öt verskötet az olvasás egymásutánjában úgy hat, mint egy mozaik, amelyben minden összhang nélkül váltakoznak Boško Petrović komoly, néha komor színei, Lujo Danojlić fanyar zöldje, Mirjana Stefa-

novié kissé kirívó, fiatalos tarkasága, Zvonimir Majdak verseinek piszkos aszfaltja és Božidar Timotijević bibliai aranya. Ebben a pillanatban, a szerb költészetnek ebben az ószi pillanatában az őt költő a maga színeivel festi a Parnasszus egét kékre és szürkére, sötétre és vörösre.

Amilyen véletlen és szeszélyes ennek az őt költőnek a találkozása a könyvkereskedés kirakatában és az olvasó asztalán, annyira szeszélyesen különbözők alkotásaik és az a világ, amelyet megteremtettek és megénekelnek költeményeikben. Boško Petrović versei egy higgadt, megtisztult életről tanúskodnak, amelyben a kontemplációnak és az emlékezésnek nagyobb a szerepe, mint az érzéseknek; Timotijević a múltban és jelenben lángol; Danojlićot a gyermekkor, a szülőföld tartja rabságban; Mirjana Stefanović féktelensége, egzaltáltsága egy átmeneti időszak tűnő következménye; Majdak minden gondolata, reagálása a fiataloké, akiket magukhoz láncoltak az élet rohanó pillanatai.

Petrović kötetének a fedőlapjára az ősz egyik színét írta fel (*Ruj*). Ez az ősz, melyet azonban egyáltalán nem jellemez a lemondás, a fiatalság eliramplása fölötti kétségbeesés, gondolati érettséget hozott magával. A költő magabiztosan, egy élet tapasztalatainak gazdagságával néz körül, s a kertajtó kilincsén megcsillanó holdfénytől az égen átsuhanó fehér felhőig minden emlékeket ébreszt benne. Versei nyugodtak, ritkán adja át magát a szabályos ritmus sodrásának, vagy a szabadverselés áradatának, inkább gondolatainak hömpölygése, mondatainak kígyózása viszi tovább, élményről élményre a költő tollát. Ezeknek az élményeknek a lecsapódása és az életbölcesség képezik Petrović verseinek lényegét. De akármennyire fel tudja kelteni érdeklődésünket minden egyes valómása, nem tudunk szabadulni attól az érzéstől, hogy túl minden hiteles, emberi állásfoglaláson, túl azokon az igazságokon, amelyeket megállapít, egy határtalan unalom telepedett rá erre a költészetre, talán azért, mert annyira nyugodt, szenttelen, s hiányzik belőle egy kis életizű ziláltság és a kitörés legcsekélyebb szikrája is, talán azért, mert a maga sokszor egészen öncélú sűrűségében, tömörségében sem sajnálja a szavakat, talán azért, mert — költői attitűd volna ez? — nem az érzések közvetlen kifejezésével, nem is a költői képek izgató titokzatosságával, hanem gondos, aprólékos, precíz körülírásokkal tárja elénk mondanivalóját. Van ebben a költészetben valami köznapi, valami, ami mentes minden ünnepléységtől, habár a pátoz enyhe árnya mindig ott lebeg sorai fölött; mintha Petrović szavait és gondolatait megfosztotta volna minden különöségtől. Amennyire erény ez, annyira nagy veszélyt is jelenthet.

Más költészet, egészen más kozmosz az, amivel Timotijević könyvében találkozunk. Ha eltekintünk néhány romantikus, múltba forduló versétől, akkor mindaz, amit a *Srebrno brd*oiban találunk, ez az egész költői próza az erotika jegyében fogant és él. Forró, izzó szerelmi líra ez, amely a metafora nyelvén beszél a legnagyobb érzésekről. A szürrealizmus hatásának néhány jele feltűnő, de a Slovo ljubve c. ciklus — amely előzőleg külön, bibliofil kiadásban is megjelent — egy eredeti egyéniség megragadó, emocionális megnyilatkozása. Természetesen itt-ott találunk egyszerű, leegyszerűsített, nem eléggé elmélyített kifejezést. De Timotijević költészete olyan alkotás, amely intenzitásával, tiszta lírai expressziójával teljes hatást tud elérni, és mindenkor úgy kell elfogadnunk, mint egy tiszta költő tiszta kitérülését.

Petrović és Timotijević művészileg kidolgozott és emberileg egységes költészetével szemben áll Lujo Danojlić még nem egészen kiforrott, még mindig kissé túlradóan elemi költészete a *Crni fenjeri* c. kötetben. Fekete eprek, fekete lámpák, fekete zászlók, vörös illatok, hideg illatok: ilyen, néha érzékelhető, néha azonban érzékelés feletti képek

jellemzik Danojlić verseit. A gyermekkor már csak álmokban élő szántói, hegyei, erdői, a honvágy, a mulandóság és a pusztulás a legfontosabb motívumok költészetében. Egy kis — divatos? — morbidság sem hiányzik belőle; s a csöndes bánattal határozottság, humánus érzések párosulnak.

Mirjana Stefanović és Zvonimir Majdak nemcsak költői állásfoglalásukban, témaválasztásukban és hangjukban hasonlítanak egymásra, hanem abban is, hogy mindenkiben különböznek Petrovićtól, Timotijevićtől és Danojlićtól. Ez a két fiatal költő első kötetével (Mirjana Stefanović: *Voleti*, Zvonimir Majdak: *Tip na zelenoj livadi*) éppen csak jelt adott arról, hogy van, hogy él és ír. Csak ez a jeladás, egy tarka, villanó fény marad meg belőlük, illetve első kötetükből. Ezek a versek csupán a múltó pillanat lovasai. Vállalkozásukhoz szükséges volt a fiatalság önbizalmára, az élmények frissességére, arra a csodára, amelyet úgy hívnak: világ, s mely meg tudja döbbszöríteni az ifjúságot. Stefanović és Majdak versei ott születtek és ott élnek, ahol a fiatalok: az utcán, a korzón, moziban, strandon, iskolában, mulatságon, a szerelem kalandos ösvényein, „frajerok” között, sportpályán, vonatfülkében, munkaakción, tornateremben, nagyvárosok parkjaiban, bulvárjain, házak árnyékában. Magában az életben. De megálljunk! Mirjana Stefanović lányos bájosságán és Majdak rokonszenves pimasz fellépésén kívül van-e még valami ebben a két vékony füzetben, ami költészetüket jelenséggé teszi?

Kétségtelenül. Mégpedig eredeti jelenséggé. Éppolyan eredetivé, amilyen a fiatalságunk, a lelkesedés, a sokszor megdöbbszörítő nyíltszívűség, vidámság, vagy épp a legtöbbször érthető bánat, illanó fájdalom. De azt ne gondoljuk, hogy ezekben a versekben minden könnyed és könnyelmű. Mirjana Stefanović ajtócsapkodó, a boldogságtól majd szétfakadó lény, Majdak szemezése az utcalányokkal és komázása a bársonynadrágos jasszokkal nem egyedüli jellegzetességük. Stefanović verseiben a szeretet, az egészség, fiatalos erő, Majdaknál egy árnyalatnyi részvét, derű, kiapadhatatlan jókedv azok a pozitívumok, amelyek meg tudják teremteni és fenntartani költészetük arányosságát. Mindez egy teljesen szabad, nyelvben a zsargon elfogadásáig szabados, formában odavetett, kissé hanyag, de leginkább következetesen végigvezetett kifejezést, alakatlan alakot kapott. Kezdetnek sem sok, kísérletnek elég. Elég arra, hogy felhívja az olvasót és az irodalom figyelmét. S ha nem akarjuk észrevenni, hogy mindketten túlságosan sokat adnak a divatosságra, hatásra, tetszetősségre, ha elnézzük faragatlanságukat viselkedésben és felületességüket verselésben, akkor a két füzetet azzal az érzéssel tesszük le, hogy szerzőik megjelenése, költői felvillanásuk saját ifjúságunk élményeit, érzéseit idézi.

Furcsa ez az ősz a Parnasszuson. Bíbor hangok és rikitó kacaj töltik be a levegőt. A színek minden árnyalatát ráfestette az idő a szelek útjára. Csak egy hiányzik: a tökéletes szó, amely egyedül van, amely felemelkedik. Az ősz gazdagságából épp a legtisztább érték hiányzik. Vagy elveszett valahol, vagy még nem ért fel a hegyre.

1960 novemberében

Egy antológia, amely több annál*

Ivan Ivanji

A fiatalabb német költőnemzedékhez tartozó Hans Magnus Enzensberger *A modern költészet múzeuma* címmel megszerkesztette alighanem a legteljesebb antológiáját annak a költészetnek, amely nagyjából 1910 és 1945 közt egy új és egyedülálló fejezettel gazdagította a világirodalmat.

Úgy érzem, hogy ez a mondat meglehetősen patetikusan és fennköltén hangzik, s ezzel igazságtalannak tűnik Enzensberger antológiája iránt. Enzensbergernek ugyanis sikerült mentesítenie könyvét éppen ettől a hangnemtől. Mégis tény az, hogy egy kissé szólamszerűen hangzik az elismerés: a szerző úgy sorakoztatta egymás mellé kilencvenhat költő kiválasztott versét — tíz ciklusba osztva —, hogy a könyv sorai szervesen kapcsolódnak egymásba, olykor azt a látszatot keltik, mintha ugyanaz a kéz vetette volna őket papírra, tizenhat nyelven. Hihetetlen például, hogy Oskar Davičo *Gyermekkor* című költeménye milyen jól illeszkedik az öt megelőző és követő versek sorába. A *Gyermekkor* a *Pillanatok* című ciklusban kapott helyet Pessoa² *Születésnapja* és Milosz³ *Novemberi szimfóniája* között. A három vers úgy hat, mintha mindegyik egyazon poémá-

hoz tartozna. Enzensbergernek tehát sikerült egy furcsa, de megnyerő módon egymáshoz fűznie több igen hírneves és megannyi — erről is meggyőződött bennünket — méltatlanul mellőzött költőt. Könyve tehát nem egyszerű antológia, hanem — egyéni művészi alkotás.

De menjünk sorjában!

Bevezető esszéjében a szerkesztő azt állítja, hogy a „modern költészet” fogalma nem jó. Hogy mégis mit ért ez alatt, azt éppen ezzel a könyvvel akarta elmondani. Szerinte ma a világban egyaránt van „rossz tradicionalizmus” meg „rossz avantgardizmus”. Az előbbinek a hívei a hagyományok nevében támadják a modernizmust, „nem értve, hogy a modern is már a hagyományok egy része”. Az utóbbiak viszont epigonok, akik nem látják be, hogy az

* *Museum der modernen poesie*, Suhrkamp kiadása.

² Fernando Pessoa (1888–1935) portugál költő; életének nagyobb részét Afrikában töltötte.

³ Oscar Wenceslas de Lubicz Milosz (1877–1939) lengyel nemes, Litvániában született; családjáé még a múlt század vége felé Párizsban telepedett le, Milosz tehát francia költő.

ebben a könyvben adott költészetet egy lépéssel már túlhaladtuk, és semmi sem ment fel bennünket az alól a kötelesség alól, hogy mi is megtegyük ezt a lépést, legkevésbé az, ha olyanokra hivatkozunk, akik annak idején — idejekorán — megtették a maguk lépését. „A költészet folyamata” — mondja Enzensberger. „Az ebben a múzeumban képviselt költők 1910 és 1935 közt elérték az egyetértés igen magas fokát, ez eltörölte — mint addig soha — a költészet nemzeti határait, s a „világirodalom” fogalmának olyan erőt adott, amilyent azelőtt el sem képzelhettünk.” Szerinte azonban ez a hatás nem közvetlen, a költők nem utánozták egymást, gyakran nem is tudott egyik a másikról. „Ez költészeti világnyelv” — állapítja meg Enzensberger, majd odébb hozzáfűzi: „A költészeti világnyelv egységes. A nemzeti nyelvek ennek csak nyelvjárásai”.

Mivel nem sorolhatom föl az antológiában helyet kapott összes költőket és verseket, talán elég lesz, ha csak a jugoszláv, magyar, orosz és német költészetéről szólok. A miénket Krleža, Matić és Davičo két-két verse képviseli. (Krleža: *Vers a halott emberhez és Lángoló szél*; Matić: *Tenger és Holnap*; Davičo: *Gyermekkor és Szerelem*). A magyar költészetből itt találjuk Babits Mihály egy versét (*Mint különös hírmondó*), Illyés Gyula egy költeményét (*Falu az éjben*) és József Attila hét versét (*Éhség, József Attila, Hajnalban kel föl, mint a pékek, Talán eltűnök hirtelen, Állás nélkül élek, akár a madár, Aki szegény, az a legszegényebb, Jövendő férfiak*). Az oroszokat Hlebnikov két, Jeszenyin négy, Majakovszkij három verssel (de az egyik egy nagy részlet a *Felhő nadrágban* című poémából), Oszip Mandelstam négy és Paszternák négy verssel képviseli. Mivel német antológiáról van szó, ne csodálkozzunk rajta, hogy legtöbb benne a német szerző. A hozzáértő azonban könnyen megállapíthatja, hogy az antológia szerkesztőjét a fordítás nehézségeinek elkerülése vezette erre a megoldásra. A németek közül itt van Hans Arp¹⁾ (4), Gottfried Benn (7) Brecht (11), Georg Heym (4), Jakob van Hodis (2), Else Lasker Schüller (3), Alfred Lichtenstein (5), Rilke (2), Joachim Ringelmatz (2), Nelly Sachs (2), Kurt Schwitters (2), Ernst Stadler (2) és Georg Trakl (4).

¹ A neveket ábécé-sorrendben jegyeztem föl; zárójelben a versek száma.

A szerző nagyobbára következetes volt.

Észrevételre persze mindig van lehetőség. Íme például egy: Ha nem zárta ki ebből a csoportból Rilket, noha idősebb sokuknál, talán helyet kellett volna találnia Adynak is. Enzensberger azonban, számítva az ilyen megjegyzésekre, bevezetőjében hangsúlyozza, hogy valamelyik költő kihagyása vagy besorolása végtére is nem azt jelenti, hogy a szerző nem becsüli, illetve különösen értékeli. Ha valamelyik arra érdemes költő nem került az antológia lapjaira, annak az a magyarázata, hogy a szerkesztő nem akadt olyan versére, amelyet beilleszthetett volna az antológia szerkezetébe. Ez persze mentegőzős, de olyan meggyőzően hangzik, hogy nehéz elutasítani.

A fordítások szintje, természetesen, nem egyforma. Vannak kitűnő munkák, de silányak is. Ezt úgy igyekezett orvosolni a kiadó, hogy minden költemény fordításához mellékelte — kisebb betűtípusból szedve — az eredeti szöveget is. (A jugoszláv verseket Brita Titel és Miodrag Vukić közösen fordították, az egyik Matić-vers kivételével, melyet én ültettem németre. A magyar költeményeket Gosztonyi Sándor, Paul Kruntorad, Stephan Hermlin és Peter Hachs fordította.) Egyébként a fordítók száma tekintélyes. Az elterjedtebb nyelveken irt költeményeket közismert német költők fordították, mint Ingeborg Bachmann, Paul Celan, Stephan Hermlin, Karl Krolow, Hans Magnus Enzensberger, az antológia szerzője és mások.

A szerkesztő a könyv függelékében rövid, szellemes jegyzetekben akarta bemutatni az antológiába foglalt költőket. Sajnos, itt-ott — éppen a mieinknél is — soraiba pontatlanságok lopkodtak be; ezek ugyan senkinek sem ártanak, de nem is vallanak szolidásra. A jegyzetek mellett meglehetősen bőven ad a könyv bibliográfiai adatokat a felsorakoztatott költők műveiről, valamint németül kiadott verseikről.

A *modern költészet múzeuma* kétségtelenül sokkal több, mint izelítő egy korszak kiváló költőinek műveiből. Arra törekszik, hogy több ezer verssorral támassza alá szerkesztőjének azt a nézetét, amely — egy kicsit leegyszerűsítve — így fejezhető ki: „formalizmus nincs”. Noha ilyen gondolatokat idéz: „Zárd ki a valóságot, a való-

ság közönséges" (Mallarmé), „A költőnek egyetlen tárgya van — önmaga" (Reverdy), „A lírának nincs más tárgya, mint maga a lírikus" (Benn), Enzensberger azt állítja, hogy ez csak haragos válasz a kispolgári követelésekre. „A forma és a tartalom, a *poésie pure* és a *poésie engagée* közt csak látszólagos a viszály. Aki ilyesmibe bocsátkozik, annak külön okai lehetnek rá. A reakciók — bármilyen szabásúak is — szeretnék a formalizmust rabságra ítélni, a rossz avantgarde ideológiai palástot csinál belőle, ezzel leplezi a mondanivaló hiányát."

Érdekes, hogy az Enzensberger által kiválasztott kilencvenhat költő közül legalább harminchat kifejezetten baloldali harcos volt, s ezeknek a java el is esett a fasizmus ellen vívott harcban. Csupán egy volt a másik oldalon — Ezra Pound. Enzensberger ezt nem mondja ki, de érezhető, hogy erre is céloz.

Enzensberger mindenképpen bebizonyította, hogy egy antológia összeállítása nem abból áll, hogy tetszés szerint egymás mellé rakogatjuk a nekünk rokonszenves verseket. Lehet tőle tanulni.

Emlék-riportok*

Bori Imre

Az a nemzedék, amelynek Lőrinc Péter is tagja, fiatal korában, irodalmi érdeklődése esztendeiben azt tanulta, azt hallotta kortárs mestereitől, hogy az írásnak *életesnek* kell lennie. Hogy pontosan mit is jelentett szótárunkban ez a szó, ma már filológiai munka volna felderíteni. Sok arcú és sok értelmű volt, mint maga az élet, amit gyökerében hordott. Elfordulást jelentett a művészkedéstől, a művésziestől; az életet többre becsülve a művészetnél, a cselekvést, a harcot, az aktív életet jelentette, de még inkább az aktív irodalmat, amely a tömegek nagy megmozdulásaiban születve, minden különösebb alakítási szándék nélkül, de mindig frissen, az időszerűségek nyomába szegődve közölgjön igazságokat az emberekkel. Élményeikre az expresszió ütötte pecsétjét, mert nem gondoltak várni velük, nem érelték, mert az időszerűség nyomába szegődtek, nem félték az esetleges jelenségektől sem, a tények tényekként kerültek írásaikba, az emberek személy szerinti mivoltukban léptek az alkotásba. Nem lehet véletlen, hogy éppen ez a korszak teremtette meg a mai értelemben vett riportot, hogy e korszak és az ilyen törekvések klasz-

szikusa éppen egy világljáró riporter: Egon Erwin Kisch.

A riport az expresszió édesgyermeké: megírásához nemcsak nagy események kellene, bár ezekkel sem volt fukar a kor, hanem fürge megfigyelés, hajlékony szellem, az emberi beállítottság egy fajtája, amely megveti ugyan az írói műhelymunka kínos, sokszor pepecselő huzavonáját, de mindig irigyelte a kész nagy alkotást; megvetette az író klasszikus értelemben vett szerepét, de a maga munkájával annak eredményeit akarta ostromolni, mintegy annak helyébe akarta ültetni a magáét, amely *életes* jellegével több volt, időszerűbb volt, mint amaz, de kevesebb is, csak expresszió volt: több is, kevesebb is, mint az élet, amely foganta.

Lőrinc Péterben maradéktalanul megtaláljuk ezeket a vonásokat. Életműve kacérkodás a szorosabban vett szépirodalommal. Alig van alkotása, amelyben ne éreznénk a szépirodobbanásait, de alig találunk olyan eredményt, amelyet megnyugtatóan tudnánk besorozni ebbe a szellemi

* Lőrinc Péter: *Alakok*, Forum, 1960.

birodalomba. Regénye riport-regény (ezt is az ő fiatalságának kora teremtette meg!), elbeszélései riport-elbeszélések, de a történelemmel foglalkozó tanulmányai lépten-nyomon árulkodnak az irodalmi fogantatásról, szerzőjük szépirodalmi törekvéseiről is. Az expresszionizmus, az *életesség* megformálta az író-történész típusát. Ambícióban Lőrinc Péter is ilyen alkotót álmodott magáról, ám ezt a típust a maga írásaiban nem tudta maradéktalanul felrajzolni. De a történész-író típusa, a szépirodalom tisztább válfajainak örök vőlegénysége lépten-nyomon ott van alkotásaiban. Nem véletlenül éppen a riport lesz haza- és önmagára találásának műfajává. Természete eddig is a riport felé hajlított tollát, de tudomást venni erről nem akarva, a regényíró babérait szerette volna. Legújabb könyvében, az *Alakok*ban, mintha megtalálta volna írói önmagát: pontosan azt adta, ami írói természetének megfelelő, úgy írt, hogy csak arra a belső hangra hallgatott, amely eddig elnyomva titkos üzeneteket küldözgethette csupán éppen azokon a helyeken, amelyeket regénye, elbeszélései leggyöngébb pontjaiként ismerünk meg. Most ez a belső hajlam a riportban önmagára talált, a maga formáit fedezte fel, amelyeket maradéktalanul ki tudott tölteni minden nehézség nélkül. Ezért olvashatjuk az *Alakokat* zavar és zökkenők, a diszszonanciák bántó csengése nélkül, amelyek olyan zavaróan hatottak régebbi alkotásaiban.

„Expresszionista festő-barátaim nem modell után dolgoztak, csak megnézték az életben típusaikat, megélték, magukba szippantották őket, és magukból, megéltén vetették ki azután ezeket az alakokat — figurális kompozícióba éretten — a vászonra, a mások életének nyugtalanítására! Expresszionista voltam világéletemben magam is. Mert soha senkinek nem volt a valóságban oly intenzív élete, mint halottaimnak — belémhullottan! Ott kavarognak mindmáig és nyugtalanítanak, betegítenek, új életre keltenek...” Az író könyve utószavában, amely egyszerre búcsú és új művek beharangozója is, mondja el ezeket a gondolatokat, a maga módszerét, a maga könyvét oly pontosan jellemezve. Az író, mintha pótolni akarná az elmulasztottakat: múltjáról, amely csak a mi szemszögünkben múlt, de amely nem is olyan régen még véres jelen volt, beszél expresszionista frissesség-

gel és újabb élményeiről a riport ama kereteiben, amelyeket Lőrinc Péter íróága teremtett meg a maga mondanivalóinak. S ha rokonszenvünket nem megosztva, hanem maradéktalanul a rebrói riportokra ruházzuk, és kevésbé sikerülneek tartjuk azokat, amelyek az emlékezésről szólnak, tulajdonképpen nemcsak önmagunkra, hanem az íróra hallgatva is tesszük, ugyanis az *Iskolai sötét folyosók* cím alatt összefogott írások nemcsak tematikájukban nem tartoznak szorosan a könyv derekát képező részekhez, hanem megírásuk módjában sem. Ezekben Lőrinc Péter régi kereső-kedvének áldozott, de nem talált élményeinek megfelelő formát: ezekben szépiró akart lenni. Java írásában riporter csupán, de éppen ekkor tud legmagasabbra jutni — itt ostromolja legsikeresebben örök álmát: a szépirodalmat.

Legsikerültebbnek tartott klinikai írásaiban kóreseteket mond el az első olvasás láttatásában. De Lőrinc Péter nem orvos és írása nem szak-közlemény, hanem emberi sorsok gyűjtő-medencéje, s így a klinikai esetek sem orvosi szemmel látottak, hanem az írónak egy olyan sajátos területét jelentik, amelyekből a klinikai eset át tud csapni emberivé. Thomas Mann volt a nagy mestere a klinikai esetek ilyen sarkításának, árnyalásának, ő tudta a betegségből az egészséges élet olyan remekeit megalkotni, mint amilyen a *Varázshegy* vagy a *Doktor Faustus*. Lőrinc Péter is felfedezte a klinikai levegőnek ezt az irodalmi munkásságra oly áldásos sajátosságát, megérezte azt a nagy lehetőséget, amely témáiban rejtőzik, ami a kórház izolált „rondabugyrában” annyira pápírra, író tollára kívánczik.

Ez pedig az élet, szinte az és olyan, ahogyan a modern író megláthatja és megmutatja. Lőrincet elsősorban nem az „odabenti” élet érdekli, hanem a kinti, az emberi, az egészséges, mint ahogy riportjainak sem kerete fontos számára; nem a műfaj a maga tisztább formájában, hanem a benne megbúvó lehetőség, amely a nem riporteri szándékkal feléje közeledőt mentesíti minden alakítási, műfaji problematikától. Lőrinc szépiróként az elbeszélés, vagy a regény csiszolt, megmunkált formáival nem juthatott volna el mondanivalóiáig: eddigi szépirói tevékenységének ugyanis éppen az irodalmi forma volt az akadályozója, erre kellett figyelnie, nem pedig mondandójára.

A riport az író fentebb említett „kettőzésének” tág teret tud biztosítani, mert nem kötelezi az író formai szempontból szinte semmire. Csevegés, elmélkedés, történelem, értekezés, visszaemlékezés, elbeszélő részek és vázlatos mondatok, a maga gondolatai és hőseinek sorsfordulói, múlt és jelen, klinikai specialitások és a falakon kívül zajló élet változásai — ezek bukkannak fel Lőrinc írásaiban, s nem külön-külön, hanem együtt, egymást váltogatva, egymásba kapcsolva, összehatásukban pedig gyakran az izgalmas, friss, eleven életéről szólva ennek benyomását váltják ki az olvasóban.

A közlés így elért frissességében, többsíkúságában, az időszerűsítés egy-két telitalálatában mutatkoznak meg Lőrinc írásainak erőnei, az az érdekesség, amely olvasmányossá, élvezetté tudja tenni írásainak javát. Természetesen meglátszik ezeken az írásokon is a műgond hiánya, érezzük bennük a lazaságnak egyfajta nemét, amely nemcsak stílusán, nyelvén mutatkozik meg, hanem vonalvezetésén, az ábrázolás módján is. A csevegés, amely a klinikára szorultak életét kítölti, magával ragadja az író is, aki nem keresi ennek „adagolási” mértékét, s gyakran ez a maga ellentétébe csap át írásaiban: ezt a hangot, ezt a modort néhány lapján szerencsésnek tarthatjuk, vannak azonban oldalak, ahol fárasztanak, ahol szinte sóvárogjuk az írói mértéktartást, a fegyelmet, az ábrázolás nemes formáit.

A világ ugyanis, amelyről Lőrinc beszél, izgalmas kérdéseket, írói feladatokat tartogat. Ha csak könyve központi írásáról, a *Két partizán meg a harmadik* címűről szólunk is, felviláncolhatjuk Lőrinc kérdésfelvetésének, írásai természetének, világa frissességének arányait is. Lőrinc e könyvben található alkotásai ugyanis éppen ebben az írásban mutatkoznak meg legelőnyösebb vonásaikban, ez tartalmazza a legtöbbet abból, amit összefoglalóan elmondhatunk az íróról és könyvéről.

„De ha igazi író s nem csupán a harci történelmet, hanem a partizán további életét is megírná, életének további alakulását... ha ezt a további alakulást éppen a partizán-élet indította meg? Találna-e ebben, az ilyen regényben, novellában újat, művészi? Abban — amit eddig, sajnos, senki sem mert tollára venni még!?”

Íme az izgató kérdés, írói feladat, a meglátás, Lőrinc írói kedvének hangütése. Ami Lőrinc írásaiban erény: a kérdések, emberi sorsok meglátása, sőt a hősök elének állítása is, ebben az írásában talán leginkább tündököl, de hibái is itt mutatkoznak meg legkézenfekvőbben. A kritikus pillanatokban, amikor vonalvezetése, csevegése eljut addig a pontig, amikor már az írói „ember-teremtés” nagy pillanata kell, hogy bekövetkezzék, keze lehasnyatlik, a toll mintegy kiesik kezéből, s amikor újra felveszi, már a tanulmányíró Lőrinc szól meg, írása pedig a riporter eszközeivel megírt tanulmányválik irodalmi hőskről, arról a nagy lehetőségről, amit az élet vagy a klinika fel tud kínálni az alkotónak.

Felvetett kérdésére feleletül emberi sorsok, arcélek galériáját sorakoztatja fel. S mert a riportert is tud teremteni, hősei élnek, de mindegyikből, különösképpen pedig írása központi alakjából, Józsa-ból hiányzik az a plasztikusság, amit alakjainak csakis a vérbeli szépíró tud kölcsönözni. Egy nagy regény nagy témája csendül itt fel Lőrinc Péter tolla nyomán, a pozitív hőssel találkozunk, akinek életrekelése talán a legnagyobb szabású írói vállalkozás lehetne. De Lőrinc Péter itt sem alkot, hanem elmélkedik, mintha nem tudna önmaga és a hős között választani, s úgy tűnik, mintha egy meg nem írt regényről írna tanulmányt:

„Hogy Józsa nem mély ember talán?! Az bizonyos, de a mélység csak gátja lenne aktivitásának. Józsa nem ér rá töprengeni, mert villanásszerűen, intuitíve, rátapogat a dolgok gyakorlati lényegére, arra, amire éppen szüksége van, hogy azt azonmód felhasználhassa a társak javára. Józsa, a született aktív ember, maga az aktivitás, a segítő kéz, Józsa a társaslény, az igazi arisztokratikus „zoon politikon”. Maga a kollektivitás.

Józsa legmélyebb ellentététem, az az ember, akire valamikor vágytam, aki valamikor magam szerettem volna lenni; nem a betű, de a hang embere, még ma is fájón emlékszem akkori önelemzéseimre: a betű betegének vég nélküli belső csatájára, nem az elmélyedés, de a cselekvés embere, az akciós tömegember, az általános „primitív”, aki mindent tud, mindent lát, mindent győz, s akinek, hacsak aktív, tevékeny lehet, mindegy: egy ország villamossági iparát vezeti-e, avagy a

bőrzacsokót rázogatja a közösség javára...”

Még ebben az írásban, a befejező sorok között olvashatjuk: „Te azért mész, hogy megfigyelj...” S ha van erénye Lőrinc Péter könyvének, akkor azt megfigyeléseiben és nem megvalósulásaiban fedezhetjük fel. Megfigyelései nyomán emberi sorsok villannak meg a szemünk előtt: Lőrinc Péter elmékedéseinek alanyai, s ezek izgal-

masabbak, érdekesebbek, mint amit az író elmond róluk, hiszen teljessé csak az olvasó továbbszövő, kiegészítő munkája nyomán lesznek, szinte felébrésztli az olvasóban a szépíróság vágyát. De ez a vágy, az íróban, bár állandó jelenlétét figyelhetjük meg, nem tud formát ölteni, ezek a riportok ezért lettek riportokká és nem váltak elbeszélésekké, szépprózává, mit hősei igényben magukban hordanak.

A kapitalista társadalom gazdasági fejlődése

Burány Nándor

Marx *A politikai gazdaságtan bírálata*hoz című művének előszavában írja: „Az általános eredményt, melyhez jutottam és amely, miután rájöttem, tanulmányaim vezérfonala lett, röviden ekképpen lehet megfogalmazni: Életük társadalmi termelésében az emberek meghatározott, szükségszerű, saját akaratuktól független viszonyokba, termelési viszonyokba lépnek egymással, amelyek anyagi termelőerőik meghatározott fokának felelnek meg. E termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági szerkezetét, azt a reális alapot, melyen egy jogi és politikai felépítmény emelkedik...”

Marx persze nemcsak eljutott ehhez a felfedezéshez, a *Tőkében* feltárta a kapitalista társadalom fejlődésének törvényszerűségeit. A liberálkapitalizmus korszaka volt ez, a monopóliok éppencsak jelentkezni kezdtek. Századunk elején eztán Rudolf Hilferding *Finánc-tőke* című könyvében az elhatalmasodó bankok, részvénytársaságok gazdasági szerepéről ad értékes elemzést.

Lenin *Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb szakasza* c. ta-

nulmányával iskolapéldáját adta, hogyan lehet még olyan aktív forradalmi tevékenység mellett is lelkiismeretesen tudományos munkát végezni. Több, mint háromszáz közgazdasági könyvet és tanulmányt olvasott el csak a külföldi irodalomból, hogy a bő adatgyűjtés, felsorolás és táblázat-elemzések után levonja a törvényszerűségeket.

A kapitalista társadalom újabbkori gazdasági jelenségeinek elemzésével is több marxista közgazdász foglalkozik. Mi most Paul Sweezynek *A kapitalista fejlődés elmélete* c. könyvét akarjuk ismertetni.

Mindenekelőtt néhány szót az íróról: Paul Sweezy a harvardi egyetem tanára, közgazdász, marxista. Az ingadozás évei után a harmincas évek gazdasági válságai hatottak rá döntően: úgy látta, hogy ezek igazolják Marx gazdasági elméletét. Utána több munkája megjelent, és ma Maurice Dobbal együtt a „nyugati világ” legismertebb közgazdásza.

Könyvének egyik fő érdekessége, hogy nem elégszik meg a marxista örökség népszerűsítő, leíró átdolgozásával. Őt, hogy úgy mondjuk, nem Marx

elmélete érdeklí, hanem elsősorban a mai kapitalista társadalom gazdasági fejlődése, a fejlődés törvényszerűségei. Mivel úgy látta, hogy ezt a fejlődést csupán a marxista közgazdaságtan eszközeivel lehet sikeresen megmagyarázni, Marx gazdasági elméletéhez fordult.

Sweezy négy részre osztotta könyvét: az első részben — *Érték és érték-többlet* — a polgári közgazdászokkal vitázik, a második részben az akkumuláció kérdéseit elemzi, a harmadikban a válságok jönnek sorra, itt foglalkozik Bernstein, Tugan-Baranowsky, Konrad Schmidt, Kautsky, Boudin, Rosa Luxemburg, Henryk Grossman és mások álláspontjával. A negyedik rész, az *Imperializmus*, a mű legérdekesebb része, ám, különösen az utolsó fejezetekben, nem mentes a tévedésektől. Ez részben azzal magyarázható, hogy a mű még 1942-ben jelent meg.

A polgári közgazdászok, és nemcsak a közgazdászok, tudományos kutatásaikban mindenáron függetleníteni akarják magukat a társadalmi viszonyoktól, mintha azok örökké tartóak lennének, és nem lehetne, meg nem is kellene hatni rájuk. Sweezy szembe száll ezekkel az álláspontokkal. Ezt mondja: „Tévednénk, ha azt állítanánk, hogy a modern közgazdász egyáltalán nem foglalkozik — a termelésről szólva — a társadalmi viszonyokkal. Ellenkezőleg, kutatásának állandóan társadalmi jellege van”. Meg is mondja mindjárt, miért téves a polgári álláspont: „Még fontosabb, hogy az ilyen álláspont alkalmatlanná teszi a modern közgazdaságtant nagyobb feladatra, arra, hogy megvilágítsa a gazdasági elemek szerepét az ember és ember közötti viszonyok összességében, pedig éppen ezek alkotják azt, amit társadalomnak nevezünk”. Tovább: „Ezért úgy döntöttünk, hogy elhagyjuk az elismert doktrinákat, mert meggyőződünk, hogy nem adnak hasznos eredményeket, és ezért kutatjuk a gazdasági problémák tanulmányozásának egy másik módját, azt a módot, amely Marx Károly nevéhez fűződik”.

Nem is marad meg csupán a gazdasági kategóriák elemzésénél, inkább hangsúlyozza, hogy az etikai és jogi felépítmény sem elemezhető a gazdasági alap kimerítő ismerete nélkül. Íme miért: „Azok, akik azt hiszik, hogy a kapitalista formák természetes és örök formák... mint a társadalmi viszonyok igaz képét fogadják el ezt a látszatot. Ezen az alapon emelkedik

az etikai és jogi elemek egész fölépítménye, amely egyúttal arra szolgál, hogy igazolja a meglévő rendet, és hogy az ember magatartást és szerint szabályozza. Csak az áruterelés kritikai elemzésével, olyan elemzéssel, amely a felszíni formák alatt az ember és ember közti viszonyok lényegéig hatol, csak így tudjuk világosan átlátni a kapitalista igazságosság és a kapitalista törvényesség történelmileg relatív jellegét, úgyszintén csak ilyen elemzéssel láthatjuk a kapitalizmus történelmi jellegét.”

Mint említettük, a könyv első nyolcvan oldala az érték és érték-többlet elemzésével foglalkozik. Az első két fejezet általánosságokban tárgyalja a használati érték és csereérték, az árak fogalmát, sorra kerül itt a konkurrenciá szerepe, a kereslet hatása stb. Az első rész harmadik fejezetében aztán konkretizálja, az érték-többlet elméletét a kapitalista társadalomra vonatkoztatva tárgyalja.

Marx bírálói minduntalan hézagokat keresnek elméletében, hogy ezeket felduzzasztva, megdöntsék tanítását. Kihasználják Marx többször alkalmazott absztraháló módszerét is. A profitráta kiszámításánál alkalmazott absztrakciókkal néhány közgazdász nem ért egyet. Sweezy szembe száll velük: „Ebből azonban nem szabad arra következtetni, mint ahogy azt Marx bírálói teszik, hogy el kell vetni értékelméletét, és hogy helyébe új alapot kell keresni a tőkés rendszer elemzéséhez. Teljesen megengedhető, hogy feltételezzünk egy olyan tőkés rendszert, amelyben a tőke szerves összetétele mindenütt egyenlő, tehát hat benne az értéktörvény, és így vizsgáljuk ennek a rendszernek a működését.”

A tőkehalmozásról szóló részt a fizikokrata Francois Quesnay elméletének bemutatásával kezdi, kinek *Tableau Economique*-jét Marx oly nagyra becsülte, és később maga is átdolgozta.

A laikusnak sem kell megijednie, a könyv nyelve, stílusa, Sweezy módszere fokozatosan vezeti be az olvasót az akkumulációs folyamatok bonyodalmaiba.

A második lépés: az akkumuláció gyökerei. Itt kíméletlenül leszámol az úgynevezett „önmegtagadás-elmélet” képviselőivel. Ezek szerint a tőkés azért képes akkumulálni, tőkétjét folyton növelni, mert „szorosabbra húzza a nadrágszíjat”, vagyis a távolabbi házson reményében megvonja szájától a falatot. Ennek az elméletnek első kép-

viselője Nassau W. Senior volt, és már Marx kimutatta állításainak tarthatatlanságát.

A felhalmozási folyamatba itt kapcsolódik be a munkanélküliek seregének problémája. A tőke felhalmozás és az ezzel járó egyre nagyobb fokú automatizáció ezt is magával hozza.

Sweezy nagy figyelmet szentel a profitráta süllyedési tendenciája vizsgálatának. Vázolja Marx nézeteit, majd az ellenkező hatású tényezők felsorakoztatása után, megadja a törvény bírálatát is. „Semmi kétség — írja —, hogy a tőke szerves összetételének emelkedéséről szóló feltevés helyénvaló. Azonban helyénvaló-e ugyanakkor a másik feltevés az értéktöbbletráta állandóságáról?” Néhány oldallal később ilyen választ ad: „E könyv írója azt hiszi, hogy ez az álláspont nem állja meg a helyét...”

Ő ugyanis úgy gondolja, hogy a tőke szerves összetételében és az értéktöbbletrátában beállott változásoknak egyetlen a jelentősége.

A profitráta süllyedési tendenciájával foglalkozik a *Szocializmus* tavalyi 6. számában Miladin Korać is. „Egy rövid megjegyzésben kitér Sweezy álláspontjára. Íme mit mond róla: „Paul Sweezy nem vette számításba a relatív értéktöbblet termelésének ezeket a határait, és így Marx bírálóinak azzal a csoportjával társult, akik szerint a tőke szerves összetételének emelkedésével növekszik az értéktöbbletráta is, ezért nem tudni, hogy a két tényező közül melyik határozza meg a profitráta mozgási irányát. Szerinte mindkettő egyaránt fontos, és úgy gondolja, hogy Marx meghatározása a profitráta süllyedési tendenciájáról nem elég meggyőző. Ezért Sweezy megpróbál önálló magyarázatot adni. Ez azonban majdnem azonos azzal, amelyet még A. Smith adott.”

Marx a gazdasági válságok okait elsősorban a profitráta süllyedési tendenciájában és a széles tömegek elégtelen fogyasztásában látja. Később több elmélet alakult ki a válságok okairól. Egyesek a gazdasági válságokban látták a tőkés társadalom elkerülhetetlen bukását. Bernstein is, akit Engels életében „általában ortodox marxistának tartottak”, Engels halála után megkezdte revizionista mozgalmát, „mely már örökké nevéhez fog fűződni.” Ő volt az első ismert marxista, aki revideálni akarta Marxot. Sweezy pedig most részletesen ismerteti a revizio-

nizmus körül kialakult vitát. Könyvében megismerkedhetünk Kautsky, Cunow, Konrad Schmidt szerepével. A két háború közti áramlatokat három csoportra osztja: az elsőbe a szocialista-demokrata pártok tartoznak, reformista törekvésekkel, a másodikba a szovjet bolsevistákat sorolja, a harmadikba pedig azokat, akik megmaradtak a kapitalizmus önmagától való, elkerülhetetlen bukásáról szóló elmélet mellett.

A problémák, melyek körül a századfordulón olyan nagy hévvel lobbant fel a vita, még ma sem találtak abszolút megoldást. A mi álláspontunk ismert. A könyvnek ez a negyven oldalnyi anyaga, éppen a problémák időszerezése miatt, rendkívül érdekes olvasmány.

Az imperializmust tárgyaló részben kétségtelenül a *Fasizmus* című fejezet a legsikerültebb, legalaposabban kidolgozott. Innen még csak egy idézetet veszünk; ha egy kicsit terjedelmesnek tűnik is, még nem egészen időszerűlen, és noha idestova húsz évvel ezelőtt íródott, fényt derít a tőkés társadalom egyik-másik mai ellentmondására.

„Eszerint a tőkés társadalom fő ellentmondása a gazdasági pangásban van, aránylag alacsony színvonalú termelés, tömeges munkanélküliség. A fasizmus éppen azért került hatalomra, mert a kapitalizmus nem tudta leküzdeni ezt a helyzetet. Mihelyt magához ragadta a hatalmat, a fasizmus bebizonyította, hogy eltünteti a munkanélküliséget, és nagy méretekre növeli a termelést. A kapitalizmus ellentmondása abban van, hogy képtelen a termelőeszközöket kihasználni a termelők társadalmának szélesedő életfolyamatában. Bizonyos esetekben ez pangásban és munkanélküliségben jut kifejezésre, azaz a termelőerők nagy részének ki nem használásában. Más esetekben viszont abban, hogy a termelőerőket külső expanzió céljaira használják. Pangás és munkanélküliség az egyik oldalon, militarizmus és háború a másikon... A fasizmus tehát nem adta semmilyen bizonyítékát annak, hogy képes úgy leküzdeni a pangást és munkanélküliséget, hogy az anyagi és emberi eszközöket a néptömegek számára szükséges használati értékek növelésére fordítaná. Ellenkezőleg, kezdettől fogva a világ újrafelosztására szolgáló imperialista háború előkészítésére fordította eszközeit.”

Társadalmi fejlődésünk megkívánja, vagy ha úgy akarjuk, lehetővé teszi, hogy az ember, a munkás, az alkotó és irányító bizonyos közgazdasági ismeretekkel rendelkezzen. Végeredményben, ez a jelenség is a termelőerők fejlettségi fokára vezethető vissza. A termelőeszközök fejlődésükben rendkívül magas színvonalra emelkedtek. A szocializmus világfolyamat, világjelenség. Az ember egyre önállóbb,

teljesebb, sokoldalúbb, emberibb életet élhet. Legalábbis ezek az évezredek törekvései ma közel állnak a megvalósításhoz. Sweezynek ez a könyve — az utóbbi időben nálunk fordításban megjelent közgazdasági könyvek között egyike a legjobbaknak —, más tudományos értéke mellett, és tévedései ellenére is, sikeresen kapcsolódik bele a teljesebbé válásnak ebbe a folyamatába.

A TEJÚTON SEM SÉTÁLHATUNK MÁR KOCKÁZAT NÉLKÜL

November 6-ától kezdve a zágrebi *Vjesnik* minden vasárnapi száma egy-egy Krleža írást közöl. Négy cikk fekszik jelenleg előttünk, témáik: Ljubo Babić, a festő, Jules Supervielle, Jean-Paul Sartre és *Beszélgetés a rakétákról*. A címek eleget mondanak, fölösleges hangsúlyozni, hogy a cikkek tárgyköre rendkívül változatos. Viszont arra sincs szükség, hogy bizonygassuk: mégis valamennyit egybefűzi a stílus és legvérmesebb írónk intellektuális heve. Akár egy művészi forma, akár egy nekrológ-szerű arckép vagy a modern remények és törekvések elemzése a cikk tárgya, mindenképpen és örömmel ismerünk rá Krleža szárnyaló írásmódjára.

„Napról napra több a rakéta, úgy szaporodnak, mint a kisvárosi villamosok. Csengetnek, csörömpölnek, jelzéseik egyre hangosabbak. Kant idillikus, moralista „csillagos ege” lassanként egy megszokott autóúttá változik. Az ember nem merészkedhet már kockázat nélkül holmi költői sétára a Tejútra. Minden pillanatban kupánvághatja egy majmokkal meg egerekkel, kutyákkal, bacilusokkal vagy robbanóanyaggal teli bádognakanna...”

Igy, tréfával felel Krleža egyik énje a másíknak, amely a műszaki fejlődést képviseli. Ljubo Babićról írott *Költői napló*-jában, nagy hévvel, így ír:

„A józan fölismerés pillanatainak megrázó élményei közepette Babić képei lázas vallomássá olvadnak a mi művészi tájunkon, amely nagyon is messze fekszik a nagy képzőművészeti törekvésektől. (...) Fehőinek szimbolikája, sötét megvilágításainak melankolikus fátyla, halk festői mondanivalója hűséges árnyként kíséri nyomon a réteken át a süketnéma gyermekek hullaházáig, amely első képzőművészeti akadémiánkká alakult át.”

Supervielle francia költőről, nemrégben bekövetkezett halála alkalmából, a jól tájékozott ember biztonságával ír Krleža. Merész párhuzamokat von, amelyek nemcsak széleskörű ismeretekről, hanem hamisítatlan publicisztikai tehetségről is tanúskodnak. Jean-Paul Sartre-hoz intézett üdvözlő beszédében a játékosan felfogott és rabulejtett pillanatot örökíti meg a krlezai stílus.

„A társadalmi és kulturális viszonyok napról napra mind dinamikusabban változnak nálunk — intézi szavait Sartre-hoz —,

másrészt viszont a dolgok nem fejlődnek olyan gyorsan, hogy átadhathánk magunkat az ábrándoknak, hogy véglegesen elszakadtunk a nyomorúságtól és az elmaradottságtól. Engedje meg, hogy ezt egy közönséges példával illusztráljam. Az épület, amelyben találkoztunk, a Jugoszláv Akadémia épülete. A horvát nép építette egy nemes szellemű püspök-mecénásának segítségével, egy nemzeti alapokon lefolytatott és háromezer aranyat hozó gyűjtésből, kilencven esztendővel ezelőtt, amikor a Balkánon még egyetlen független állam sem volt.”

Krleža egyetlen mondattal a valóság talajára helyezi az alkotás szabadságáról készülő vitát, a valóság azonban nála sohasem mentes teljesen némi pátoasztól.

Az első négy cikk rendszeres megjelenése joggal kelti bennünk annak a reménynek az érzetét, hogy Krleža tehetségének egy új sorozata valósul meg szemünk előtt.

SZERB-MAGYAR SZÍNHÁZI KAPCSOLATOK

Folyóiratunkban többször foglalkoztunk már a délszláv-magyar kulturális kapcsolatokkal; legutóbb Bori Imre összefoglaló tanulmányát közöltük a magyar és jugoszláv irodalom közötti kapcsolatokról. Ezúttal azokról az összeköttetésekről számolhatunk be, amelyek a múltban a színművészetben álltak fenn a két nép között.

A noviszádi *Dnevnik* című napilap újévi számában Luka Dotlić ismerteti a szerb-magyar színházi kapcsolatokat. Az első érintkezések nyomai a XVIII. század végéről valók. 1790-ben felhívást tettek közzé egy pesti magyar színház létesítésének ügyében. A felhívás aláírói között találjuk Andrija Popović szerb nemzetiségű polgárt is.

Az első szerb vonatkozású színdarab, mely magyar színpadon előadásra került, Balogh István *Csernyi György avagy Belgrád megvétele a törököktől* c. műve volt. A darab bemutatóját 1812. szeptember 14-én tartották Pesten. A női főszerepet Déryné alakította. A *Csernyi Györgyön* kívül több szerb vonatkozású színművet is bemutattak a magyar színházak. Sőt egyes darabokat magyar színészek szerb nyelven adtak elő. Joakim Vujić, akit a szerb színház megalapítójának tartanak, Kotzebue egy darabjának előadását rendezte; a darabban szerbek mellett magyar színészek is játszottak. Az előadás tiszta jövedelméből Vujić a magyar színházi társaságnak is juttatott.

A budapesti Nemzeti Színház alapítói között több szerbet is találunk, s a *Magazin* c. szerb nyelvű folyóirat a színház megnyitását verssel üdvözölte.

Gavra Janković földbirtokos, aki segítette a noviszádi Szerb Népszínház megalapítását, az aradi magyar színház megteremtésén is fáradozott, több szerbvel együtt.

A pesti *Magyar Sajtó* c. lap 1862 elején közli Svetozár Miletić, Jovan Jovanović Zmaj és mások felhívását a Szerb Népszínház megalapítására. Ugyanabban az évben írja a *Srbski dnevnik* c. lap, hogy a budai Népszínház két előadást adott a Szerb Népszínház javára. Azidőtájt és később is több magyar színműíró ad engedélyt darabjainak szerb nyelvű előadására — sokszor lemondva a tiszteletdíjról is. Közöttük találjuk Csiky Gergelyt, Szigligetit, Jókait stb. Csiky például 1888-ban Szabadkára utazott, hogy megtekintse a maga és Szigligeti egyik darabjának szerb nyelvű előadását.

A Szerb Népszínház 1861-től 1914-ig húsz magyar szerző 39 színművét mutatta be. Szigligeti Szökött katonája és Szigeti Vén bakancsos és fia, a huszár c. műve negyvenhárom évig volt a Szerb Népszínház műsorán. Tóth Falurossza c. népszínművét huszonkilenc évig játszották a szerb színészek.

Sok szerb író színművét fordították magyarra, s játszották magyar színpadon már az első világháború előtt, többek között Nušić és Trifković darabjait is.

A Nemzeti Színház fennállásának 50. évfordulója alkalmából a Szerb Népszínház folyóirata, a *Pozorište*, cikkben köszöntötte az ünnepeltet, s a pesti ünnepeken Antonije Hadžić képviselte az újvidéki szerb színházat.

Cikkének végén Dotlić magyar lapvéleményeket idéz a szerb színtársulatok játékaról. Az *Arad* c. lap a *Djuradj Branković*ről, az *Újvidék*, a *Bácskai Ellenőr*, a zombori *Bácska* és a *Zombor és Vidéke*, a *Nagybecskereki Hírlap* többször írtak elismeréssel a szerb színház előadásairól. Amikor egyesek kifogásolták, hogy a *Bácska* a szerb színház előadásairól is tudósít, a lap szerkesztősége válaszcikkében ezt írja (1904-ben): „A művészetben nincsen nemzetiség!... a művészet szellemi táplálék, s bármely országban serkent is, közös kincse minden olyan művelt embernek, aki tudja, mi a szép”.

DIJAK ÉS BOTRÁNYOK

A hazai újságok is részletesen megemlékeztek arról a botrányról, amely a nagy francia irodalmi díjak odaítélése után keletkezett. Vintila Horiáról, a Goncourt-díj nyerteséről kiderült ugyanis, hogy a román Vasgárda tagja volt, a Fémina-díj nyertesének, Louise Bellocqnak a *La Porte retombée* (Az ajtó újra becsukódott) írójának „sikere” pedig arra készítette a bírálóbizottság egyik tagját, Beatrix Becket, hogy — a könyv állítólagos antiszemita állásfoglalásai miatt — benyújtsa lemondását.

A díjkiosztási ünnepélyek tehát nem mondhatók zavartalannak, különben is az az érzésünk, hogy a világszerte ismert irodalmi díjak odaítélése egyáltalán nem mondható szerencsésnek. Az *Arts* — még mielőtt Horia előlete kiderült volna — ugyancsak kedvezőtlenül írt a könyvről, megállapította, hogy nem más, mint egy múltba néző szellem ötlettelen, unalmas tákolmánya. Az író kiagyalt holmiféle ovidiusi naplót, csakhogy bebizonyítsa: az emigrációnak is megvan a maga jó oldala — számára egyengeti az istenhez vezető utat. Hogy milyen lehet ez az út az az isten, amely „száműzetésben született” (a regény címe: *Dieu est né en exil*), nem nehéz kitalálni, ha tudjuk, hogy Horia önmagát képzelte Ovidiusnak, és az *Ars Amatoria* költőjére kente a maga lelkiismeretfurdalásból eredő, érzélgős, istenfélős gondolatait.

Louise Bellocq regényének ismertetéséhez nem kell gúnyoros hangot megütnünk, noha — ez sem más, mint egy közepes képességű író szerencséjének bizonyítéka. A *La Porte retombée* bírálói — úgy látszik, más dicsérni valójuk nem akadt — az írás dokumentáris értékét helyezik előtérbe, s megállapítják, hogy lelkiismeretesen ábrázolja a francia vidék polgárságának bukását. Louise Bellocq Bordeaux-ból származik, regényében ezt a vidéket írja le. Egy tönkrement család jön össze az ősök dobrakerülő otthonában. Ezt az alkalmat használja föl az író, hogy leírja a család tagjait, viselkedésüket, beszédmodorukat, életútjukat.

Dominique Rollin is ír Louise Bellocq könyvéről. Rollin is tagja volt a Fémina bírálóbizottságának, és védelmébe veszi az írónót. Egy Dosztojevszkij-idézetrel védi Louise Bellocqot, s megállapítja, hogyha Dosztojevszkij Raszkolnyikov fejébe ültethette ezt a gondolatot: „Mégis, ez a féreg (a meggyilkolt öregasszony) emberi lény volt”, miért ne gondolhatná a Féminaregény egyik hőse: „Azok a lengyel meg osztrák gettókbán élő piszkos, undok, talán gyűlöletet érdemlő férgek is emberi teremtések voltak!”

A regény hiteles szövege nélkül azonban nehezen tudnánk dönteni. Mindenesetre megkönnyebbüléssel olvasunk a Renaudotdíjról, amelyet Alfred Kern nyert el *Un bonheur fragile* (Törékeny boldogság) című könyvével, noha a kritikusok azt állítják, hogy a díj elkésett, mert Kern múlt évi regénye jobb volt, sőt olyanok is akadnak, akik a díj odaítélését hibának mondják, ha figyelembe vesszük Claude Simon és Henri Thomas legújabb alkotásait. Kernnek azonban legalább annyi előnye van, hogy egy ártatlan és ártalmatlan könyvet írt, és személyének, múltjának tisztaságához nem fér kétség — ha feltételezzük, hogy elzászi létére semmit sem csinált Heidelbergben, ahol — így mondja hivatalos életrajzírója — azért húzódtott meg, nehogy a német hadseregbe kényszerítsék.

TISZTGYÁR? SZEMÉTTYÁR?

Sokan olvasták fordításban is Hans Helmuth Kirst 08-15 című regényét, és — valószínűleg elcsodálkoztak a seregestől megjelent újságcikkeken, amelyek a hitlerizmus napjainak kaszárnyaéletét kifigurázó könyv nagy sikeréről szólnak, noha a regény — amellett, hogy csúfolódott, csipkelődött — egy kicsit kevélykedett is a hagyományos porosz katonabecsület fölhánytorgatásával.

Robert Neumann most a *Die Zeit*-ben Kirst új regényéről ír. Megállapítja, hogy eddig maga is osztotta a fentebb említett kételyeket H. H. Kirstről, most azonban, a *Fabrik der Offiziere* (Tisztgyár) megjelenése után revideálja álláspontját. A *Tisztgyár* ugyanis — Robert Neumann szerint — végigmondja azt, amit a 08-15-nek kellett volna, és talán akart is kifejezni: a hitleri és az igazi katonai erények közötti szakadékot.

Kirst — amikor olyan idők jártak — maga is náci volt, később azonban — amikor változtak az idők — nyíltan hamut hintett a fejére, és kigúnyolta régi ideáljait. A látszat arra mutat, hogy új regényében sokkal tovább ment, nem elégszik meg a bűnbánattal, hanem ítéletet hoz.

Új regényének cselekménye is kaszárnyában játszódik le, ezt is tréfálkozó hang szövi át, a nevetni való bonyadalmak azonban itt azzal érnek véget, hogy egy ártatlan katona lakat alá kerül. Az új regény alakjai nemcsak nevelésesegek vagy ártatlanok.

Egy tisztiskola a színhely, az idő pedig: 1944. A parancsnok egy porosz fegyelemben nevelkedett, igazságszerető tábornok. A tisztikarban pompás, igazi katonámberek mellett karrieristák és a rendszer ostoba szolgálói vannak. Az iskola hallgatói között akad egy igazi, hamisítatlan náci, jócskán találhatók közömbösök, nem kevés azonban a becsületes emberek száma sem. Itt van azután a kaszárnya személyzete — részben „erkölcsös”, részben pedig „erkölcstelen” személyek, ahogyan már háborúban lenni szokott.

Ebben a környezetben egy Hitler-ellenes fiatal tiszt beugrik egy Hitlerjugend-tag provokációjának, és a parancsnokságnak csak nagy nehezen sikerül eltussolnia a botrányt — de hiába, mert egy másik, ugyancsak kiváló tiszt leleplezi az egész esetet, és a parancsnokkal együtt a III. birodalom hadbírósa elé kerül. Elítélik és kivégzik őket.

Ez volt nagyjából, a regény meséje, amelyet Kirst — az az érzésünk, hogy hihetünk a bírálóknak — sok humorral és derűvel szó keresztül-kasul, azonban — ehhez sem férhet kétség —, anélkül, hogy mélyebben belebocsátkozna a probléma taglalásába. Robert Neumann külön megdicséri a tisztek önéletrajzi adatait tartalmazó részleteket, amelyek — állítja — a valóságnak megfelelő keresztmetszetét adják az akkori német társadalomnak és — talán — fontosabbak még a regény cselekményénél is.

A dicséretet — természetesen — csak fenntartással fogadjuk, még akkor is, ha a cikk végén meggyőződünk róla, hogy Neumann megállapításai egyáltalán nem naivak. Kiderül ugyanis, hogy az írásnak célja van: szembeszállni az *Information für die Truppen* című nyugatnémet katonai lap bírálóival. A katonák számára írt újság *Fabrik des Schmutzes (Szemétygár)* címen írt cikkével ront neki H. H. Kirst könyvének, s azzal vádolja az író, hogy gyalázza a múltat, majd kijelenti, hogy a katonák (mármost a maiak) tudják, mi a feladatuk, és nincs szükségük holmiféle Kirst-pesztonkákra. Az *Information für die Truppen* szerint Kirst kimondottan rágalmazza a hadsereget, ráfogja, hogy ferde hajlamú tisztek, gonosztevők, haszonlesők álltak az élen, majd nagy hangon kijelenti: a Bundeswehr egyetlen tagja sem olvassa el ezt a könyvet.

Neumann felszólítja Franz Joseph Strausst is, vizsgálja ki, mi rejlik az élehangú támadó kritika mögött. Szegény Neumann! A Bundeswehrrel folytatott csatában Kirst regényének tetszetős fabulájára támaszkodik, arra, hogy a III. birodalomban ellentétek voltak a náciak meg a hadsereg között. Ellentétek valóban voltak, de sajnos nem olyan mértékben, hogy regényt írjanak róla.

ÚJ ARC – KLASSZIKUS HANG

A könyvhirdetéseinkben — nemcsak Angliában, hanem mindenütt — egyre gyakrabban találkozunk egy szemüveges, oválisarcú, kopaszfejű férfival, s a kép alatt vagy fölötté ott áll a név: C. P. Snow. Fölhasználjuk a *The Kenyon Review* terjedelmes cikkét, hogy megismerkedjünk a számunkra eddig teljesen idegen íróval.

A cikkíró Snow népszerűségéből indul ki, és sikerét azzal magyarázza, hogy azok közé a ritka komoly alkotók közé tartozik, akiknek művei viszonylag olvasmányosak, azonban — akárcsak Dickens vagy Balzac — a könnyedhangú írók között a komolyak közé sorolható. Már ebből is világosan látjuk azt, amit a hosszú cikk később be is bizonyít: Snow nem tartozik a regényírás technikájának újítói közé, irodalmi tekintélyét nem a modern világ eszmei vákuma magyarázza, sem pedig a regény hagyományainak válsága a XX. században. Mert mialatt az angolszás világban a D. H. Lawrence, Henry James és James Joyce által megteremtett tradíciókat az új regényírók egyrészt a „dühödtek” lázadásával, másrészt pedig a könnyű fajsúlyú írásokkal rombolják, Snow egy megértő, engedékeny, gyakorlati művészet állás-

pontját képviseli, nincs semmi kapcsolata sem a könnyű fajsúlyú irodalommal, sem pedig az újkeletű borúlátással. Ambíció, hatalomvágy, megalkuvás, az emberi természet ellentmondásai, a szerelem sötét mélységei — Snow könyvei ezekkel a jelenségekkel foglalkoznak. Regényei erénye, hogy teljes valóságosságukban mutatja be az életnek ezeket a jelenségeit. Mert Snow a tapasztalatok embere: amellett, hogy tizenegynéhány regényt írt, volt már tudós, Cambridge-i tanár, szakkönyvkiadó, az angol hadügyminisztérium tudományos osztályának főnöke, egy nagy villamostársulat igazgatóbizottsági tagja stb.

Regényeinek történetei elvezetnek bennünket — a *The Search* (Kutatás) című regénytől kezdve — a tudomány világába, majd egy, H. G. Wells stílusában megírt tudományos kalandregény után a *Strangers and Brothers* (Idegenek és testvérek) című regényciklusának nyolc könyvéig. Az elbeszélő, akinek Lewis Elliot a neve a regényben, — maga az író. Tudós, liberális, moralista ember, aki nagy odaadással figyeli a körülötte folyó életet. A *Strangers and Brothers* meg a *The Light in the Dark* (Fény a sötétségben), valamint a *The Time of Hope* (A reménykedés ideje) kétségbeesésből meg reményből szövődött, a *The Masters* (Urak) a hatalomvágyról, a *The New Men* (Új emberek) a modern társadalmi rendszer hierarchiájáról, a *Homecoming* (Hazatérés) és a *The Conscience of the Rich* (A gazdagok tudata) a társadalom és az egyéniség összeütközéséről szól, a *The Affair* az új ortodoxiával foglalkozik.

A cikkíró ebben a témagazdagságban mégis talál egy központi motívumot: a birtoklási vágyat, amely lerombolja az ember boldogságát.

MI HIÁNYZOTT AZ ELMÚLT ÉVBEN?

A zágrábi *Telegram* című hetilap első idei számának vita-rovatában Antun Šoljan, aki minden héten a legújabb versköte-tekről ír érdekes bírálatokat ebben a lapban, visszatekint az elmúlt év irodalmi életére, s megállapítja, mi hiányzott a jugo-szláv irodalomból tavaly.

Elsősorban a szerb-horvát nyelv kéziszótárát hiányolja. A régi szótárak elfogytak, az Akadémiáé nem hozzáférhető mindenki számára. Ezért újra van szükség. Nincs megbízható és modern irodalomelmélet sem, amelyet egyaránt használhatnának középiskolások és egyetemisták. Még nem írták meg a horvát irodalom történetét. Eddig csak részlettanulmányokat jelentettek meg, de összefoglaló műre is szükség van. Hiányoznak a horvát írók gyűjteményes és kritikai kiadásai. Ez megnehezíti az irodalommal foglalkozók, egyetemi hallgatók munkáját. A cikkíró reméli, hogy ebben az évben akadnak írók, akik a hiányok pótlására vállalkoznak.

Šoljan a továbbiakban azt az óhaját fejezi ki, hogy a jugo-szláv lapok és folyóiratok támogassák az egyes kritikuskok „elfogult, egyéni és nem tárgyilagos véleményét”, mert „az irodalomban nincs más álláspont — csak személyes”. Támogatni kell, mondja Šoljan, a legfiatalabb írónemzedéket is. Szeretné a könyvkereskedések kirakataiban látni a kezdő írók folyóiratát.

Mivel sok a feladat, Šoljan felhívja az illetékeseket, hogy ne üljenek ölbe tett kézzel, hanem cselekedjenek, hogy a problémák, amelyeket felsorolt, minél előbb megoldódjanak.

VERSÍRÓ ALTEREGŐK

A *Seghers* párizsi könyvkiadó vállalat kiadásában, a „Mai költők” sorozatban *Méssage* (Üzenet) címen verskötet jelent meg Fernando Pessoa tollából. Nem sokkal ezután „Fernando Pessoa-hetet” rendeztek Párizsban, és több előadást, kiállítás és fogadást tartottak Portugália párizsi nagykövetségén.

De hát ki ez a Fernando Pessoa, akiről eddig úgyszólván senki sem hallott semmit?

Egyike a toll megszállottjainak, akik nem könnyen mutatkoznak meg a világnak, és akiket rendszerint így, utólag fedez föl egy egzotált irodalmi környezet, mint a párizsi is. Kafka, Apollinaire és Pirandello kortársa volt. 1888-ban született Liszszabonban. Egyik zsidó ősét az inkvizíció 1706-ban máglyára küldte, nagyapja verseket írt, egyik nagyanyja megőrült, apja tüdővészben halt meg, amikor fia még csak ötéves volt. Anyja újra férjhez ment, Portugália ausztráliai konzulának felesége lett, és Fernando Pessoa ott, az ötödik földrészén végezte el iskoláit — természetesen angol nyelven. Egy afrikai egyetem irodalmi pályázatán ösztöndíjat nyert, és Pessoa itt folytatta tanulmányait, ismét csak angol nyelven. Nem csoda hát, hogy Pessoa az *Üzeneten* kívül három verseskötetet írt angol nyelven. A versírásról eltekintve, egész élete eseménytelenül múlt el. Hazakerült Portugáliába, és haláláig kistisztviselőként tengődött. Volt vállalkozó is, egy kereskedelmi folyóirat szerkesztője, sőt föltaláló is, akinek a találmányaira azonban senkinek sem volt szüksége. Magánéletében okkultizmussal, kabalisztikával foglalkozott, mágiáról szóló könyveket olvasott, sőt tanulmányozott, „belelátott” a jövőbe.

Költészete is tele van ilyen okkultista, természetfölötti elemekkel. Döntő fordulatot jelentett számára 1914. március 8-a, amikor a pult mellett állva, egyetlen lendülettel harminc verset írt meg, s valamennyit — énjének belső „mása” „diktálta”. Ezt az alteregőt Albertó Caeirónak nevezte el, és élő ember tulajdonságaival valamint életrajzi adataival ruházta föl. Az első alteregőhöz még egy csatlakozott: Ricardo Reis. Ez már egészen más jellemű volt, a kettő csupán abban egyezett, hogy ez is tollbamondta verseit. Később egy harmadik tagja is akadt a „család”-nak: Alvaro de Campos, s ez sem volt kevésbé termékeny költő.

Nyilvánvaló, hogy az ilyen életmód és munkamódszer, továbbá napi 80 cigaretta — egyszerre mindkét végén égette Pessoa életének gyertyáját. Negyvenhét éves korában, 1935 november 30-án halt meg. Az emlékére rendezett ünnepek során még néhány — soha meg nem jelent művét adják ki, többek között alteregőinak három verskötetét.

VAN MENEKVÉS?

John Updike amerikai író mindössze huszonnyolc éves, azonban már négy könyvet írt, és a *New York Times Book Review* úgy véli, érdemes szemmel tartani. Megfogadva a lap tanácsát, Updike legújabb könyvét fogjuk ismertetni.

Címe: *Rabbit, Run* (Fuss, Nyulacska!) A címben szereplő Nyulacska szó a regény hősének gúnyneve. Igazi neve John

Angstrom. Hajdan, a college-ben jó baseball-játékos volt, most viszont egy áruházi kistisztviselője. A Nyulacska elégedetlen jelenlegi, baseball korszaka utáni, prózai helyzetével, mert egy asszony is, egy gyermek is meg még egy, aki már úton van, útjában áll. Mit tehet? Menekül. Általában az egész könyv a hős szökéseiből, a hétköznapi, szűk keretek közül való menekülésekből áll. Először csak úgy, találmányra nekivág az útnak, elindul dél felé. Visszatér, de nem feleségéhez megy, hanem egy utcai nővel áll össze, és bizalommal elterve meséli neki elvesztett boldogságáról.

— Bizony, nagy fiú voltam valamikor! Ahogy mondom. Most meg? ... Nem vagyok semmire való. De azelőtt? Az más! Valaki voltam!

Később így beszél:

— Úgy érzem magam, mintha máris a koporsómban feküdnék. Nyulacska végül is visszatér feleségéhez, de nem tart ki soká mellette. Mialatt másodszor volt távol, az asszony inni kezdett, és felügyelet nélkül hagyta gyermekét. A kicsi bele is fulladt a kádba. Nyulacska örökre földült, kihalt otthonába tér vissza.

Updike-nak és írásának elsősorban a közvetlenül, valóban átélt élmény és a stílus ad értéket és hitelességet, állapítják meg bírálói.

Íme, hogyan írja le a gyermek megfulladásának pillanatait: „Az asszony fölkapta a még élő kis porontyot, majd ázott keblére szorította. A testükről lecsorgó víz nagy töcsába gyülekezett a fürdőszoba padlóján. A kis, súlytalan test landkadtan borult az asszony nyakára. Junice-ben fölremlített valami halvány, torz emlékezés a mesterséges légzésről, és hideg, nedves keze útemesen kezdte rángatni a kis testet. Lehúnyt szempillája mögött nagy, bíbor ima gomolygott, szó nélkül, egyhangúan, s közben úgy érezte, hogy térdét egy hatalmas, nagy teremtés öleli át, akinek a neve súlyos ütésekként dörömböl a fejében. A világűr, az örökkévalóság száguldott át a szívében, a két keze közötti térben azonban nem keletkezett szikra, ima-áradata ellenére sem érezhette a legkisebb rezdülést sem. És tudta, tudta, hogy mialatt valaki kopogtatott az ajtón, megtörtént vele a legrosszabb, ami egy asszonnyal történhet”.

NINCSENEK IRODALMI HAGYOMÁNYOK!

Negyven évvel ezelőtt, 1920-ban, néhány héttel a *This Side of Paradise* megjelenése után, Francis Scott Fitzgerald azt a javaslatot tette John William Rogersnek, a *Scribner's* akkori szerkesztőjének, hogy interjút csinál önmagával, s evvel elősegítené könyvének terjesztését. Néhány nappal később át is adta a kéziratot szöveget, Rogers azonban sohasem jelentette meg, mert „Fitzgerald csak kezdő fiatal író volt, aki egy sokat ígérő regényt írt, de a róla és irodalmi elképzeléseiről szóló interjúk aligha érdekelt volna bárkit is”.

Időközben Fitzgerald klasszikus író lett, s amikor Rogers nemrégiben iratai között rábukkant kéziratára, átadta a *Saturday Review*-nek, amely az írást facsimilijével együtt közölte. Az interjú — negyven év távlatából — a fiatal Fitzgeraldot hozza elénk, aki meg akarja hökkenteni az olvasót, és nagyon is jól tudja, hogyan kell ezt csinálni.

Egy állítólagos, névtelen újságíró nevében interjúolta meg önmagát, és leírta, milyen benyomást szerzett a riporter az író

lakásán, s magáról az íróról. Külsejét — nem kevés önbizalommal — így írta le:

„A *This Side of Paradise* szerzője erőteljes, szélesvállú, középtermetűnél magasabb férfi. Szőke, enyhén hullámos haja és élénk zöld szeme van — olyan, mint az északi emberek. Meglepően jóképű. Nem így képzeltem el, azt hittem, hogy egy keskenyorrú, szemüveges férfival kerülök szembe”.

Azután megkezdődött az állítólagos beszélgetés, amelynek során Fitzgerald szellemes és gyors észjárásra valló kijelentéseket tett. Ilyeneket:

„Célom: meghódítani a magam nemzedékét. Az okos író saját generációja ifjúságának, a következő nemzedék kritikusaiknak és a jövő tanítóinak ír”.

„Nagy irodalmi hagyományok nincsenek. Csak az irodalmi tradíciók halálának hagyományai léteznek. Az ésszel élő irodalmár fiú megöli saját édesapját”.

„Ha azt mondom: stílus, színekre gondolok. Mindent szavakkal szeretnék megcsinálni! Olyan lángoló leírásokat akarok adni, mint H. G. Wells, úgy, olyan ügyesen szeretném használni a paradoxonokat, mint Samuel Butler. Elbeszélésem olyan szélesen hőmpölygő legyen, mint Bernard Shaw-é, és szellemes, mint Oskar Wilde-é. Tudjak olyan tágas, füledt égboltot festeni, mint Konrad, úgy írni le a sugaras naplementét, mint Hichems és Kipling, és mint Chesterton a pasztellszínű virradatokat és hajnalokat... Mellesleg szólván, szentelen irodalmi tolvaj vagyok, nemzedékem íróinak legeredményesebb módszereire vadászom”.

Az interjú végén Fitzgerald leírja, hogyan toppant be Fitzgeraldhoz három „filiszter külsejű, régimódi nyakkendős” fiatalember, és — befejezve az interjút, Fitzgerald így szólott Fitzgeraldhoz:

„A legtöbb barátom ilyenfajta. Nem szeretem a tollforgatókat, idegesítenek”.

TRAVENI LANGYOS LIMONÁDÉ

Kurt Desch nyugatnémet könyvkiadó adta ki B. Traven *Aslan Norval* című új regényét. Ezzel kapcsolatban a keletnémet *Neue Deutsche Literatur* című irodalmi lap a legnagyobb sietéssel állapította meg, hogy az új Traven-regénynek semmi néven nevezhető kapcsolata és hasonlatossága sincsen a korábbi Traven-írásokkal, amelyekről Kurt Tucholsky megállapította, hogy „proletár írta proletároknak”. Az új regényt, hangoztatja a *Neue Deutsche Literatur*, „akár egy 16 éves diák is írhatta volna, aki meghallgatta a rádióiskola és Amerika Hangja adásait, és elolvasta a Kommunista Kiáltványt”.

Új regényének cselekményét Traven az Egyesült Államok társadalmi életének területére vitte át, amellyel eddig nem foglalkozott, mert — valószínűleg — nem ismerte eléggé. A regény címszereplője egy extravagáns amerikai dáma, egy nálánál jóval idősebb férfi felesége. Az asszony szeretne meggyőződni róla, mulasztott-e valamit azáltal, hogy egy ilyen koros férfit választott élettársul. Két kalandba bocsátkozik, társadalmilag és intellektuális szempontból jóval alacsonyabbrendű, testileg azonban bőségesen megáldott férfiakkal, s végül tagadó választ kap kétkedésére.

Íme a regény egy részlete, amelyben Aslan Norval férjével, Holveddal együtt tisztázza kettőjük helyzetét.

„ — Még hogy elváljak tőled? A világ minden kincséért és a világ minden kazánkovácsáért sem!

— Hát ez szépen hangzik. De... ha azt képzeled, hogy ilyen könnyűszerrel megúszod kirándulásaidat azokra a területekre, ahol azt a fajta tudást szemléltetően oktatják, hát tévedsz! Nekem is van még ehhez hozzászólásom, nem gondolod?

— Jó, szólj te is hozzá.

— Állapítsuk csak meg: bünt követél el.

— Ha te így fogod föl, én semmit sem tehetek ellene.

— A bünt meg kell bánni. Mégpedig jobb most, mindjárt, mielőtt a dolgok kihűlnének, és amíg olyan hangulatban vagyok, hogy kedvem van ismét helyreállítani kettőnk egyensúlyát.

— Uram, ahogy parancsolt! Mit tehetek én, a gyöngé nő?”

A férfi ezután ellátta az asszony baját, még hozzá igen alaposan. S amikor a feleség ezután a tükör elé állva, forgolódva nézegette önmagát, így szólt:

„— Hát, bizony vörös, mint a főtt rák. Mégsem kellett volna ekkorát ütni rám. Fele is elég lett volna, sőt még sok is.

— Az első felét az első esetért kaptad, a többi a második, már teljesen fölösleges esetért járt.

— Egyáltalán nem volt fölösleges, sőt — hogy teljesen tisztába jöjjek a dologgal — feltétlenül szükségem volt rá. S most ide hallgass, te számár, és tudd meg egyszer s mindenkorra: semmi okod sincs rá, hogy bárkitől, bármilyen versenytárstól félj, se a kazánkovácsoktól, se a birkozóktól, sem pedig a kikeményített zsigolóktól”.

Ennyit mond az idézet.

A kiábrándult kritikusknak ezután nem is marad más hátra, mint hogy megállapítsa: az *Aslan Norval* című langyos limonádéra valaki rosszmájúan írta rá Traven nevét azzal az előre megfontolt szándékkal, hogy az író végre is leleplezze önmagát. De az is lehetséges, hogy a regényt a nyugatnémet könyvkiadó fordította és szerkesztője „hozta ennyire rendbe”.

VÉGE A SZERELEMNEK – VÉGE A KÖNYVNEK IS

A *Mémoires d'une jeune fille rangée* (Egy rendes kislány emlékiratai) után Simone de Beauvoir folytatja önéletrajzi írásait. Nemrégiben jelent meg a *La Force de l'âge* (Az évek ereje) című könyve, amelyről Mathieu Galey ír az *Arts*-ban, és amelyből folyóiratunk is közölt egy részletet 1960 novemberi számában.

Az évek ereje az 1929 és 1939 között eltelt kort mutatja be, Simone de Beauvoir számára a boldogság esztendeit. Ezekben az években mint fiatal tanárnő egyik városból a másikba került, Spanyolországot, Németországot, Olaszországot, Marokkót és Görögországot járta be.

A környezetváltozás azonban nem jelentett belső változást, sőt a közvetlen környezet is szinte azonos maradt: egy bútorozott szoba, amelyben csak „egy dívány, könyvespolc és kényelmes munkaasztal” van, vagy pedig „könyvespolcok, nagy asztal és dívány”. Vidéki kávéházak, diákok, javításra váró dolgozatok — ez a fiatal tanárnő élete, amelynek szürkeségét csak a szabadság, az örökös diákélet gondatlanságának boldogsága, apró örömei

sugározzák be. Álmodozások, ábrándozások egy kis cukrászda magányában, végtelenbe nyúló beszélgetésnek egy csésze fekete-kávé mellett, amikor egész világok tárulnak föl. Midőn 1939-ben kitör a háború, s vele együtt elérkezik a rádöbbenés pillanata, hogy az elmúlt tíz esztendő csak álom volt, ő maga csupán „egy hontalan teremtés, akinek nincsenek barátai, céljai, és egész lényé nem más, mint egy csöppnyi szenvedés a tragikus éjszakában”.

A magány íróvá avatta a tanárnőt.

„Sok mindent, amit az emberek komolyan fognak föl, én nem vettem komolyan. Az életem azonban nem volt játék, megismer-tem gyökereit és nem álltattam magam azzal, hogy megfutamodhatok a helyzet elől. Megpróbáltam helyt állni.”

A fiatal tanárnőben végbement változás teremtette meg a *L'Invitée* (A meghívott) című művet, amely 1943-ban jelent meg. Az évek ereje azonban — állítja Simone de Beauvoir bírálója — nem az író nő önarcképe, hanem Sartre-ral átélt szerelme, ami pontosan a könyvben leírt időszakra esett. Noha sok tartózkodással, inkább csak a sorok között ír találkozásairól, utazásairól, kirándulásairól, ennek az évtizednek mégis a szerelem a központi eseménye, s amikor Simone de Beauvoir és Sartre elválnak — vége a könyvnek, vége az öntudatlan boldogságnak, az elválás új önállósulást és új fölszabadulást jelent az írói munka számára.

A LEGUJABB „ÚJ FRANCIA REGÉNY”

A *Tel Quel* Claud Simon regénytörredékét is közli. Remek alkalom, hogy a *L'Herbe* (Fű) után még egyszer élvezzük az író kilométeres, de pompás zamatú mondatait. Most az olvassuk a *Lettres Françaises* októberi számában, hogy a regény — *La route des Flandres* (Flandriai út) — megjelent, így hát teljesebb képet nyerhetünk a „középkorú” francia írónemzedék e neves tagjának új művéről.

A *La route des Flandres* háborús regény. A történet 1940-ben játszódik le: Franciaország összeomlása már küszöbön áll. Az események központjában de Reixach lovassági kapitány, Georges, az unokaöccse — az elbeszélő —, a kapitány tisztiszolgája (hajdani zsoldója), Iglésia és Georges barátja, Blum állnak.

A regénynek ilyen epizódjai vannak: egy tanyán csaknem ösztetűzésre kerül a sor egy fiatal nő miatt, akit jóformán még nem is láttak, de pávadíszes függönyére bámulva, mindannyian álmodoznak; lovaskatonáik vonulnak vissza lassan, poroszkálva; egy katonát elveszíti egységét; de Reixach kivont karddal rohamoz géppuskák ellen, és a golyók lekaszálják; Georges többször elmegy egy döglött ló mellett; néhányszor szökéssel akarják elkerülni a hadifogságot.

Ezután egy fogolytáborba vezet bennünket az író. Blum haladoklik itt, és emlékei csapongva térnek vissza az elesett lovaskapitányhoz, különnc öséhez, szép feleségéhez, akiért de Reixach a békeidőben lemondott katonai pályájáról, s aki után az unokaöccs egyre, szakadatlanul — s nem hiábavalóan — epekedik, emlékeztében megjelennek Georges szülei is — mindketten különcök voltak, és a *L'Herbe*-ben leírt párra hasonlítanak.

Mind ezt a bukás, a vég hangulata lengi körül, amikor minden gondolat, maga az ész szűnik meg. „Átkozott háború!” — kiáltja valaki, és nem lehet tucni, „a beteg Blumra gondol-e vagy a leta-

posott kalászkokra és fürtökre, vagy pedig a lóra, a leányra, akinek nincs férje, vagy mindhármukra, az éjszakában égő lámpa, a haladókló, iszonytatóan merev tekintetű, kísértetiesen béketűrő állat mellett, amelynek nyaka a feszülő, vonagló izmok, inak nyomán úgy megnyúlik, mintha a hatalmas fej súlya le akarná húzni, vonszolni az alomról a végtelen feketeségbe, ahol fáradhatatlanul vágatnak a halott lovak, vakon rohamozik a dögök óriási, fekete ménese...”

Az idézet hű képet ad Simon stílusáról, amely teli van képek, képzettársítások, jelzők halmazával, s az olvasónak kell közöttük választania.

Ez az írásmód — amellet, hogy az emlékezés mélységeit kavarja föl — megszünteti az idő érzetét. Simont gondos, megfontolt okfejtése — sohasem engedi ki kezéből a tudatalatti gyepőlőjét — határozottan megkülönbözteti Faulkner-től, akinek egyébként sokkal adósa, továbbá Alain Robbe-Grillet-től, Michel Butortól és Nathalie Sarraute-tól, az „új francia regény három legszármottevőbb képviselőjétől.

Ahogy ezek az írók fejlődnek, érnek — írja Anne Villelaur, az új regény bírálója —, az egész irányzat fokozatosan az ő nevükhöz tapad, s maguk az írók a modern francia irodalom legjobb prózaíróivá nemesednek.

TARTALOMMUTATÓ

Híd Irodalmi Díj, 1960	99
Gál László / Köszöntő	101
Stevan Raičković versei	103
Sinkó Ervin / Áron szerelme	106
Gál László versei	121
Pál Ferenc / Egy történet, két hangra	123
Torok Csaba / Napláng és lavina	132
Sulhóf József / Színek prózában	134
Major Nándor / Feledés	137
Gulyás László versei	145
Majtényi Mihály / Szenteleky	147
Varga László / Kétnyelvű oktatás Vajdaságban	157
Bori Imre / Egy vállalkozás és egy könyv dicsérete	166
Tomán László / Az őszi Parnasszusról	169
Ivan Ivanji / Egy antológia, amely több annál	172
Bori Imre / Emlék-riportok	175
Burány Nándor / A kapitalista társadalom gazdasági fejlődése	179
KRÓNIKA	183

Faragó Endre rajzait a 105, 120, 122, 133, 136, 144, 147, 178 és 194. oldalunkon közöljük.

IRODALMI, MŰVÉSZETI TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYOIRAT. 1961. FEBRUÁR. KIADJA A FORUM LAP-
KIADÓ VÁLLALAT — SZERKESZTŐSEG ÉS KIADÓHIVA-
TAL: NOVISZÁD, VOJVODE MIŠIĆA 1. — SZERKESZTŐ-
SEGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10—12-IG. — KEZIRA-
TOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM ADUNK VISSZA —
ELŐFIZETÉSI DIJ: EGY ÉVRE 1000, FÉLÉVRE 500, EGYES
SZÁM ÁRA 100 DINÁR. — KÉSZÜLT A FORUM NYOMDÁ-
BAN NOVISZÁDON.

100

et társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom